
BIBΛIOΚΡΙΣΙΑΙ

Johannes Theoph. Kakridis, Die alten Hellenen im neugriechischen Volksglauben, Tusculum Schriften, 1967. 16ο., Σελ. 87.

«Χρύσειον μὲν πρῶτιστα γένος μερόπων ἀνθρώπων». Οἱ παλαιοὶ δὲν ἔπαψαν ποτὲ νὰ θεωροῦνται οἱ καλῦτεροι· οἱ δυνατότεροι, σύμφωνα μὲ τὶς νεοελληνικὲς παραδόσεις.

«Οἱ Γέλληνις νιά φουρά ἦταν ἀντρίς θηρία, ὄχι σάν τ' ἱμάς σίμιρα τς κακαν-τράκιδισ. Σήκουναν β'νά ἀκέρια. Δὲν τ'ῤῥᾶτι τὰ παλιά τὰ κάστρα μι τί πέτρις εἶν' χτισμένα; Ἰκειὲς τς πέτρις τς σήκουναν μὲ τὰ χέρια τς κι τς ἀπίθουναν».

Ποιοὶ εἶναι αὐτοὶ οἱ «Γέλληνις» τῶν νεοελληνικῶν παραδόσεων; Τὸ ζήτημα ἐξετάζεται ἀπὸ τὸν Ι. Θ. Κακριδὴ στὸ βιβλίο του αὐτό, τὸ ὁποῖο μερίζεται σὲ τρεῖς μεγάλες ἐνότητες: Α. Οἱ Ἑλληνες (σ. 9 - 45), Β. Ἀρχαῖες διηγήσεις σὲ νεοελληνικὴ μορφή (σ. 46 - 75) καὶ Γ. Ἀναβίωση ἀρχαίων μύθων (σ. 76 - 93). Στὸν κορμὸ αὐτὸν προτάσσεται ἕνας σύντομος πρόλογος (σ. 7 - 8) καὶ ἐπιτάσσονται πίνακες πηγῶν καὶ γεωγραφικῶν ὄρων (σ. 84 - 87).

Τὸ ὄνομα Ἑλλην, ἀπὸ τὰ πρωτοχριστιανικὰ χρόνια καὶ ὕστερα, ἔχασε τὴ σημασίαν τοῦ ἐθνικοῦ ὀνόματος καὶ πῆρε τὴ σημασίαν τοῦ εἰδωλολάτρη. (Τὴν ἴδια τύχην εἶχε καὶ τὸ ἐπίθετο «ἐθνικός»). Χωρὶς ὄνομα δηλωτικὸ τοῦ γένους τους, οἱ Ἑλληνες προσεχώρησαν, φυσικὰ, σὲς νέες κατηγορίες πού δημιουργήθηκαν: ἔγιναν Ρωμιοὶ καὶ Χριστιανοί. Κατὰ τὴ διάρκειαν τοῦ Μεσαίωνα ὁ ἑλληνικὸς λαὸς ἔχασε τὴν ἱστορικὴν του μνήμην (σ. 10), ὄχι ὅμως καὶ τὴν παρουσίαν τῆς ἀρχαιότητος. Σωστὰ ἐπισημαίνει ὁ συγγρ. τὴ σημασίαν τῶν ἀρχαίων μνημείων γιὰ τὴ δημιουργίαν τῶν λαϊκῶν παραδόσεων, τῶν σχετικῶν μὲ τὸ λαὸ «ὁ ὁποῖος ἔπρεπε νὰ ἔχη κτίσει αὐτὰ τὰ κάστρα, τοὺς ναοὺς καὶ τοὺς τάφους» (σ. 11). Τὰ μνημεῖα εἶναι βέβαια ἀνθρώπινα δημιουργήματα, ζοῦν ὅμως τὴ δικὴν τους ζωὴν γύρω τους καινούριες γενιὲς ἀνθρώπων πλέκουν κάθε φορά καινούριες ἱστορίες, ὅταν οἱ παλιὲς ξεχαστοῦν. («Ἡ ἀρχαία ἐπικὴ παράδοση γεννήθηκε ἀπὸ τὰ μυκηναϊκὰ ἐρεῖπια). Στὸ βάθος ὅλες αὐτὲς οἱ παραδόσεις εἶναι αἰτιολογικὲς, εἴτε τὶς ὀνομάζουμε ἔτσι εἴτε ὄχι.

Τὶς νεοελληνικὲς παραδόσεις γιὰ τοὺς Ἑλληνες ὁ συγγρ. θέλησε νὰ τὶς κατατάξῃ κατὰ τὸ περιεχόμενον, χωρὶς ὅμως τὴ μεθοδολογικὴ αὐστηρότητα, πού θὰ ὀδηγοῦσε σὲ διάσπαση τῶν μεγαλυτέρων διηγήσεων στὰ ἐπὶ μέρους μοτίβα τους. Αὐτό, πολὺ σωστὰ, «δὲν θὰ κατέστρε-

φε μόνο σπουδαῖες ἐνότητες, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀβίαστη, συνειρμικὴ παραδοσιακὴ τεχνικὴ τῆς διήγησης» (σ. 12).

Τὰ κεφάλαια τῆς κατατάξεως εἶναι: Χρονολογία (στὸν καιρὸ τῶν Ἑλλήνων). Δύναμη καὶ μέγεθος (τῶν Ἑλλήνων). Φράσεις καὶ δημοτικὰ τραγούδια (σχετικὰ μὲ τοὺς Ἑλληνας). Βίος καὶ χαρακτήρας. Πόλεμος. Ἀθανασία καὶ ἀφανισμός. Ἑλληνας, τάφοι καὶ μολόρδοι. Ἑλληνικὰ κτίρια. Διάφορα.

Οἱ παρατηρήσεις τοῦ συγγρ. πάνω στὰ κείμενα τῶν παραδόσεων ποὺ παραθέτει μποροῦν νὰ συνοψισθοῦν ὡς ἑξῆς:

α) Βάση ὄλων τῶν παραδόσεων εἶναι ὅτι ὁ μυθικός λαὸς τῶν Ἑλλήνων πρέπει κάποτε νὰ ὑπῆρξε (σ. 37).

β) Τὸ γεγονός ὅτι οἱ παραδόσεις μιλοῦν γιὰ Ἑλληνας, χωρὶς ἄλλη διάκριση (λ.χ. ἀρχαῖοι Ἑλληνας), δείχνει ὅτι δημιουργήθηκαν σὲ μιὰ ἐποχὴ ὅπου τ' ὄνομα Ἑλλήνων εἶχε πάψει νὰ εἶναι ἐθνικὴ ὀνομασία καὶ εἶχε ἀποκτήσει μυθικὴ ὑπόσταση (σ. 37 - 38).

γ) Ἡ ὑπερφυσικὴ ρώμη καὶ οἱ διαστάσεις ποὺ ἀποδίδονται στοὺς Ἑλληνας εἶναι τὸ «αἷτιο» τῶν τεράστιων ἐρειπίων, ποὺ δὲν μποροῦσαν ἄλλιῶς νὰ ἐξηγηθοῦν (σ. 38).

δ) Οἱ παραλλαγές πάνω στὰ ἴδια θέματα φανερώνουν ἓνα βασικὸ χαρακτηριστικὸ τῆς δημιουργικῆς φαντασίας τοῦ λαοῦ: νὰ μὴν ἀρκῆται στὶς ἀδρὲς γραμμές, μὰ νὰ ποικίλλη, νὰ ἀναπτύσση τὰ βασικὰ μοτίβα μὲ κάθε λογῆς λεπτομέρειες. (Λ. χ. ὡς πρὸς τὸ μέγεθος τῶν Ἑλλήνων, οἱ παραδόσεις διηγοῦνται ὅτι (σ. 39) «τὰ γένια τοὺς κατηφόριζαν ὡς τὰ γόνατα, καὶ τὰ μουστάκια τοὺς ἦταν τόσο μακριὰ, ποὺ γιὰ νὰ φᾶνε, ἔπρεπε νὰ τὰ δένουν στὸ σβέροκο τοὺς πίσω»¹.

ε) Ὡς πρὸς τὸν χαρακτήρα τῶν Ἑλλήνων οἱ παραδόσεις δὲν συμφωνοῦν: ἄλλες τοὺς θέλουν φίλους τῶν ἀνθρώπων, ἄλλες ἐχθροὺς των (σ. 40). «Κάθεται σὰν τὸν Ἑλληνα» στὴ Λεμεσό τῆς Κύπρου σημαίνει «κατοικεῖ κατάμονος, ἔξω τοῦ κοινοῦ συνοικισμοῦ, μακριὰν τῶν λοιπῶν ἀνθρώπων»², ὅπως οἱ ὀμηρικοὶ Κύκλωπες.

στ) Αἰτία τοῦ ἀφανισμοῦ τῶν Ἑλλήνων ἦταν ἡ ὕβρις τους: θέλησαν νὰ φτάσουν τὸ Θεὸ κι αὐτὸς τοὺς ἀφάνισε (σ. 41). Ἄλλη αἰτία ποὺ προκάλεσε τὸ θάνατό τους ἦταν τὰ κουνούπια (σ. 41).

Ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν προέλευση τῆς τελευταίας αὐτῆς παράδοσης ἢ ὅποια, κατὰ τὸν Στίλιωνα Κυριακίδη, «συνάπτεται πρὸς τὰ περὶ τῶν ἐλεφάντων μυθεύματα τῶν παλαιῶν . . . καὶ μάλιστα πρὸς τὸν περὶ λέοντος, Προμηθέως καὶ ἐλέφαντος αἰσώπειον μῦθον»³, πολὺ σωστὰ ἐπισημαίνεται ἀπὸ τὸν συγγρ. ἡ βασικὴ ἀντίθεση ποὺ χαρακτηρίζει τὴ

1. Ι. Θ. Κακριδῆ, Ἀρχαῖοι Ἑλληνας καὶ Ἑλληνας τοῦ Εἰκοσιένα, Θεσσαλονίκη 1956, σ. 9.

2. Σ. Μενάρδου, Ἱστορικαὶ παροιμίαι τῶν Κυπρίων, Λαογραφία 7 (1923) 45.

3. Στ. Κυριακίδου, Ἑλληνας γίγαντες, Ἡμερολόγιον Μεγ. Ἑλλάδος 1926, σ. 53 - 54.

διήγηση, αντίθεση που ένεχει και το παράλογο: το πολύ μεγάλο ("Έλληνες - γίγαντες) νικιέται από το πολύ μικρό (κουνούπι). Η αντίθεση όμως αυτή δεν έρμηνεύεται με το να πη κανείς: «Πώς θα μπορούσε ο Θεός να διανοηθῆ ἕναν μεγαλύτερο έξευτελισμό τῆς περηφάνιας τῶν Ἑλλήνων από το να προκαλέσει το θάνατό τους μ' ἕνα κουνούπι!» (σ. 42). Το παιχνίδι τῶν αντιθέσεων είναι πρωταρχικό στην ανθρώπινη σκέψη. Ἀνήκει στη στοιχειώδη εκείνη λογική που είναι ο ἑλάχιστος κοινός παρονομαστής κάθε σκέψης — στη λογική τῶν αντιθέσεων και τῶν συσχετισμῶν, τοῦ παραδεκτοῦ και τοῦ ἀπαράδεκτου, τοῦ συμβιβαστοῦ και τοῦ ἀσυμβίβαστου, αὐτῆς που μᾶς κάνει να σκεφτόμαστε κατὰ ζεύγη αντιθέτων: ψηλὸ - χαμηλὸ, δυνατό - ἀδύνατο, μαῦρο - ἄσπρο. «Πρόκειται για μιὰν ἀρχέγονη λογική, ἄμεση ἔκφραση τῆς δομῆς τοῦ πνεύματος (καί, πίσω ἀπὸ τὸ πνεῦμα, χωρὶς ἀμφιβολία, τοῦ ἔγκεφάλου) και ὄχι για ἕνα παθητικὸ προϊόν τῆς ἐπιδράσεως τοῦ περιβάλλοντος πάνω σὲ μιὰν ἄμορφη συνείδηση»¹.

Ὁ «θάνατος τῶν ἀθάνατων» και ὁ «ἀφανισμὸς τῶν ἀήττητων» είναι πετυχημένες ἔκφράσεις τοῦ συγγρ. (σ. 43), που συγκεντρῶνουν και πάλι τὴν προσοχὴ τοῦ ἀναγνώστη στὶς ἀντίρροπες δυνάμεις που περικλείει ὁ μῦθος. Ὁ θάνατος τῶν Ἑλλήνων στὶς νεοελληνικὲς παραδόσεις (ἀπὸ τσίμπημα κουνουπιῶν, πέσιμο κ.ἄ.) σχετίζεται, πολὺ σωστά, μὲ ἀνάλογο θάνατο ἀρχαίων ἀήττητων ἡρώων, που ἐπιτυγχάνεται, κατὰ τὸν συγγρ. (σ. 44), μὲ ἐξίσου παράλογο τρόπο. Ἡ λογικὴ τοῦ «θανάτου τῶν ἀθάνατων» θα πρέπει, νομίζω, πάλι ἐκεῖ ν' ἀναζητηθῆ, μέσα στὰ πλαίσια τῶν ἀντιθέσεων και τῶν συσχετισμῶν, τοῦ ἀρχέγονου τούτου παιχνιδιοῦ τῆς ἀνθρώπινης σκέψης, που βρίσκει στοὺς μῦθους τὴν καλύτερὴ του ἔκφραση.

ζ) Φαινομενικὰ λογικὴ, ὥστόσο, είναι ἡ ἔρμηνεια που ἔδωσε ὁ ἑλληνικὸς λαὸς στὸ ἔνδιαφέρον τῶν ξένων, τῶν μυλόρδων, για τὰ ἀρχαῖα μνημεῖα. Ποιὰ αἰτία φέρνει τοὺς μυλόρδους στὴν Ἑλλάδα; Ἔρχονται για νὰ βροῦν θαμμένους θησαυροὺς ἢ για ἐπισκεφθοῦν τὴ γῆ τῶν προγόνων τους: «Οἱ Μυλόρδοι δὲν είναι χριστιανοί, γιατί κανεὶς ποτὲς δὲν τοὺς εἶδε νὰ κάνουν τὸ σταυρὸ τους. Ἡ γενιά τους είναι ἀπὸ τοὺς παλαιούς εἰδωλολάτρες Ἀδελφιῶτες, που φύλαγαν τὸ βιό τους εἰς ἕνα κάστρο που τὸ λέγαν Ἀδελφούς (Δελφούς), ἀπὸ τοὺς δύο ἀδελφοὺς τὰ βασιλόπουλα που τὸ ἔχτισαν»².

η) Ἡ παράδοση τῆς Σκιαθίου για τὸ «Φλανδρῶ», που ἔγινε και διήγημα ἀπὸ τὸν Παπαδιαμάντη, παραλληλίζεται, τέλος, μὲ τὸν μῦθο τῆς Νιόβης (σ. 45). Ἡ ὁμοιότητα τῶν δύο τραγικῶν ἡρωϊδῶν μαρτυρεῖ ὁμοιότροπη δημιουργὸ ψυχῆ.

*

«Οἱ ἀρχαῖοι Ἑλληνες στὴ νεοελληνικὴ λαϊκὴ πίστη» τοῦ Ι. Θ.

1. Claude Lévi-Strauss, *Le totemisme aujourd'hui*, Παρίσι, PUF, 1965, σ. 129 - 130.

2. Ν. Γ. Πολίτου, *Παραδόσεις Α'*, σ. 58 - 59.

Κακριδῆ εἶναι μιὰ μελέτη πού διαβάζεται ἀπνευστί. Σωστά διαλεγμένο, ὁμορφα παρουσιασμένο τὸ ὕλικό της. Ἀπὸ τὴν πετυχημένη ἔκφραση γεννιοῦνται στὸν ἀναγνώστη καινούριες σκέψεις, πού μπορεῖ καὶ νὰ υπερακοντίζουν τὶς προθέσεις τοῦ συγγραφέα. Αὐτὸ εἶναι ἄλλωστε τὸ χαρακτηριστικὸ τῆς γόνιμης διδασκαλίας, ὅπως ὑπῆρξε ἐδῶ καὶ τριάντα πέντε χρόνια ἢ διδασκαλία τοῦ Ι. Θ. Κακριδῆ: ἀνοίγει δρόμους, δὲν τοὺς κλείνει μὲ τελεσίδικες ἀπαντήσεις. "Ἄν ὁ ἐπιστήμων χρειάζεται μιὰ δόση ἐγωισμοῦ γιὰ νὰ μπορέσῃ νὰ διατυπώσῃ τὶς ἀπόψεις του, ὁ δάσκαλος θὰ ἔπρεπε νὰ τὴν ἀποβάλλῃ, γιὰ νὰ μὴ σταθῇ ἐμπόδιο στὸ μαθητή. Ὁ Ι. Θ. Κακριδῆς μιᾶ πάντοτε τῆ γλώσσα τοῦ δασκάλου.

Τὸ πρῶτο μέρος τῆς μελέτης ἦταν, καθὼς εἶδαμε, ἀφιερωμένο στοὺς "Ἑλληνες τῶν νεοελληνικῶν παραδόσεων. Τὸ δεύτερο μέρος ἐπιγράφεται: «Ἀρχαῖες διηγήσεις σὲ νεοελληνικὴ μορφή» καὶ πραγματεύεται συγκεκριμένα τρεῖς: 1. Τὸ παραμῦθι τοῦ Μελέαγρου, 2. τὸν μῦθο τῆς καταγωγῆς τῶν γυναικῶν ἀπὸ τὰ ζῶα καὶ 3. τὴν παράδοση τῆς Ἀγίας Δήμητρας.

1. Τὸ παραμῦθι τοῦ Μελέαγρου παρουσιάζει τὸ ἴδιο μιὰν ἐξελικτικὴ πορεία μέσα στὸ συγγραφικὸ ἔργο τοῦ Ι. Θ. Κακριδῆ. Καταπιάστηκε μ' αὐτὸ τὸ 1927, ἀναζητώντας τὰ παραμυθικὰ στοιχεῖα τῆς ὁμηρικῆς διήγησης. Τὰ πρῶτα του συμπεράσματα σχετικὰ μὲ τὴν προτεραιότητα τοῦ παραμυθιοῦ ὡς πρὸς τὴν ἐπική του ἔκδοση (Ἰλ. Ι 529 - 599), καὶ συγκεκριμένα τοῦ μοτίβου τοῦ δαυλοῦ ὡς πρὸς τὴν ἀρά, τὰ δημοσίευσε τὸ 1929¹. Τὸ 1932 δημοσιεύει στὴ Λαογραφία² ἀνέκδοτα νεοελληνικὰ παραμῦθια μὲ τὸ ἴδιο θέμα, μαζεμένα στὴν Αἰτωλία, πατρίδα τοῦ παλιοῦ Μελέαγρου. Οἱ παρατηρήσεις του γιὰ τὴ ζωὴ τῶν μοτίβων καὶ τὴ χρῆση τους ἀπὸ τοὺς λαϊκοὺς παραμυθιάδες εἶναι πολὺ διαφωτιστικὲς ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἐξέλιξη τῆς νεοελληνικῆς μορφῆς τοῦ παραμυθιοῦ. Τὴν ἴδια ἐποχῆ, σὲ ἄλλη του μελέτη³, ἐπέξεργάζεται τὸ θέμα καὶ ἀπὸ τὴν ὁμηρικὴ του πλευρᾶ.

Τὸ γεγονός ὅτι τὸ 1932 δὲν εἶχαν ἀκόμη γίνεῖ γνωστὲς ἄλλες παραλλαγές τοῦ παραμυθιοῦ ἐκτὸς ἀπὸ τὶς αἰτωλικές, ἔκανε τὸν συγγρ. διστακτικὸ ν' ἀποδεχθῇ μιὰ συνεχῆ προφορικὴ παράδοση τοῦ μῦθου ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα ὡς σήμερα. "Ἐβρισκε ἐξίσου πιθανὸ τὸ ἐνδεχόμενο κάποιος φιλόπατρις λόγιος, πού ἤθελε νὰ ξυπνήσῃ στοὺς χωρικοὺς ἐντόπιες μνῆμες, νὰ τοὺς διηγήθῃκε τὸν ἀρχαῖο μῦθο, πού ξαναγύρισε ἔτσι στὸ στόμα τοῦ λαοῦ, ξεκινώντας ὅμως αὐτὴ τὴ φορά ἀπὸ λόγια πηγῆ. «Καὶ τί δὲ θὰ ἔδινε, γιὰ νὰ κατορθώσω ν' ἀποδείξω τὸ πρῶτο! [τὴ συνεχῆ προφορικὴ παράδοση]», ἔγραφε τότε⁴. Ὅταν ὅμως, τὸ 1944, δημοσιεύει τὶς «Ὀμηρικὲς Ἔρευνες»⁵, ἡ εὐχή του ἔχει ἐκπληρωθῇ. Εἶναι ἤδη γνωστὲς, ἐκτὸς ἀπὸ τὶς τρεῖς αἰτωλικές παραλ-

1. Ι. Θ. Κακριδῆ, Ἀρά, Μυθολογικὴ μελέτη, Ἀθ. 1929, σ. 111 κέ.

2. Ι. Θ. Κακριδῆ, Τὸ παραμῦθι τοῦ Μελέαγρου, Λαογραφία 10 (1929 - 1932) 487 - 500.

3. Ι. Θ. Κακριδῆ, Ὀμηρικὰ καὶ μυθολογούμενα. Ι. Μελεάγρεια, Ἐπιστ. Ἐπετ. Φιλολ. Σχολῆς Πανεπ. Θεσσαλονίκης 2 (1932) 43 - 70.

4. Τὸ παραμῦθι τοῦ Μελέαγρου, ἔ. ἀ. σ. 496.

5. Ι. Θ. Κακριδῆ, Ὀμηρικὲς Ἔρευνες, Ἀθ. 1944, σ. 1 - 53, 175 - 201.

λαγές, δύο μακεδονικές και μία κυπριακή, ή όποια μάλιστα παρουσιάζει και τή μεγαλύτερη όμοιότητα με τόν άρχαίο παραμύθι, όπως όποθετικά τόν είχε άνασυνθέσει ό συγγρ. τόν 1929¹. Τώρα τόν ύλικόν του (άρχαϊές και νεώτερες έλληνικές παραλλαγές, τουρκικές, τσουβασιές και λεττονικές) τόν επιτρέπει τήν κατασκευή τού γενεαλογικού «στέμματος» τού παραμυθιού με δύο, βασικά, οικογένειες: τήν έπική, με έπικεφαλής τήν όποθετική Μελεαγρίδα (προ-όμηρικό έπος) και τήν παραμυθική, με έπικεφαλής τή μεταγενέστερη (σε σχέση με τόν "Όμηρο) παράδοση τού μύθου από τόν Φρόνιχο, Αίσχύλο κτλ., από τήν όποια κατάγονται και τά νεώτερα παραμύθια².

Στή μελέτη του αύτή ό συγγρ. παραθέτει όλόκληρες δύο νεοελληνικές παραλλαγές (τήν κυπριακή και τήν αίτωλική) και άναφέρει περιληπτικά άλλες πέντε (σ. 48 - 51). 'Η προσοχή του συγκεντρώνεται κυρίως στις διαφορές πού παρουσιάζουν οι παραλλαγές μεταξύ τους: διαφορές οι όποιες, πολύ πειστικά, νομίζω, έρμηνεύονται ως κοινωνικές προσαρμογές τής άρχικής διήγησης σε μεταγενέστερες κοινωνικές συνθήκες. Α.χ. στόν άρχαίο μύθον τού Μελέαγρου ό θάνατος τού ήρωα προκαλείται από τήν ίδια τή μητέρα του, τήν 'Αλθαία, ή όποια μ' αύτόν τόν τρόπο τόν εκδικείται για τόν φόνον τού άδελφού της. Στις νεώτερες παραλλαγές ό θάνατος τού παλλακαριού προκαλείται από τή γυναίκα του είτε από κακία είτε από άμέλεια. Στήν πρώτη περίπτωση, τού άρχαίου μύθου, ή συμπεριφορά τής μητέρας δικαιολογείται από τόν ότι στή παλαιά εκείνη έποχή ή συγγένεια τού αίματος άξιζε περισσότερο, και σύμφωνα μ' αύτή ό άδελφός ήταν πλησιέστερος από τόν γιό. "Όταν όμως, άργότερα, τόν βάρος μετατοπίστηκε από τή φυλετική στήν οικογενειακή συγγένεια, ήταν φυσικό μιά δικαιολογία σαν τής 'Αλθαίας νά μη γίνεται πιά παραδεκτή. 'Ηταν άδιανόητο μιά μητέρα νά προκαλέσει έκούσια τόν θάνατον τού παιδιού της. 'Ετσι, τόν άχάριστο ρόλον τόν ανέλαβε ή γυναίκα, ενώ μέσα στή διήγηση διαφαινόταν συγχρόνως και ή αντίδικία της με τήν πεθερά (σ. 54 - 55).

Στις νεοελληνικές παραλλαγές τού παραμυθιού παρατηρείται επίσης και μιά άπομυθοποίηση όρισμένων μοτίβων, όπως λ.χ. τού μοτίβου τής «έξωτερικής ψυχής», σύμφωνα με τόν όποιο ή άθανασία τού ήρωα έξαρτάται από κάποιον άντικείμενον (λ.χ. μιά χρυσή τρίχα, ή στήν περίπτωση μας έναν μισοκαμένο δαυλό). Σε δύο αίτωλικές παραλλαγές ό ήρωας φτάνει, παρ' όλα αυτά, φυσιολογικά στό κατώφλι τού θανάτου, μόνο πού, όσο ύπάρχει τόν κούτσουρον, δέν μπορεί νά βγεί ή ψυχή του (σ. 56).

2. 'Ο μύθος τής καταγωγής τών γυναικών από τά ζώα έχει δύο μόνο παραλλαγές από τήν άρχαιότητα, και αυτές στήν έντεχνη, φυσικά, ποίηση. 'Η μία, ή εκτενέστερη, άνήκει στόν Σιμωνίδη, ή άλλη στόν Φωκυλίδη. "Αντλησαν και οι δύο από ένα λαϊκό εϋτράπελον παραμύθι, όποστηρίζουν οι φιλόλογοι: ό καθένας τους όμως τόν έπεξεργάστηκε με τόν δικόν του τρόπο και σύμφωνα με τή δική του άποψη για τίς γυναίκες (σ. 64).

Οι νεοελληνικές παραλλαγές τού μύθου άνήκουν στις παραδόσεις περι Κατακλυσμού. 'Η κρητική διήγηση, πού παρατίθεται πρώτη, μάς λέει περίπου τά εξής:

1. 'Αρά, σ. 111 - 112.

2. 'Όμηρικές 'Ερευνες, σ. 199. Βλ. επίσης Τ ο υ Ί δ ι ο υ, Δύο νεοελληνικά παραμύθια: 'Επιστημ. 'Επετ. Φιλολοφ. Σχολής Πανεπ. Θεσ/νίκης 9 (1965) 8 - 10.

‘Ο Νῶε εἶχε σαράντα γιούς και μία μόνο κόρη. “Όταν οἱ γιοὶ του θέλησαν νὰ παντρευτοῦν, ὁ Νῶε κατέφυγε στὸ Θεὸ ρωτώντας τί νὰ κάνη. ‘Ο Θεὸς τοῦ εἶπε νὰ πάρη τριάντα ἐννέα θηλυκὰ ζῶα και νὰ τὰ κλείση μαζί μετὴν κόρη του σαράντα ὥρες μέσα στὴν Κιβωτό. “Όταν ἄνοιξε, ὁ Νῶε βρῆκε σαράντα ἕμορφα κορίτσια ποὺ ἐμοιάζαν τὸ ἓνα μετὸ ἄλλο ὅσο δυὸ σταγόνες νερό. “Ὡστόσο ἐκεῖνα ποὺ κατὰγονταν ἀπὸ τὰ ζῶα δὲν ἀπέβαλαν ποτὲ ὄλωσδιόλου τὸν ἀρχικό τους χαρακτήρα. “Ἔτσι στοὺς σαράντα ἄντρες μόνο ἓνας ἔχει τὴν τύχη νὰ ἔχη γυναίκα μετὸ ἀνθρωπινὸ χαρακτήρα.

Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι, ὅπως οἱ ἀρχαῖες, ἔτσι και οἱ νεώτερες διηγήσεις γιὰ τὴν καταγωγή τῶν γυναικῶν ἀπὸ τὰ ζῶα δημιουργήθηκαν ὡς «αἴτια» τῶν ποικίλων χαρακτήρων τῶν γυναικῶν, ποὺ πάντοτε ὑπῆρξαν προσφιλὲς θέμα στὶς κοινωνίες τῶν ἀνδρῶν. Ἐκτὸς ἔμωσ ἀπὸ ἓναν κοινὸ μισογυνισμό ποὺ διακρίνει τόσο τὴν ἀρχαία ὅσο και τὴν νεώτερη μορφή τοῦ μύθου, και ποὺ ἐρμηνεύεται πολὺ σωστὰ ἀπὸ τὸν συγγρ. ὡς ἀποτέλεσμα παρόμοιων κοινωνικῶν συνθηκῶν στὸν μεθομηρικό, ἀπὸ τὴν μιὰ μεριά, και στὸν σημερινὸ ἀγροτικό πολιτισμό, ἀπὸ τὴν ἄλλη (σ. 66), ἄλλες ὁμοιότητες ἀνάμεσά τους δὲν ὑπάρχουν οὔτε στὴ σύνθεση οὔτε στὴν ἔκφραση. Ἐντίθετα, κατὰ τὴν ὁμολογία τοῦ συγγρ. (σ. 64), ὑπάρχουν μεγάλες διαφορές.

Γι’ αὐτὸ δὲν νομίζω πὼς μπορούμε νὰ μιλήσουμε γιὰ «παραλλαγές» τοῦ ἴδιου θέματος, μετὴν ἔννοια ὅτι ἀρχαῖες και νεώτερες διηγήσεις κατὰγονται ἀπὸ ἓνα κοινὸ ἀρχέτυπο. Δὲν ἀρκεῖ ἡ πιστοποίηση μιᾶς κοινῆς βασικῆς ιδέας γιὰ νὰ κατατάξουμε δυὸ ἢ περισσότερες διηγήσεις στὸ ἴδιο γενεαλογικὸ δένδρο. Χρειάζεται νὰ πιστοποιηθοῦν και μορφολογικὲς ὁμοιότητες, ὁμοιότητες στὴ δομὴ τῆς διήγησης και στὴν ἔκφραση — προπάντων στὴν ἔκφραση. Ἰδέες κοινὲς βρίσκει κανεὶς παντοῦ. (Λ.χ. «φασούλι τὸ φασούλι γεμίζει τὸ σακούλι», λέει ἡ ἐλληνικὴ παροιμία: «wenig zu wenig macht viel» λέει ἡ γερμανικὴ. Ἡ ἴδια βασικὴ ιδέα, ἀλλὰ πόση διαφορά στὴν ἔκφραση! Ἡ μία χρησιμοποιεῖ τὴν μεταφορά, ἡ ἄλλη τὴν κυριολεξία). Ἐκεῖνο ποὺ διαφέρει ἀπὸ τόπο σὲ τόπο και ἀπὸ γενιὰ σὲ γενιὰ εἶναι ἡ ἰδιαίτερη σύνθεση και ἡ ἰδιαίτερη ἔκφραση μιᾶς κοινῆς ιδέας. Νομίζω πὼς τὰ «οἰκότυπα» τοῦ von Sydow¹ εἶναι πολὺ πλησιέστερα στὴν πραγματικότητα ἀπὸ τὰ λήμματα τοῦ «Ἐύρετηρίου τῶν μοτίβων τῆς λαϊκῆς λογοτεχνίας» (Motif Index of Folk Literature) και τίς ὑποδιαιρέσεις τους.

3. Ἡ Ἁγία Δήμητρα ἦταν μιὰ καλὴ κυρὰ Ἀθηναία και εἶχε μιὰ πανέμορφη κόρη, τὴν Κυρὰ Ἀφροδίτη. Μιὰ μέρα τὴν εἶδε ἓνας Τοῦρκος ἀγὰς νὰ χτενίζει τὰ μαλλιά της, τὴν ἄρπαξε μετὸ μαγικό του ἄτι και τὴν ἔκλεισε σ’ ἓναν πύργο στὰ μέρη τοῦ Σουλίου. Ἡ γριὰ Δήμητρα, ἀναζητώντας τὴν κόρη της μετὸ σύντροφο μονάχα ἓναν πιστὸ πελεκάνο, φτάνει ταλαιπωρημένη στὴν Ἐλευσίνα, ὅπου ὁ κοτζάμπασης τοῦ χωριοῦ ὀνόματι Κολιδὸς τὴν παίρνει στὸ σπίτι του. Ἐκεῖ ὁ γιὸς του ἀποφασίζει νὰ

1. C. W. von Sydow, Selected Papers on Folklore, Published on the occasion of his 70th Birthday, Copenhagen 1948, σ. 44 - 59.

ψάξη εκείνος για τη χαμένη κόρη. Στο δρόμο του συναντά σαράντα δράκους, τους σκοτώνει, βρίσκει την κόρη στον πύργο, παλεύει με τον άγα και ο άγας τον σκοτώνει. "Υστερα βιάζει και την κόρη. Ο πιστός όμως πελεκάνος φέρνει το βουτάκι της ζωής και ανασταίνει το παλληκάρι. Στο δεύτερο πάλεμα με τον άγα που είναι μάγος και μπορεί να μεταμορφώνεται σε ό,τι θελήσει το παλληκάρι, με τη βοήθεια της Παναγίας, τον νικά και ο πιστός πελεκάνος ξεριζώνει την άσπρη τρίχα από τα μαλλιά του μάγου, στην οποία βρισκόταν η ζωή του. Το παλληκάρι φέρνει την κόρη στη Δήμητρα και ο ίδιος κλείνεται σε μοναστήρι. Η Δήμητρα με την κόρη της έφυγαν τότε και κανείς πια δεν άκουσε γι' αυτές. Τα χωράφια όμως της Έλευσίνας δεν έπαψαν από τότε να είναι καρπερά.

Αυτή είναι, σε γενικές γραμμές, η διήγηση της Αγίας Δήμητρας, όπως την άκουσε λίγο πριν από τα 1864 ο Γάλλος αρχαιολόγος Lenormant (σ. 66). Είναι, φυσικά, γεμάτη παραμυθικά στοιχεία είναι, ουσιαστικά, ένα συμπύλημα. Ο συγγρ. όμως πιστεύει ότι πρόκειται για μεταγενέστερες προσθήκες στον αρχικό πυρήνα της διήγησης, ο οποίος ανάγεται στον αρχαίο μύθο της άρπαγής της Περσεφόνης. Η ανάπτυξη και ο έξωραϊσμός του αρχικού πυρήνα με τα μοτίβα των παραμυθιών συνετέλεσαν, κατά τον συγγρ. (σ. 75), στο να διατηρηθῆ τóσους αἰῶνες ἡ διήγηση στο στόμα τοῦ λαοῦ.

Ἐτσι ἔγινε ἄραγε ἡ μήπως συνέβη ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετο; Μήπως ἀντὶ τὸ προστεθοῦν τὰ νεώτερα παραμυθικά στοιχεία στὸν ἀρχαῖο πυρήνα χρησίμευσε αὐτός, ἐκ τῶν ὑστέρων, ὡς συνδετικὸς κρίκος τῶν μοτίβων ποὺ ἤδη ὑπῆρχαν στὴν τοπικὴ παράδοση. Κάτι τέτοιο ἀφήνει, τουλάχιστο, νὰ ἐννοηθῆ ὁ «κοτζάμπασης Κολιδεῖς» (παραφθορὰ τοῦ Κελεοῦ, ποὺ δὲν τὸ πήρε καλὰ τ' αὐτί τους)¹, καὶ ἡ ἀναφορὰ στὸ Σούλι, ποὺ πολὺ ταιριάζει ὡς γεωγραφικὸς προσδιορισμὸς τῶν ποταμῶν Κωκυτοῦ καὶ Ἀχέροντα, ὅπου καὶ ἡ εἴσοδος τοῦ "Ἄδη. (Ἰδιαίτερα γιὰ ἓνα ἀλβανόφωνο χωριό, ὅπως ἦταν τότε ἡ Ἐλευσίνα, τὸ Σούλι θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι γνῶριμο τοπωνύμιο στὴν Ἠπειρο). Καί, φυσικά, πάντα ἀπὸ ὅλα, τὰ ὀνόματα Δήμητρα καὶ Κυρὰ Ἀφροδίτη πολὺ εὐλογώτερα ἐξηγοῦνται ὡς προσαρμογές σ' ἓνα λόγιο πρότυπο τῶν ἡρωίδων τοῦ παραμυθιοῦ (τῆς μάγισσας καὶ τῆς κόρης της, λ.χ. «τῆς Ἀθούσας, τῆς Ἐαθούσας, τῆς Χρυσομαλλούσας»), παρὰ τὸ ἀντίθετο. Ἄλλωστε ἡ δευτέρη σχετικὴ παράδοση ἀπὸ τὴν Ἐλευσίνα, τὴν ὁποία ἐπικαλεῖται ὁ συγγρ. γιὰ νὰ ἐνισχύσει τὴν ἀποψή του ὅτι ἡ μνήμη τῆς θεᾶς Δήμητρας εἶχε διατηρηθῆ in situ ἀποδεικνύει ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετο: «Τὸ μαρμαρένιο ἄγαλμα τῆς Λιψίνας (Ἐλευσίνας) ποὺ προστάτευε τὸ χωριὸ καὶ μετὰ τὴ βοήθειά του πῆγαιναν πάντοτε καλὰ τὰ γεννήματα» (σ. 74 - 75) δὲν ἔχει ὄνομα. Ἄν ὅμως στὰ μέσα τοῦ 19ου αἰῶνα ζοῦσε ἀκόμη στὴ

1. Πρβ. στὸ τελευταῖο κεφ. τῆς μελέτης μετὰ τίτλο: «Ἀναβίωση ἀρχαίων μύθων» (σ. 78) ἀνάλογη παραφθορὰ τοῦ ἀρχαίου ὀνόματος "Ιτυς σὲ "Ιτσος, στὴ νεοελληνικὴ προσαρμογὴ τοῦ μύθου τῆς Πρώκνης καὶ Φιλομήλας.

μνήμη τῶν κατοίκων τῆς Ἐλευσίνας με τ' ὄνομά της, δὲν θὰ ὀνομάτιζαν καὶ τὸ ἄγαλμα;

Παρὰ τίς φιλότιμες προσπάθειες ὀρισμένων ἀπὸ τοὺς πρώτους «λαογραφήσαντας» στὴν Ἑλλάδα (Bybilakis, Lawson κ.ά.), τὰ ἀρχαῖα ὀνόματα ποὺ σώζονται μέσα στὴ σημερινὴ λαϊκὴ παράδοση εἶναι ἐλάχιστα. Τὸ περιεχόμενο, ναί, αὐτὸ παραμένει ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τὸ ἴδιο. Τὰ ὀνόματα ὅμως ἔχουν ἀλλάξει. Ἀνάμεσα στὰ ἀρχαῖα καὶ στὰ νεώτερα ἔθιμα καὶ τίς δοξασίες ὑπάρχει, συνήθως, ταύτιση συνωνυμική, ὄχι ὅμως καὶ ὁμωνυμική.

Ἄλλωστε στὸ ἴδιο ἀκριβῶς συμπέρασμα καταλήγει a fortiori ἀμέσως παρακάτω καὶ ὁ ἴδιος ὁ Ι. Θ. Κακριδῆς. Στὸ τελευταῖο κεφάλαιο τῆς μελέτης, με τίτλο «Ἀναβίωση ἀρχαίων μύθων», ὑποστηρίζει ὅτι «ἀκόμη πιὸ ὑποπτες [ὅτι ξεκίνησαν ἀπὸ λόγια πηγὴ καὶ κατέπεσαν ὕστερα στὸ λαὸ] εἶναι οἱ διηγήσεις, οἱς ὁποῖες ἐμφανίζονται τὰ ὀνόματα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων» (σ. 76). Φοβοῦμαι ὅτι καὶ ἡ Ἁγία Δήμητρα θὰ πρόπη σ' αὐτὲς νὰ ἐνταχθῇ.

Μέσα στὸ γενικὸ πλαίσιο τῆς μελέτης, ὥστόσο, τὸ πράγμα δὲν ἔχει ἰδιαίτερη σημασία. Τὸ βιβλίον αὐτὸ τοῦ Ι. Θ. Κακριδῆ, σὲ σχῆμα τσέπτης, ἀπευθύνεται στὸ εὐρὺ γερμανόφωνο κοινὸ με σκοπὸ νὰ τοῦ δείξῃ τὴ μ ο ρ φ ἢ με τὴν ὁποία ὁ ἑλληνικὸς λαὸς συνέλαβε καὶ διετύπωσε τὴν ἀρχαία του κληρονομιά. Ἀπ' αὐτὴ τὴ σκοπιὰ ἢ σκέψη τοῦ συγγρ., ἀδέσμευτη ἀπὸ μεθοδολογικὲς καὶ ἄλλες προκαταλήψεις, ὀδηγεῖ τὸν ἀναγνώστη πρὸς γόνιμο πάντα ἔδαφος. Ἀναζητώντας μαζί του τοὺς τρόπους τῆς λαϊκῆς δημιουργίας φτάνει σὲ μιὰν ἀλήθεια με γενικότερη ἀπήχηση καὶ ἰδιαιτέρη ἀξία: ὅτι τὰ ἱστορικὰ γεγονότα πολὺ γρήγορα προσαρμόζονται στὸν τύπο τῆς παράδοσης, πολὺ γρήγορα ἐπενδύονται με μυθολογικὰ στοιχεῖα (σ. 77)¹. Ὁ λόγος εἶναι, νομίζω, ὅτι ὁ μῦθος ἐκφράζει τὴ δομὴ τοῦ πνεύματος, τὸν τρόπο με τὸν ὁποῖο τὸ πνεῦμα κωδικοποιεῖ τὰ συγκεκριμένα γεγονότα μέσα στὰ πλαίσια τῶν κεκτημένων γνώσεων. Ἡ διατύπωση μπορεῖ νὰ ἦχῃ μοντέρνα, ἡ ἰδέα ὅμως ποὺ ἐκφράζει εἶναι παλιά: «Ὁ μῦθος ἔχει γιὰ τὴ συγγραφὴ τῆς ἱστορίας τὴν ἴδια ἀξία ποὺ ἔχει τὸ φῶς, ἡ σκιά καὶ τὸ χρῶμα γιὰ τὴ ζωγραφικὴ», λέει ἓνας σπουδαῖος μελετητὴς τῶν ἀνατολικῶν λαῶν στίς ἀρχὲς τοῦ αἰῶνα μας, ὁ Hugo Winkler. «Ὁ μῦθος χαρίζει στὰ ἱστορικὰ πρόσωπα τὸν χαρακτηριστὴν καὶ τὸν ρόλο τους, ἐπενδύει τὰ γυμνά γεγονότα με τίς λεπτομέ-

1. Ὁ συγγρ. δίνει ἓνα παράδειγμα ἀπὸ τὰ «σερβοκροατικὰ ἥρωικὰ τραγούδια» (βλ. Milman Parry and Albert Lord, *Serbo-croatian Heroic Songs*, τόμ. 1 [1954], σ. 119 κέ.), ὅπου ὁ βαλκανικὸς πόλεμος τοῦ 1912 ἔγινε πολὺ σύντομα τραγούδι ἐμπλουτισμένο με ἀρκετὰ μυθολογικὰ στοιχεῖα. Θὰ ἤθελα ἐδῶ νὰ προσθέσω ἓνα ἐντυπωσιακότερο παράδειγμα, ποὺ ἀναφέρεται στὸν τρόπο με τὸν ὁποῖο ἡ δολοφονία τοῦ Καίσαρος πέρασε, πολὺ γρήγορα, ἀπὸ τὴν ἱστορία στὸ μῦθο. βλ. I. B o r z s a k, *Caesars Funeralien und die christliche Passion: Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae* 10 (1962) 23 - 31.

ρειες που δίνουν χάρη στη διήγηση... οι περιγραφές των ιστορικών συμβάντων ανήκουν εκ των προτέρων στον θρύλο»¹.

Μεταξύ μύθου και ιστορίας κυμαίνεται ακριβώς η μελέτη αυτή του Ι. Θ. Κακριδῆ και ἐδῶ ἐγκριεται τὸ ἐνδιαφέρον της. Γιατί, ὅσο κι ἂν φαίνεται ὀξύμωρο τὸ σχῆμα, μέσα ἀπὸ τοὺς μύθους μποροῦμε νὰ γνωρίσουμε καλύτερα τὴν ἀντικειμενικὴ πραγματικότητά.

ΑΛΚΗ ΚΥΡΙΑΚΙΔΟΥ - ΝΕΣΤΟΡΟΣ

Α η μ η τ ρ ί ο υ Δ. Α ν π ο υ ρ λ ῆ, 'Η παραγωγικὴ κατάληξη -ικὸς στήν προσωκρατικὴ φιλοσοφία καὶ στὸ 'Ιπποκρατικὸ corpus, Διατριβὴ ἐπὶ διδακτορία, Θεσσαλονίκη 1968. Σελ. η', 210. [Παράρτημα ἀριθμ. 15 τῆς 'Επιστημονικῆς 'Επετηρίδος τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης].

Μὲ τὴν ἀρχικὴ πρόθεση νὰ ἐρευνήσῃ τὴν παραγωγικὴν κατάληξιν -ικὸς (συντομογρ. ΠΚΙ) στὸ corpus τοῦ 'Αριστοτέλη ὁ συγγρ. ὀδηγήθη ἀπὸ τὰ πράγματα νὰ μελετήσῃ τὴν προϊστορία τῆς κατάληξης, ὅχι στὸν Πλάτωνα, ὅπου εἶχε προηγηθῆ ἡ ἔρευνα τοῦ A. N. Ammann (-ικὸς bei Platon, 1953) παρὰ στοὺς προσωκρατικούς καὶ κυρίως στὸ corpus τοῦ 'Ιπποκράτη (συντομογρ. CH)². Τὰ ἀποτελέσματα αὐτῆς τῆς προκαταρκτικῆς κατὰ κάποιον τρόπο ἔρευνας μᾶς προσφέρει ὁ συγγρ. στὸ βιβλίον πὺ κρίνουμε καὶ πού, ἐλπίζουμε μαζί του, γρήγορα θὰ τὸ ἀκολουθήσῃ ἡ ἀντίστοιχη ἔρευνα στὰ ἀριστοτελικά κείμενα.

Τὰ σύντομα Προλεγόμενα (σ. 1-2) τὰ ἀκολουθοῦν πλούσια βιβλιογραφία (ἐκατὸ περίπου ἔργα καὶ πολλὲς κριτικὲς· σ. 3-11)³ καὶ ἡ Εἰσαγωγή στὸ πρῶτο μέρος τοῦ ἔργου, ὅπου ὁ συγγρ. ἐξετάζει «τὴν ΠΚΙ στοὺς ἐκπροσώπους τῆς προσωκρατικῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς παλαιότερης σοφιστικῆς», ὅπου δηλαδὴ μελετᾷ τὰ κείμενα ἐκείνων, πού κατὰ τὴν ὁμόφωνη ὡς τώρα γνώμη τῶν ἐπιστημόνων συντέλεσαν στὴν ἀνάπτυξιν τῆς χρήσης τῆς ΠΚΙ. Τὴ γνώμη αὐτὴ ὁ συγγρ. τὴ θεωρεῖ

1. Hugo Winkler, Die Weltanschauung des alten Orients: Ex oriente lux, τόμ. 1, Λίψια 1905, σ. 38.

2. Γιατί, ἀλήθεια, προτιμοῦμε σχεδὸν ὅλοι τὸν λατινικὸν ὄρο, τὴν ὥρα πού ἕνας Λατίνος, ὁ Κικέρων, καθιέρωσε γιὰ τὴν χρῆσιν αὐτὴν τὸ ἑλληνικὸν σῶμα (Ad Att. 2, 1, 3);

3. Ὁ ἀριθμὸς δὲν εἶναι ἀπόλυτα διαφωτιστικὸς ἔτσι πού ὁ συγγρ. τοποθετεῖ μελέτες εἰδικὰς πλάι πλάι μὲ ἔργα ὅπως τὸ λεξικὸ τῶν Liddel-Scott-Jones ἢ τὴν Γραμματολογία τοῦ A. Lesky. Ἕνας διαχωρισμὸς τῆς βιβλιογραφίας π.χ. σὲ ἔργα εἰδικὰ καὶ γενικὰ — ὅπως τὸ ἔκανε ὁ Ammann — θὰ ἦταν, πιστεύουμε, προτιμότερος.

«προκατάληψη» (σ. 1) και επιχειρεί να την κλονίση με μιὰ συστηματική μελέτη τῶν κειμένων.

Στὸ πρῶτο κεφάλαιο (Ἡ ΠΚΙ σὲ τίτλους ἔργων προσωκρατικῶν φιλοσόφων καὶ σοφιστῶν, σ. 17-24) βασιζόμενος στὴ συλλογὴ ὕλικου τῶν προσωκρατικῶν (Diels - Kranz) καὶ στὰ συμπεράσματα παλαιότερων ἐρευνῶν πᾶνω στὴ φύση καὶ χρονολόγησι τῶν τίτλων στὰ ἔργα τῆς ἀρχαίας γραμματείας γενικὰ (E. Nachmanson) καὶ εἰδικὰ τοῦ Ἀριστοτέλη (P. Moraux) ζητεῖ νὰ κλονίση τὴ γνώμη ὅτι ἡ χρῆσι τῶν ἐπιθέτων σὲ -ικός σὲ τίτλους πραγματειῶν τῶν προσωκρατικῶν φιλοσόφων καὶ σοφιστῶν ὑποδηλώνει τὴν ξεχωριστὴ θέσι πού πρέπει νὰ ἔχη στὴ γλώσσα τῶν μεγάλων αὐτῶν στοχαστῶν ἡ ΠΚΙ.

Γιὰ τὴ γνώμη αὕτη παραπέμπει (17,1) στὸν P. Chantraine (Etudes sur le vocabulaire grec, 132) ἡ τόσο ὅμως προσεκτικὴ διατύπωση τοῦ Chantraine (un autre trait notable est l'emploi fréquent de l'adjectif en -ικός dans les titres des traités. Le fait est notable, même si le titre ne remonte pas toujours à l'auteur lui-même) δείχνει, νομίζουμε, ὅτι ὁ Γάλλος σοφὸς ἤξερε τίς ἐργασίες τοῦ Nachmanson καὶ τοῦ Moraux· οὔτε καὶ δικαιολογεῖται ἡ γνώμη ὅτι αὐτοὶ εἶχαν ἀντιμετωπίσει τὸ θέμα τοῦ τίτλου τῶν βιβλίων τῶν ἀρχαίων σωστότερα ἀπὸ ὅ,τι ἐκεῖνος (Λυπουρλής, σ. 17). Ὁ Chantraine εἶναι ἄλλωστε ὁ πρῶτος πού ἐπιχείρησε μιὰ συστηματικὴ μελέτη τῶν παραγῶγων σὲ -ικός στοὺς προσωκρατικούς καὶ ἀναγνώρισε (δ. π., σ. 132) τίς δυσκολίες πού παρέχει σὲ μιὰ τέτοια ἐρευνα ἡ ἀποσπασματικὴ παράδοσι τῶν συγγραφέων αὐτῶν.

Στὰ ἴδια τὰ ἔργα ἀναφέρονται τὰ ἐπόμενα κεφάλαια (Ἡ ΠΚΙ στοὺς φιλοσόφους τοῦ 6. καὶ 5. π. X. αἰ., σ. 25-47, καὶ Ἡ ΠΚΙ στοὺς ἐκπροσώπους τῆς παλαιότερης σοφιστικῆς, σ. 48-52), ὅπου παρατίθεται ὀλόκληρο τὸ ὕλικό. Σὲ κάθε χωρίο ἀκολουθεῖ ἔλεγχος, ἂν καὶ πόσο πιθανὸ εἶναι ὁ τύπος σὲ -ικός νὰ ὀφείλεται πραγματικὰ στὸν φιλόσοφο ἢ τὸν σοφιστὴ καὶ ὄχι στὸν μεταγενέστερο δοξογράφου. Παρόλο πού ἔχει κανεὶς συχνὰ τὴν εὐκαιρίαν νὰ θαυμάση καὶ τὴν ἄνεση πού διαθέτει ὁ συγγρ., ὅταν κινῆται στὸ δύσκολο πεδίο τῶν μεταγενέστερων δοξογράφων, καὶ τὴ συνδυαστικὴ ικανότητά πού μαρτυρεῖ ἡ ἐπιχειρηματολογία του, τὰ κεφάλαια ἀφήνουν στὸν ἀναγνώστη ἕνα κενό, ἔτσι πού ὁ συγγρ. προτίμησε νὰ ἀναβάλλῃ γιὰ τὸ τελευταῖο κεφάλαιο τοῦ ἔργου του ὄχι μόνο κάθε γενικὸ συμπέρασμα τῆς ἐρευνᾶς του, ἀλλὰ καὶ αὐτὴν ἀκόμα τὴ στατιστικὴ τῶν τύπων πού θεωρεῖ γνήσιους προσωκρατικούς ἢ ἀμφίβολους¹.

Ἀκολουθεῖ τὸ Β' μέρος, πού ἐξετάζει τὴν ΠΚΙ στὸ CH. Σωστά

1. Στὸ κεφάλαιο αὐτὸ ὁ ἀναγνώστης ἔχει νὰ ἀντιμετωπίσῃ μιὰ πρόσθετη δυσκολία: ὁ συγγρ. δὲ φρόντισε νὰ μᾶς πληροφορῇ κάθε φορὰ ἂν τὸ χωρίο πού συζητᾶ ἐντάσσεται στὶς ἔμμεσες μαρτυρίες ἢ στὰ κατὰ λέξι ἀποσπάσματα τῶν συγγραφέων, ἂν καὶ τοῦτο καὶ ἀναγκαῖο καὶ εὐκολο ἦταν νὰ γίνῃ, π.χ. μετὰ τὴν τυπογραφικὴ λύσι (ἀραιὰ στοιχεῖα γιὰ τὰ εἰκαζόμενα γνήσια ἀποσπάσματα) πού ἔδωσαν οἱ Diels - Kranz.

ὁ συγγρ. δὲν προϋποθέτει στὸν κάθε ἀναγνώστη ἐποπτεία τῶν εἰδικῶν προβλημάτων τοῦ corpus, καὶ γι αὐτὸ προτάσσει ἕνα ἐνημερωτικὸ κεφάλαιο (σ. 55-78), ὅπου προσφέρει: α) ἕναν πίνακα τῶν ἔργων τοῦ CH, β) μιὰ γενικὴ εἰσαγωγή στὴν προσωπικότητα καὶ τὸ ἔργο ποῦ μᾶς παραδίνεται μετὰ τὸ ὄνομα τοῦ Ἱπποκράτη, γ) μιὰν ἐκθεση τῶν ἐπικρατέστερων θεωριῶν πάνω στὸ πρόβλημα τῆς γνησιότητας καὶ τῆς χρονολόγησής τοῦ κάθε ἔργου εἰδικὰ ἀλλὰ καὶ γενικότερα, δ) μιὰ γενικὴ κατατόπιση στὸ πρόβλημα τῆς παρουσίας καὶ τοῦ ἐντοπισμοῦ στὸ CH ἔργων τῆς ἰατρικῆς σχολῆς τῆς Κνίδου. Παρόλο ποῦ ὁ συγγρ. ἀρκεῖται σὲ παρατακτικὴ δοξογραφικὴ ἐκθεση, μετὰ ἀποτέλεσμα ὁ ἀναγνώστης συχνὰ νὰ ἀντιμετωπίζῃ πλάι πλάι ἀναξιολόγητες θεωρίες διαμετρικὰ ἀντίθετες, πρέπει νὰ τὸν εὐχαριστήσουμε γιὰ τὴν προσφορά του, ποῦ καὶ πολὺν κόπο προϋποθέτει καὶ τὴ νεοελληνικὴ βιβλιογραφία πλουτίζει μετὰ ἕνα βοήθημα στὴ μελέτη τοῦ CH ἐνημερωμένο καὶ συστηματικὸ.

Στὸ πρῶτο κεφάλαιο τοῦ Β' μέρους (Ἀλφαβητικὸς πίνακας τῶν τύπων σὲ -ικός τοῦ CH, σ. 80-113) ἔχουμε ἐξαντλητικὴ παρουσίαση τοῦ ὕλικου. Κάθε λήμμα παραπέμπει σὲ ὅλα τὰ χωρία τοῦ CH, ὅπου ἀπαντᾷ ἡ λέξη, καταταγμένα σὲ γραμματικοσυντακτικὲς κατηγορίες (δὲς παρακάτω σ. 466,1). Ἄκόμα, ἐφόσον πρόκειται γιὰ ἐπιθετικὲς χρήσεις, σημειώνονται τὰ οὐσιαστικὰ ποῦ προσδιορίζονται, καὶ τέλος τὰ ὀνόματα τῶν ἄλλων συγγραφέων (ἀπὸ τοὺς μεταγενέστερους μόνο οἱ συγγραφεῖς ἔργων ἰατρικῶν) ὅπου τυχὸν ἀπαντᾷ ἡ ἴδια λέξη¹. Τὸ κεφάλαιο συμπληρώνεται ἀπὸ δύο ἀνακεφαλαιωτικὸς πίνακες: ὁ πρῶτος (114 κέ.) καταλογίζει τοὺς τύπους σὲ -ικός κατὰ ἔργα τοῦ CH, σημειώνοντας πόσες φορὲς ἀπαντᾷ ὁ καθένας· ὁ ἴδιος πίνακας μᾶς πληροφορεῖ ἂν πρόκειται γιὰ λέξεις ποῦ ἀπαντοῦν μόνο, ἢ γιὰ πρώτη φορά, ἢ καὶ μόνο μιὰ φορά στὸ CH. Στὶς σελίδες 125 κέ. δημοσιεύεται ἄκόμα κατάλογος τῶν ἔργων τοῦ CH καταταγμένων ἀνάλογα μετὰ τὸν ἀριθμὸ τῶν τύπων σὲ -ικός ποῦ περιέχουν (κλίμακα: ἀπὸ κανένα ὡς 40), καθὼς καὶ μετατροπὴ σὲ δεκαδικό, ποῦ ἐκφράζει τὴ συχνότητα τῶν τύπων σὲ -ικός κατὰ σελίδα κειμένου.

Ὁ δεῦτερος πίνακας κατατάσσει τοὺς τύπους σὲ -ικός τοῦ CH ἀλφαβητικὰ καὶ σὲ πέντε στήλες: στὴν πρώτη καταχωρίζονται οἱ τύποι σὲ -ικός ποῦ ἀπαντοῦν μόνο στὸ CH (24), στὴν δευτέρη ὅσοι ἀπαντοῦν γιὰ πρώτη φορά στὸ CH (111), στὴν τρίτη ὅσοι ἀπαντοῦν καὶ στὸν Πλάτων (57), στὴν τετάρτη ὅσοι ἀπαντοῦν καὶ σὲ ἄλλους προαριστοτελικὸς συγγραφεῖς, στὴν πέμπτη ὅσοι ἀπαντοῦν καὶ στὸν Ἀριστοτέλη (96) ἢ 3., 4. καὶ 5. στήλη ἔχουν φυσικὰ πολλὰ λήμματα κοινά. Τὰ συμπεράσματα ἀπὸ τὴν ἐκθεση τοῦ ὕλικου καὶ τοὺς πίνακες θὰ περιμένῃ πάλι ὁ ἀναγνώστης νὰ τὰ συναντήσῃ σὲ κατοπινὰ κεφάλαια.

Τὸ δεῦτερο κεφάλαιο (σ. 132-143) ἐπιχειρεῖ μιὰ κατάταξη τῶν τύπων σὲ -ικός ἀνάλογα μετὰ τὴ σημασίαν τους. Ὁ ὅρος «σημασία» εἶναι

1. Ἰδιαίτερα γιὰ τὸν Ἀριστοτέλη, ὅπου ὁ συγγρ. ἔχει συγκεντρωμένο τὸ ὕλικό, σημειώνονται καὶ τὰ σύμβολα τῶν γραμματικοσυντακτικῶν κατηγοριῶν.

ὅμως κάπως παραπλανητικός· αὐτὸ ποῦ διερευνᾷ ὁ συγγρ. (καὶ πρὶν ἀπὸ αὐτὸν ὁ Ammann), ἂν καὶ δὲν λέγεται καθαρά, εἶναι ἡ σημασιολογικὴ ἀπόχρωση ποῦ προσδίνει ἢ κατάληξή -ικός στὰ διάφορα θέματα. Σὲ ἓνα σημείωμα (σ. 79) ὁ συγγρ. ἔχει δηλώσει πὼς χρησιμοποιεῖ τὰ σύμβολα τοῦ Ammann μὲ ὀρισμένες τροποποιήσεις: τὸ σύμβολο A (= ἐπίθετα εἰς -ικός + οὐσιαστικό, Ammann) χωρίζεται τώρα σὲ A (= ἐπίθετα εἰς -ικός... ὡς ἐπιθετικοὶ προσδιορισμοὶ) καὶ A₁ (= ἐπίθετα εἰς -ικός... ὡς κατηγορηματικοὶ προσδιορισμοὶ)· ὁ χωρισμὸς ὅμως αὐτὸς θὰ εἶχε σκοπιμότητα, νομίζουμε, μόνο ἂν πέρα ἀπὸ τὴν πληροφορικὴ (συντακτικὴ) του λειτουργία¹ πρόσφερε κάτι στὴ διερεύνηση τῆς σημασίας, πράγμα ποῦ δὲν συμβαίνει: στὴ σημασιολογικὴ κατάταξή ποῦ ἀκολουθεῖ, ὁ διαχωρισμὸς A - A₁, ὅπου γίνεται — γιὰ τὶς περισσότερες φορὲς δὲν γίνεται — μόνο δυσκολίες δημιουργεῖ. Καὶ ἡ ἴδια ὅμως ἢ κατάταξή δὲν εἶναι ἀπόλυτα διαφωτιστικὴ μὲ τὴν ἔλλειψη παραπομπῶν, τὴν ἀσάφεια στοὺς ὅρους καὶ τὴν ἀπουσία αὐστηρῆς λογικῆς διάρθρωσης ποῦ τὴν χαρακτηρίζουν.

Θὰ παρακολουθήσουμε ὡς ἓνα σημεῖο τὴν διαίρεση τῆς κατηγορίας τῶν A σημειώνοντας σὲ ἀγκύλες τὶς παρατηρήσεις μας:

A - A₁

1. Κτητικὰ (A):

α) Τὸ ἐπίθετο δηλώνει ὅτι ἓνα πράγμα χρησιμοποιεῖται σ' ἓναν τόπο ἢ [;] ἀπὸ τοὺς κατοίκους αὐτοῦ τοῦ τόπου:... 'Αττικός...

β) Τὸ ἐπίθετο δηλώνει προέλευση [εἶναι αὐτὸ κτητικὴ χρῆση;]:... 'Αττικός... [τὸ ἐπίθετο αὐτό, ποῦ διαλέξαμε ὡς παράδειγμα ἀπαντᾷ ὡς A στὸ CH 28 φορὲς: πόσες καὶ ποιὲς ἀνήκουν στὴν α ἢ στὴν β περίπτωση;] 'Ἐδῶ ἀνήκουν καὶ τὰ: 'Ινδικὸν φάρμακον, Καρικὸν φ., Μηδικὸν φ. [Γιατὶ αὐτὴ ἡ ξεχωριστὴ μεία; τί σημαίνει στὴ συγκεκριμένη περίπτωση τὸ «ἐδῶ ἀνήκουν»];

γ) Ποντικὸν ἔθνος = τὸ τῶν Ποντίων ἔθνος

Σκυθικὸν γένος, ἔθνος = τὸ τῶν Σκυθῶν γένος, ἔθνος.

[Ἡ κατηγορία δὲν χαρακτηρίζεται ὑπάγεται ὅμως στὰ κτητικὰ; δὲν δηλώνει ταυτότητα, π.χ. τὸ ἔθνος τῶν Σκυθῶν = τὸ ἔθνος οἱ Σκύθαι²; Γιατὶ οἱ ὡς τώρα κατηγορίες περιλαμβάνουν θέματα γεωγραφικὰ-ἔθνικα μόνο, δὲν μᾶς λέγεται.]

2. Κάτι ἀνήκει [πάλι κτητικὰ; τότε τί νόημα ἔχει ὁ χαρακτηρισμὸς «κτητικὰ»]

1. Πρόσεξε ἀλήθεια ὁ συγγρ. ὅτι ἡ διαίρεσή του βασίζεται σὲ δύο (ἂν ὄχι τρία) διαφορετικὰ καὶ ὄχι πάντα ἀλληλένδετα στοιχεῖα; Τὰ σύμβολα A καὶ A₁ ὑποδιαιροῦν ὡς πρὸς τὴν συντακτικὴν λειτουργία, τὰ ὑπόλοιπα (B, Cόν, Cά, D, A+A₁) ὡς πρὸς τὸν γραμματικὸν τύπο· οἱ εἰδικὲς μόνο ὑποδιαίρεσεις ἀφοροῦν τὸ σκοπὸ τῆς διαίρεσης, τὴν σημασιολογικὴν ἀπόχρωση.

2. Ἡ τροπὴ σὲ ἑτερόπρωτο προσδιορισμὸ σὲ γενικὴ (π.χ. ἔθνος Σκυθῶν) θὰ μᾶς ὀδηγοῦσε σὲ χαρακτηρισμὸ τῆς γενικῆς ὡς παραθετικῆς, συγγενικῆς μὲ τὴν γενικὴ τῆς ὕλης. Βλ. σχετικὰ E. Schwyzer, Griech. Grammatik (Handbuch der Altertumswiss. 2, 1, 2) σελ. 121 (genitivus appositivus) καὶ 129 (adnominaler Genitiv des Stoffes).

μόνο στην ομάδα 1, πού προηγήθηκε;] ή αναφέρεται σ' ένα πρόσωπο (α,β) ή πράγμα (γ) ή σ' ένα μέλος του σώματος και στη λειτουργία του (δ):

α) (A, A₁)

ἀθλητική διάθεσις = ή του ἀθλητοῦ διάθεσις.

... Ιητρικός μαντικός ...

Ἐδῶ ἀνήκουν με μεταφορική χρήση και τὰ ἡγεμονικός νεανικός. [Ποιά εἶναι αὐτή ἡ μεταφορική χρήση και γιατί ἀνήκει ἐδῶ, θά πρέπει ὁ ἀναγνώστης νά τὸ ἀναζητήσει μόνος του ἀνατρέχοντας στὰ ἀντίστοιχα λήμματα τοῦ προηγούμενου κεφαλαίου, γιά νά βρῆ τὰ ἑννέα σχετικά χωρία].

β) (A):

ἀκμαστική ηλικία = ή τοῦ ἀκμάζοντος ηλικία

«πού ἀποτελεῖται ἀπό ...» (A) : ξενικός

«ἐναντίον κάποιου» [!] (A) : πολεμικός

«μεταξὺ κάποιων» [!] (A) : πολιτικός

[Πέρα ἀπὸ τίς κάπως ἀπροσδόκητες ἐρμηνεῖες, πρέπει κανεὶς νά ἀνατρέξῃ πάλι στὰ λήμματα τοῦ προηγούμενου κεφαλαίου, γιά νά διαπιστώσῃ μόνος του πὼς τὰ τρία τελευταῖα ἐπίθετα πού παραθέτονται ἐδῶ, γιά νά ἀποτελέσουν μαζί με τὴν ἀκμαστική ηλικία [;] χωριστὴ ὑποδιαίρεση, ἀπαντοῦν ἕλα μόνο σὲ ἓνα χωρίο (περὶ ἰητροῦ 14) ὡς ἐπιθετικοὶ διορισμοὶ τῶν οὐσιαστικῶν στρατιαὶ ἢ στρατεύματα! σύμπτωση;]

γ) (A)

ἀμπελικὴ οἰνάνθη = ή τῆς ἀμπέλου οἰνάνθη [γιατί αὐτὴ ἡ ἐπίμονη κάθε φορὰ τροπὴ σὲ ὡς ἐπιθετικό;], ἴηρικός, τοξικός

«πού εἶναι κατασκευασμένος ἀπὸ ...» (A) ... κεραμικός

δ) (A)

ἀρθρικός νόμος = ὁ τῶν ἄρθρων νόμος

... ὑστερικός, χολερικός.

3. Πού ἀναφέρεται σὲ μιὰ ὀρισμένη κατάσταση ἢ ἀρρώστια: [Γιατί αὐτὴ ἡ ὑποπερίπτωση τοῦ 2 νά παρουσιάζεται ἐδῶ ὡς εἰδικὴ ἰσότιμη κατηγορία; μήπως ἐπειδὴ τὸ CH περιλαμβάνει ἔργα ἰατρικά;]

α) πού παρουσιάζει μιὰ ὀρισμένη κατάσταση ἢ τὰ συμπτώματα μιᾶς ἀρρώστιας (A, A₁): ... δυσεντερικός... μελαγχολικός, [Ἀλήθεια, τί διαφέρουν τὰ παραδείγματα αὐτὰ ἀπὸ τὰ παραδείγματα τοῦ 2δ;]

β) πού προκαλεῖ μιὰ ὀρισμένη κατάσταση ἢ ἀποβλέπει σ' ἓνα ἀποτέλεσμα (A, A₁)... κτλ.

Τὸ κλειδί γιά νά καταλάβῃ κανεὶς αὐτὴ τὴν ἀρκετὰ ἀπογοητευτικὴ κατατακτικὴ προσπάθεια εἶναι ἡ σύγκρισή της με τὸ ἀντίστοιχο κεφάλαιο τοῦ Ammann (δ. π., σ. 240-258), ὅπου με παρόμοιο χαλαρὸ και ὄχι πάντα λογικὰ ἄψογο τρόπο κατατάσσονται οἱ ἐννοιολογικὲς ἀποχρώσεις τοῦ ἀντίστοιχου πλατωνικοῦ ὕλικου. Ὁ Ammann ὅμως εἶχε τρία ἀποφασιστικὰ ἐλαφρυντικά: α) ὅτι τὸ κεφάλαιό του ἐκεῖνο ἀποτελεῖ συστηματοποίηση τῶν ἀποχρώσεων πού ἔδωσε στὴν ἐρμηνεία τῶν διαφόρων λέξεων ἤδη στὴν κατάταξη τοῦ ὕλικου σὲ κάθε λῆμμα και συχνὰ σὲ κάθε παράδειγμα· σ' αὐτὸ ὁ συγγρ. δυστυχῶς δὲν τὸν ἀκολούθησε· β) ὅτι χρησιμοποίησε ὡς πρόσθετο παράγοντα στὴ διάταξή του ἓνα πλήθος πλατωνικὲς ἐκφράσεις, πού παραφράζουν και ἐξηγοῦν τοὺς

όρους σὲ -ικός¹, π.χ. *γεωμετρικός* = *ἐμπειρος γεωμετρίας*. γ) ὅτι ἡ *χαλαρὴ διάταξη* στὸ ἔργο τοῦ Ammann ὀδηγεῖ συνθετικὰ σὲ ἕναν ἀπόλυτα πετυχημένο γενικὸ χαρακτηρισμὸ τῆς λειτουργίας τῆς ΠΚΙ καὶ σὲ μιὰ αὐτῆ τῆ φορά λογικὰ αὐστηρότατη καὶ γενετικὰ καλοθεμελιωμένη διαίρεση τῆς λειτουργίας αὐτῆς, ποὺ ὁ συγγρ. περιορίστηκε νὰ τῆ μεταφέρῃ αὐτούσια στὰ συμπεράσματά του (σελ. 190, 7 α-γ), χωρὶς νὰ τῆ συνδέσῃ μὲ τὸ κεφάλαιο ποὺ κρίνουμε καὶ παραλείποντας ἀκριβῶς ἐκεῖνες τὶς σκέψεις τοῦ Ammann, ποὺ ὀδηγοῦν ἀπὸ τῆ σημασιολογικὴ κατάταξη τοῦ ὕλικου στὸ γενικὸ συμπέρασμα.

Ἡ γενικὴ κατηγορία Β στὸν Ammann περιλαμβάνει: α) τοὺς τύπους σὲ -ικός, ποὺ ἀπαντοῦν ὡς ἐπιθετικὸς διορισμὸς στὰ οὐσιαστικὰ *τέχνη* καὶ *ἐπιστήμη* καὶ β) τὰ οὐσιαστικοποιημένα θηλυκὰ (κατὰ παράλειψη τῶν παραπάνω οὐσιαστικῶν), π.χ. ἡ *πολιτικὴ*. Ὁ συγγρ. ἔχει συμπεριλάβει ἤδη τοὺς ἐπιθετικὸς τύπους στὰ παραδείγματα Α καὶ περιορίζεται ἐδῶ στοὺς οὐσιαστικοποιημένους, γιατί «ἀντίθετα» (;) ἀπὸ τὸν Ammann πιστεύει «ὅτι ἡ σημασιολογικὴ σύμπτωση τῶν δύο αὐτῶν περιπτώσεων εἶναι μίαν μόνον ἀπὸ τὶς φάσεις τῆς ἱστορίας αὐτῶν τῶν τύπων» (σ. 135).

Ἡ θεωρία ποὺ ἐκθέτει γιὰ τῆ σταδιακὴ ἐξέλιξη τῶν χρήσεων αὐτῶν (ιητρικὴ τέχνη = τέχνη τοῦ ἱατροῦ) ιητρικὴ = τέχνη ἰήσεως) ιητρικὴ τέχνη = τέχνη ἰήσεως) εἶναι τοῦλάχιστο ἀναπόδεικτη. Ὅπωςδὴποτε ὅμως εἶναι, νομίζουμε, σφάλμα νὰ κατατάσσονται σὲ διαφορετικὲς κατηγορίες (νοηματικὲς ὑποτίθεται) παραδείγματα ὅπως π.χ. Ἄρχ. ιητρ. 20, 9 κέ. *ὅσα τιμὴ εἴρηται... ἤσσαν νομίζω τῇ ιητρικῇ τέχνῃ* (Α) *προσῆκειν ἢ τῇ γραφικῇ* (Β);... *ιητρικῆς* (Β) ... *τὴν ἱατρικὴν* (Β)...

Ὡς πρὸς τὸ σύμβολο C (οὐσιαστικοποιημένα ἐπίθετα σὲ οὐδέτερο γένος, Ammann) ὁ συγγρ. προχωρεῖ σὲ μιὰ ὑποδιαίρεση σὲ Cὸν (ἐνικός) καὶ Cὰ (πληθυντικός), γιατί πιστεύει πῶς «τὸ ξεκίνημα γιὰ τὴν καθιέρωση αὐτῆς ἢ ἐκείνης τῆς σημασίας πρέπει νὰ σχετίζεται μὲ τὸν ἕναν ἀπὸ τοὺς δύο ἀριθμούς» (σ. 137).

Πάλι βρισκόμαστε σὲ πεδία ἀμφίβολα: μπορούμε νὰ δεχτοῦμε ὅτι οἱ δέκα τύποι Cὸν ποὺ χαρακτηρίζουν μιὰν ἀρρώστια προέρχονται ἀπὸ τοὺς τετραπλάσιους περιπου τύπους Cὰ ποὺ δηλώνουν τὸ ἴδιο πράγμα· ὅτι ὅμως ἡ χρῆση αὐτῆ (Cὰ) προέρχεται ἀπὸ τὴν ἀρχικὴ προσπάθεια τῆς ἱατρικῆς νὰ χαρακτηρίσῃ τὰ συμπτώματα (σημῆα) δὲν μπορεῖ νὰ ἀποδειχθῇ ἀπὸ τὸ οὐσιαστικὸ ἕνα παράδειγμα (Ἐπιδ. 7, 9) ποὺ προσάγει ὁ συγγρ. Ἀπίθανο εἶναι καὶ τὰ δεκαπέντε παραδείγματα Cὰ, ποὺ σημαίνουν κατηγορίες φαρμάκων ἢ τροφῶν κτλ., νὰ ἀποτελοῦν χρῆση «κατ' ἐπέκτασιν» τῶν ἀντίστοιχων ἐνικῶν (εἴκοσι περίπου παραδείγματα), ἐκτὸς ἂν ὁ συγγρ.

1. Ἡ γνώμη τοῦ συγγρ. γιὰ τὴν ἐρμηνευτικὴ ἀξία τῶν περιφράσεων αὐτῶν εἶναι διχασμένη, ὅπως φαίνεται ἂν συγκρίνῃ κανεὶς ὅσα λέγονται στίς σελίδες 135 καὶ 153. Ὅτι ὅμως καὶ ἂν πιστεῖν γι' αὐτές, ὅταν στῆ σ. 141 μὲ ἄλλη εὐκαιρία τὶς σταχυολογῇ, θὰ περιμέναμε παραπομπὴ στὸν Ammann, ποὺ ἔκανε τὸν κόπο νὰ τὶς συγκεντρώσῃ.

θεωρή α priori κάθε χρήση του πληθυντικού επέκταση του ένικού και δεν παραδέχεται τη γνωστή γενίκευση, που τόσο συχνά εκφράζει ο πληθυντικός του ούδετέρου¹, αυτήν ακριβώς που, κατά τη γνώμη μας, θα έφθανε να εξηγήσει και τους τύπους Cά, που σημαίνουν άρρώστια, χωρίς μεσολάβηση ουσιαστικού.

Ο σημαντικότερος τύπος D (ουσιαστικοποιημένο άρσενικό) αντιπροσωπεύεται στο CH από σαράντα περίπου παραδείγματα, που σημαίνουν αυτόν που πάσχει από κάποιαν άρρώστια· ελάχιστα σημαίνουν «από πρόσωπο που άσκει ό,τι υποδηλώνει ο αντίστοιχος τύπος B»: *γραμματικός, γυμναστικός, (τεχνικός;)*. Τι σημασία έχει ή έλλειψη στο CH τέτοιων παραδειγμάτων, που τὰ αντίστοιχά τους, πλημμυρίζουν τὰ πλατωνικά κείμενα, θά τὸ δοῦμε αργότερα (σελ. 473). Από τη γενετική διερεύνηση του συγγρ. δεχόμαστε τη γενική παρατήρηση πώς πολλά από τὰ παραδείγματα D είχαν χαρακτηριστικά ουσιαστικού από τη στιγμή που πλάστηκαν².

Η σπάνια τέλος στο CH έπιρρηματική χρήση (E) της ΠΚΙ δηλώνει συνήθως «ότι κάτι γίνεται ή έγινε με τὰ ίδια ακριβώς συμπτώματα που χαρακτηρίζουν μιάν όρισμένη άρρώστια». «Η παράλληλη ύπαρξη έπιρρηματικών εκφράσεων του τύπου «-ικόν τρόπον» και τύπων Cά όδηγεϊ τόν συγγρ. στην υπόθεση, ότι ή εξέλιξη θά ήταν: -ικῶν (άπό τύπο Cά ή D) τρόπον > -ικόν τρόπον > -ικῶς. Κατά τη γνώμη μας ή θεωρία αυτή ούτε άποδείξιμη είναι, ούτε πιθανότερη από τήν άπ' ευθείας παραγωγή Cά (A) > E.

Ακολουθεϊ τὸ Γ' κεφάλαιο (Πίνακες τῶν θεμάτων τῶν τύπων σέ -ικὸς τοῦ CH, σ. 144-161): ὁ τίτλος καλύπτει κυρίως τὸ πρῶτο μέρος τοῦ κεφαλαίου (144-149), ὅπου καταλογίζονται τὰ θέματα (κατὰ χαρακτήρες) άπ' ὅπου παράγονται τύποι σέ -ικὸς· ἀνάλογο πίνακα τῶν πλατωνικῶν παραδειγμάτων παραθέτει ὁ Ammann. Ὁ συγγρ. παραλείπει ἐδῶ τὰ στατιστικὰ δεδομένα πὸν καταχωρίζει ὁ Ammann (226 κέ.), συνεχίζει ὅμως καὶ αὐτὸς τὸ κεφάλαιο μετὰ «Μορφολογικὲς παρατηρήσεις» (Ammann: Formales' σ. 228 κέ.). Δὲν πρόκειται νὰ ἐξετάσουμε ἐδῶ λεπτομερειακὰ τὶς περισσότερο ἢ λιγότερο πιθανὲς θέσεις τοῦ συγγρ. σὲ θέματα, πὸν εἰδικότερος νὰ τὰ κρίνη θά ἦταν ὁ γλωσσολόγος· ἐκεῖνο πὸν μᾶς παραξενεύει ὅμως εἶναι ὅτι τουλάχιστο τρία ἀπὸ τὰ πορίσματα τοῦ Ammann μεταφέρονται αὐτούσια ὡς συμπεράσματα τῆς μελέτης πὸν κρίνουμε, χωρὶς παραπομπή:

Σελ. 149: 1. Τῶν ὀνοματικῶν φωνηεντικῶν θεμάτων σέ -ο (...) καὶ -α(...)

1. Βλ. π.χ. J. Humbert, *Syntaxe Grecque*, Παρίσι 1960, 18 κέ. καί, παλαιότερα: K. Brugmann, *Griechische Grammatik*³ 1900 (= *Handbuch d. klass. Altertumswiss.* 2, 1) §§ 429, 432, 3, 268, 3, καὶ τὴν ἐκεῖ βιβλιογραφία.

2. Ὁ συγγρ. μιᾶ (σ. 140· πρβλ. 141) γιὰ τὴν «ὡς τώρα γνώμη, ὅτι προήλθαν ἀπὸ τὸ άρσενικὸ ἑνὸς ἐπιθέτου σέ -ικὸς ὕστερα ἀπὸ παράλειψη τοῦ οὐσιαστικοῦ 'άνήρ'». Θά ἔπρεπε ὅμως νὰ ἀναφέρη ποιὸς καὶ πὸν ἔχει ἐκφράσει αὐτὴν τὴν ἔποψη, γιὰ νὰ παρακολουθήσουμε καὶ τὰ δικά του ἐπιχειρήματα.

τὸ ληκτικὸ φωνῆν ἀποβάλλεται = Ammann 228 § 60: Die Auslaute der vokalischen Stämme auf -o (...), -a(...)... werden verdrängt. Σελ. 150: στὸν Ὅμηρο καὶ στὴν ποίησιν ποὺ βρισκόταν κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίδρασίν του τὰ ἔθνικα σὲ -αιος σχηματίζαν μὲ τὴν προσθήκην τῆς κατάληξης -ικός παράγωγους τύπους σὲ -αιικός: π.χ. Ἄχαιικός. Στὸ CH οἱ παράγωγοι αὐτοὶ τύποι λήγουν σὲ αἰικός¹ = Ammann l.c.: Zu -αιός heißt es -αἰικός Ἐθβαῖος: Ἐθβαῖικός. Homer (und die unter seinem Einfluß stehende Poesie) hat noch -αιικός: Ἀχαιῖκος. Σελ. 151,2: στὰ ὀνομαστικὰ συμφωνικὰ θέματα ἢ παραγωγικὴ κατάληξη -ικός προστίθεται κατ' εὐθείαν στὸ θέμα = Ammann 228 § 59: An konsonantische Stämme wird -ικός ohne weiteres angehängt.

Καὶ πέρα ὅμως ἀπὸ τὰ συγκεκριμένα αὐτὰ παραδείγματα θὰ ἤθελα νὰ σημειώσω, ὅτι ἡ φράση «ὕπόδειγμα γιὰ τὴν ἔρευνά μας ἐκείνη εἶχαν σταθῆ δύο λαμπρὰ βιβλία, τὸ ἓνα τοῦ Ammann...» (Προλεγόμενα σ. 1)—ποῦ δὲν ἀναφέρεται κἀν σ' αὐτὸ τὸ βιβλίον, ἀλλὰ στὴν ἀριστοτελικὴ ἔρευνα ποὺ ἐτοιμάζει—καὶ οἱ σποραδικὲς παραπομπὲς σὲ συγκεκριμένα θέματα δὲν ἐπαρκοῦν, φοβοῦμαι, γιὰ νὰ δηλωθῆ τὸ μεγάλο χροῆσ τοῦ συγγρ. στὸν Ammann, ὅταν, γιὰ τὰ δύο τρίτα τουλάχιστο τῆς μελέτης ποὺ κρίνουμε ὁ ξένος φιλόλογος ἔχει προσφέρει καὶ τὴ μέθοδο, καὶ τὴν προβληματικὴ κλίμακα, καὶ τὴ διάρθρωση καὶ τὴν τυπογραφικὴ ἀκόμα παρουσίαση.

Τὸ ἐπόμενο κεφάλαιο (Δ', Σχέση τῆς -ΠΚΙ μὲ τὶς παραγωγικὲς καταλήξεις -ώδης καὶ -τήριος στὸ CH· σ. 162-187) παίρνει ἀφορμὴ ἀπὸ ὀρισμένες παρατηρήσεις τοῦ Chantaine πάνω στὸ «συναγωνισμό» τῶν καταλήξεων αὐτῶν μὲ τὴν ΠΚΙ. Ὁ συγγρ. προσφέρει καταλογικὰ τὸ ὕλικὸ τῶν δύο αὐτῶν καταλήξεων στὸ CH κατὰ ἔργα. Ὡς πρὸς τὴν κατάληξιν -ώδης δίνει ἀκόμα ἓνα διπλὸ πῖνακα, ὅπου βρῖσκουμε τὰ ἔργα καταταγμένα πρῶτα μὲ βάση τὴν ἀριθμητικὴ συχνότητα τῶν τύπων σὲ -ώδης (κλίμακα: 0-105 παραδείγματα) καὶ ὕστερα τὴ σχέση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν παραδειγμάτων μὲ τὸν ἀριθμὸ τῶν σελίδων κειμένου (κλίμακα: 0/13 ὡς 59/27=2,185). Πιὸ ἐνδιαφέρων εἶναι ὁ δεῦτερος πῖνακας (σ. 181 κ.), ὅπου ξεχωρίζουν τὰ ἔργα μὲ μόνον καταλήξεις -ικός ἢ -ώδης καὶ δίνεται, γιὰ τὰ ἔργα ὅπου ἀπαντοῦν καὶ οἱ δύο καταλήξεις, ἡ σχέση τῆς συχνότητος -ικός/-ώδης (κλίμακα: 0,43/0,521=0,083 ὡς 1,100/0,100=11,00)². Συνεχίζοντας ὁ συγγρ. ἐπιχειρεῖ νὰ ἐκμεταλλευτῆ τὰ ἀποτελέσματα αὐτῆς τῆς κατάταξης (καὶ τῶν πινάκων ποῦ

1. Στὸ σημεῖο αὐτὸ ὁ Λυπουρλής δὲν παραθέτει παράδειγμα, παραπέμπει μόνον στὴν § 3 τοῦ κεφαλαίου, ὅπου φαίνεται πὼς μόνον παράδειγμα στὸ CH εἶναι ὁ τύπος Ἐθβαῖικός· ἀπὸ τῆ σ. 91 συμπληρώνουμε, πὼς ὁ τύπος ἀπαντᾷ στὸ CH δύο φορές καὶ χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὸν Λυπουρλή ὡς «κοινός».

2. Σὲ ὑποσημείωση λέγεται πὼς οἱ ὑπολογισμοὶ τῶν πινάκων αὐτῶν (καὶ τῶν σελίδων 126 καὶ 175) ἔγιναν ἀπὸ τὸν ἠλεκτρονικὸ ὑπολογιστὴ τοῦ μαθηματικοῦ σπουδαστηρίου τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης· πρόκειται ὅμως στὴ δυσκολώτερη περίπτωση γιὰ διακρίσεις τριψήφιων.

έχουν προηγηθῆ). τὰ συμπεράσματά του (σ. 186 κέ.), ὅτι «ἀπὸ τὶς τρεῖς αὐτὲς παραγωγικὲς κατάληξεις ἢ -τήριος, ποὺ ἕναν πιὸ ἄμεσο συσχετισμὸ τῆς μὲ τὴν κνιδιακὴ ἱατρικὴ σχολὴ τὸν θεωροῦμε πολὺ πιθανό, πρέπει νὰ ἦταν αὐτὴ ποὺ χρησιμοποιήθηκε πρώτη στὴν προσπάθεια γιὰ τὴ δημιουργία ἱατρικῆς ὀρολογίας. Μιὰ νεώτερη περίοδο πρέπει νὰ ἀντιπροσωπεύη ἢ κατάληξη -ώδης, ποὺ κι αὐτὴν ὅμως ἤρθε νὰ τὴ συναγωνιστῆ ἀργότερα ἢ κατάληξη -ικός» εἶναι, πιστεύουμε, παράλληλα μὲ τὴν παρουσίαση τοῦ ὕλικου, ἢ πιὸ σημαντικὴ προσφορὰ τῆς ἐργασίας καὶ πραγματικὰ θὰ μπορούσε, ὅπως πιστεύει ὁ συγγρ., σὲ συνδυασμὸ μὲ ἄλλες ὑφολογικὲς ἐρευνες νὰ συμβάλῃ στὴ λύση τοῦ χρονολογικοῦ προβλήματος τῶν ἔργων τοῦ CH.

*

Ἐξετάζουμε τὸ τελευταῖο κεφάλαιο τῆς ἐρευνας (Συμπεράσματα, 188-195)¹ στὸ πλαίσιο μιᾶς γενικότερης θεώρησης τοῦ θέματος τῆς ΠΚΙ².

Πραγματικὸ κλειδί γιὰ τὴ μελέτη τῆς ἱστορικῆς πορείας τῆς ΠΚΙ στὴν ἀρχαία γραμματεία ἀποτελοῦν ἕνα κυρίως καὶ μερικὰ δευτερεύοντα χωρία τῆς κωμωδίας. Τὸ σημαντικότερο:

ΔΗ *Τὰ μειράκια ταυτὶ λέγω τὰν τῶ μύρω,
ἃ στωμυλεῖται τοιαδὶ καθήμενα
ἴσοφός γ' ὁ Φαίαξ δεξιῶς τ' οὐκ ἀπέθανεν.
συνεριστικός γάρ ἐστι καὶ περαντικός,
καὶ γνωμοτυπικός καὶ σαφῆς καὶ κρουστικός,
καταληπτικός τ' ἄριστα τοῦ θοουρητικοῦ.*
ΑΛ *οὐκουν καταδακτυλικὸς σὺ τοῦ λαλητικοῦ;*

(Ἀριστοφ. Ἰππῆς 1375-1381· πρβ. Νεφ. 728, Σφ. 1122-1246).

Τὸ χωρίο αὐτὸ ὁ συγγρ. τὸ ἔχει ὀπωσδήποτε ὑπόψη του³· γιατί τὸ ἀποσιωπᾷ; Καὶ ἂν ἀκόμα δὲν πιστεύη στὴν ἀποδεικτικὴ του ἀξία, δὲν ἔπρεπε τουλάχιστο, ὅταν π.χ. στὴ σ. 16 κατηγορεῖ τὴ μέθοδο τῶν προκατόχων του, νὰ μὴν τοὺς ἀπογυμνώσῃ ἀπὸ τὸ βασικὸ τους ἐπιχείρημα; Κατὰ τὴ γνώμη μας, καὶ μόνο τὸ χωρίο αὐτὸ φτάνει νὰ ἀποδείξῃ ὅτι ἡ προσπάθεια νὰ ὑποστηριχτῆ πὼς εἶναι ἀδιαμφισβήτητο ἐπίτευγμα

1. Στὶς τελευταῖες σελίδες βρίσκουμε ἀκόμα σύντομη γερμανικὴ περίληψη καὶ ἕναν ἀντίστροφο πίνακα τῶν τύπων σέ—ικός CH (σέ τί εἶναι ἀλήθεια χρῆσιμος;)¹ στὴν ἴδια θέση ὁ Ammann προτίμησε ἕναν ἀντίστροφο πίνακα τῶν τύπων σέ—ικός ποὺ δὲν ἀναφέρονται στὸν Πλάτωνα—ποὺ δὲν ἔχουν λοιπὸν καταχτῆ κατὰ θέματα πουθενά—ἀλλὰ συζητιοῦνται στὸ βιβλίο του.

2. Τὰ περισσότερα ἀπὸ ὅσα ἀναφέρονται ἐδῶ εἶναι, νομίζω, κοινὸ κτῆμα τῆς φιλολογίας· τὰ ἐπαναλαμβάνω, γιατί ἡ ἐργασία ποὺ κρίνεται θέλησε νὰ τὰ κλονίσῃ.

3. Τὸ παραθέτουν καὶ ὁ Ammann καὶ ὁ Chantraine· βλ. καὶ τὴ μονογραφία τοῦ Pepler, ποὺ ἀναφέρεται στὴ βιβλιογραφία.

τῶν γιατρῶν τῆς 5. καὶ 4. ἑκατονταετηρίδας π.Χ. ὅτι ἔκαναν τὴν ΠΚΙ ἓνα ἀσυναχώνιστο μέσο φιλοσοφικῆς καὶ ἐπιστημονικῆς ἔκφρασης»¹, δὲν μπορεῖ παρὰ τὴν πῆσιν τοῦ κενό. Ἡ χρυσὴ νεολαία τῆς Ἀθήνας τοῦ 424 φυσικὰ δὲν ἐπηρέασθη στὸν τρόπο πού μιλοῦσε ἀπὸ τὰ ἱατρικὰ συγγράμματα τοῦ CH—πού ἔτσι κι ἄλλιῶς τὰ περισσότερα δὲν εἶχαν γραφτῆ ἀκόμα—παρὰ ἀπὸ τὰ συγγράμματα καὶ κυρίως τὸν προφορικὸ λόγον τῶν σοφιστῶν, πού πολὺ πρὶν ἀπὸ τὸν Πλάτωνα εἶχαν «παίξει» μὲ τὴν κατάληξιν «δημιουργόντας τὴν ἴδια στιγμή τὸ πιὸ ἰδανικὸ ἐκφραστικὸ μέσο στὴν ὑπηρεσία τῆς διαίρεσης καὶ τῆς ἀνάλυσης»². Εἶναι ἄλλωστε ἡ διαίρεση καὶ ἡ ἀνάλυση, καθὼς καὶ ἡ στροφὴ τοῦ ἐρευνητικοῦ νοῦ ἀπὸ τῆ φύσιν τῶν προσωκρατικῶν στὸν ἄνθρωπον καὶ τὴν ἰδιότητές του ἢ πασίγνωστη (βλ. π.χ. Ammann 267) συμβολὴ τῆς ὁμάδας αὐτῆς τῶν πνευματικῶν ἀνθρώπων, ἀνάμεσά τους καὶ τοῦ Σωκράτη, στὴν ἐξέλιξιν τοῦ πνεύματος· καὶ εἶναι ἀπόλυτα φυσικὸ ἢ γλώσσα νὰ ἀνάπτυξε τὴν ὀρολογία πού χρειάζεσταν παράλληλα καὶ σύγχρονα μὲ τὴν πνευματικὴ κίνηση πού δημιούργησε τίς ἀνάγκες³. Ἀπὸ μιὰν ἀποψη ἔχει ἔτσι δίκιο ὁ συγγρ. ἀμφισβητώντας τὴν ἐντονη παρουσία τύπων σὲ -ικός στοὺς προσωκρατικοὺς φυσικοὺς φιλοσόφους, ὅπου μόνο ἓνα προπρασκευαστικὸ στάδιο, καὶ στὸ θέμα τῆς ΠΚΙ, μποροῦμε νὰ διαπιστώσουμε⁴. Τοὺς σοφιστὲς ὅμως τοὺς πρώτους ἦταν μεθοδολογικὸ λάθος νὰ τοὺς ἐξετάσῃ σὲ μιὰ σχεδὸν ἐνότητα μὲ τοὺς προσωκρατικούς (ὅπως γίνεται στὰ συμπεράσματα, σ. 188 κέ.) καὶ νὰ τοὺς χαρακτηρίσῃ μὲ βᾶσιν τὰ ἐλάχιστα σπαράγματα τοῦ γραπτοῦ τους ἔργου πού σώθηκαν· καὶ ἀκέραια ἄλλωστε ἂν μᾶς εἶχαν σωθῆ, δὲν θὰ ἦταν ἴσως τίποτα μπροστὰ στὴν τεράστια προφορικὴ τους παραγωγή, πού αὐτὴν μόνο χωρὶα ὅπως τοῦ Ἀριστοφάνη μποροῦν νὰ μᾶς τὴ φωτίσουν⁵. Γιὰ ἓναν ὅμως ἀνάμεσά τους, τὸν Σωκράτη, τὸ τεράστιο ὕλικο πού συνέλεξε ὁ Ammann στὸν Πλάτωνα μαρτυρεῖ πόσο εἶχε δουλέψῃ τὴν κατάληξιν -ικός. Ἦδη ὁ Σωκράτης—ὄχι ὁ Πλάτων ὅπως νομίζει ὁ συγγρ., σ. 191—ἐγκαινίασε τὴ μεγάλη ἀνάπτυξιν τῶν τύπων Β (π.χ. κυβερνητική - τέχνη) καὶ τῶν τύπων D (π.χ. κυβερνητικός), ὅπως, πιστεύουμε,

1. Μεταφράζω ἀπὸ τὴ γερμανικὴ περίληψιν (σ. 198).

2. Δανείζομαι τὴ φράσιν πού χρησιμοποίησε ὁ συγγρ. (σ. 194) μιλώντας γιὰ τίς πλατωνικὰ χρήσεις τῆς ΠΚΙ στὰ ἔργα Πολιτικός καὶ Σοφιστής.

3. Πρβλ. Ammann (267), ὅπου ὑπογραμμίζεται καὶ ἡ καταλληλότητα τῆς παρθενικῆς ἀκόμα ΠΚΙ γιὰ τοὺς σκοποὺς πού τελικὰ διαλέχθηκε νὰ ἐξυπηρετήσῃ καὶ Chantaine (δ.π. σ. 98): l'extension du suffixe est liée au développement de la pensée dialectique.

4. Περισσότερο ἄλλωστε ἀπὸ αὐτὴ τὴ διαπίστωση κανένας ἐρευνητὴς δὲν νομίζω νὰ ἔχη προχωρήσῃ.

5. Δὲν εἶναι ἄλλωστε ἀπόλυτα φυσικὸ μιὰ καινούρια τάση στὴν ὀρολογία νὰ ἀναπτυχθῆ πρῶτα στὸν προφορικὸ ἀδέσμευτο λόγον καὶ ἄργότερα (μὲ τοὺς σωκρατικούς) νὰ καταξιοθῆ στοὺς ὀπωσδήποτε συντηρητικότερους καὶ παραδοσιακότερους ἐκφραστικούς τρόπους τῶν συγγραφέων; πρβλ. καὶ Chantaine (δ.π. σ. 99).

εύκολα μπορεί νά αποδείξει μιὰ συγκριτική μελέτη στὰ κείμενα τοῦ Ξενοφώντα καὶ τοῦ Πλάτωνα. Ὁ Λυπουροῦλης δὲν ἀναφέρει τὸ ὄνομα τοῦ Σωκράτη οὔτε μιὰ φορά, καὶ παραμερίζει τελείως ἀβασάνιστα (βλ. π.χ. σ. 48: Πρωταγόρας 1) ὅσα ἄλλα παραδείγματα τῶν τύπων αὐτῶν τοῦ προσφέρουν οἱ συγγραφεῖς ποὺ μελετᾷ στὸ πρῶτο κεφάλαιο. Ἔτσι τείνει νά ἀποδώσει (σελ. 191, 198) καὶ αὐτῶν τῶν τύπων τὴν καθιέρωση στοὺς γιαιτροὺς τοῦ CH. Καὶ στοὺς δύο ὅμως τύπους τὰ πλατωνικά παραδείγματα εἶναι συντριπτικά περισσότερα ἀπὸ τὰ ἀντίστοιχα τοῦ CH· καὶ ὅταν κατατάσῃ στὸν τύπο D τοὺς τριάντα ἑννέα ὅρους ποὺ σημαίνουν τὸν ἄρρωστο ἀπὸ μιὰν ἀρρώστια (π.χ. ἀποπληκτικός), εἶναι ὁ τρόπος τῆς διάρρηξής του, (γραμμαμτικός, ὄχι σημασιολογικός· βλ. 466, 1), ποὺ τὸν παραστρατίζει: τὰ παραδείγματα αὐτὰ ἐλάχιστη σχέση ἔχουν μὲ τὰ παραδείγματα D, ποὺ στὸν Πλάτωνα σχεδὸν ὅλα ἐκφράζουν τὴν σχέση μὲ μιὰν ἀσχολία (τέχνη) καὶ τὴ γνώση ποὺ αὐτὴ ἀπαιτεῖ (π.χ. θηροεικός, ἀιθμητικός· Ammann 240 κέ.)· τέτοια παραδείγματα τὸ CH ἔχει νά μᾶς προσφέρει δύο ἢ τρία κοινότατα.

Ἡ τελευταία αὐτὴ παρατήρηση μᾶς βοηθᾷ νά ἐντοπίσουμε ἓνα ἀκόμα μεθοδολογικὸ σφάλμα: πουθενὰ ὁ συγγρ. δὲν ἔλαβε ὑπόψη του τὸ νόημα τῶν τύπων ποὺ μελέτησε αὐτὸ καθαυτό. Ἄν ξεχώριζε, ὅπως ἔπρεπε, α) λέξεις κοινές, ὅπως π.χ. πολιτικός, πολεμικός, καὶ τὰ ἐθνικά, ποὺ κανεὶς δὲν τις πῆρε ἀπὸ πουθενὰ παρὰ εἶχαν ἐμφανιστῆ στὴ γλώσσα πρὶν ἀπὸ τοὺς συγγραφεῖς ποὺ μελέτησε, β) λέξεις μὲ καθαρὰ σοφιστικὸ-φιλοσοφικὸ χαρακτήρα, ποὺ ὀπωσδήποτε τις δημιούργησε τὸ ἀθηναϊκὸ σοφιστικὸ κλίμα, καὶ γ) λέξεις καθαρὰ ἱατρικές, ποὺ φυσικὰ ἀναδείχτηκαν ἀπὸ τις ἱατρικὲς σχολές, τότε τὰ ἀποτελέσματα θὰ ἦταν ἴσως λιγότερο θεαματικά, ἀλλὰ πολὺ πιὸ στέρια. Ἡ προτεραιότητα ἀνήκει ὀπωσδήποτε στὰ φιλοσοφικά παραδείγματα, ποὺ δημιουργήθηκαν γιὰ νά καλύψουν νέες ἐννοιες, ἐνῶ τὰ ἱατρικά — ὁ ἴδιος ὁ συγγρ. μᾶς τὸ ἔδειξε — στὴν ἀρχὴ τουλάχιστο προυνισιάζονται γιὰ νά ἀ ν τ ι κ α τ α σ τ ῆ σ ο υ ν παλαιότερους τύπους (σὲ -τήριος καὶ -ώδης)· τί ἄλλο μπορεί νά σημαίνει αὐτὴ ἡ ἀντικατάσταση παρὰ ἐπίδραση τῆς φιλοσοφικῆς γλώσσας στὴν ἱατρικὴ ὀρολογία;

Κάτω ἀπὸ αὐτὸ τὸ πρίσμα πρέπει νά κριθῆ καὶ ἡ ἀκροτελεύτια παρατήρηση, ποὺ ἀφορᾷ τὴ μελλοντικὴ μελέτη τοῦ συγγρ. γιὰ τὴν ΠΚΙ στὸν Ἀριστοτέλη. Ὁ Ἀριστοτέλης, κατὰ τὴ γνώμη του, στὸ θέμα τῶν παραγῶγων σὲ -ικός «φαίνεται νά ἦταν μαθητῆς πιὸ πολὺ τῆς ἱπποκρατικῆς ἐπιστήμης παρὰ τοῦ Πλάτωνα». Ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης μὲ τὰ ἐντονα βιολογικά καὶ ἀνθρωπολογικά του ἐνδιαφέροντα μελέτησε τὸ CH καὶ μετέφερε στὸ ἔργο του ἓνα μέρος ἀπὸ τὴν ὀρολογία του εἶναι αὐτονόητο· τὸ ἴδιο ὅμως αὐτονόητο εἶναι πῶς ἡ μακροχρόνια θητεία του στὴν Ἀκαδημία δὲν ἔμεινε χωρὶς ἐπίδραση στὴ διαμόρφωση τῆς φιλοσοφικῆς του ὀρολογίας. Ἀπὸ τὴν Ἀκαδημία, ὅπου τὴν ἔζησε στὴν πράξη, καὶ ὄχι ἀπὸ τὸ CH, ὅπου ἴσως μόνο νά τὴ διαπίστωσε, πρέπει νά κληρονόμησε ὁ Ἀριστοτέλης καὶ τὴν ἐλευθερία νά παρᾷ ὁ ἴδιος ἀπὸ ἓνα ὀποιοδήποτε θέμα, ὅταν τοῦ χρειάζεται, παρᾷ ἡ λέξις σὲ -ικός.

*

Ἄν ἡ κριτικὴ αὐτὴ ἔγινε τόσο ἀναλυτικὴ καὶ ἀυστηρὴ, ὁ λόγος ἦταν γιὰ τὸ θέμα ἦταν σημαντικὸ καὶ γιὰ τὸ ἕνα φιλόλογο τῆς ποιότητος τοῦ κ. Λυπουρλή καὶ ἀπὸ μιὰ διδακτορικὴ διατριβὴ τοῦ ἀρίστου στὴ Φιλοσοφικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης πρέπει νὰ ἔχη κανεὶς ἀπαιτήσεις μεγάλες. Ὁ κ. Λυπουρλῆς δὲν ἐπέτυχεν τὸ ἰδανικὸ τοῦ Cid¹, μὰ ὁπωσδήποτε μᾶς ἀφήνει νὰ περιμένουμε μὲ πολὺ ἐνδιαφέρον καὶ ἐλπίδες τὶς μελλοντικὰς του προσφορὰς.

Φ. Ι. ΚΑΚΡΙΑΔΗΣ

Evdoxos O. Tsolakakis, 'H συνέχεια τῆς χρονολογίας τοῦ Ἰωάννη Σκυλίτζη (Ioannes Skylitzes continuatus), Θεσσαλονίκη 1968. Σελ. 247 [Ἑταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν. Ἰδρυμα Μελετῶν Χερσονήσου τοῦ Αἴμου 105].

Zu dem Geschichtswerk des Ioann. Skylitzes existiert in einigen Hss eine Fortsetzung, die in starker Abhängigkeit von Mich. Attaleiates über die Jahre 1057-1079/80 berichtet, der sogenannte Ioannes Skylitzes continuatus. E. Tsolakis, seit kurzem Inhaber des Lehrstuhls für byzantinische Philologie an der Universität Thessaloniki, geriet nur deshalb an diese Continuatio, weil er sie für eine kritische Ausgabe des Attaleiates berücksichtigen mußte. Diese Vorarbeiten aber gestalteten sich so umfangreich, daß daraus schließlich die kritische Ausgabe entstand, die zur Besprechung vorliegt.

In der ausführlichen Einleitung behandelt Ts. die Überlieferung, die Quellen und die Frage nach dem Verfasser der Cont. Es ist dabei besonders im ersten Abschnitt nicht leicht, der Argumentation kontrollierend zu folgen, da Ts. es versäumt, die Gegebenheiten der Überlieferung systematisch darzubieten, vielmehr diese Dinge, so wie sie ihm für seine Beweisführung passen, im Text dem Leser vorstellt², dabei manche Dinge mehrmals erwähnt³, gelegentlich aber auch andere gar nicht nennt⁴.

1. Corneille, Le Cid 410: Et pour leurs coups d'essai veulent des coups de maître.

2. So steht die wichtige Subskription der Hs F auf S. 34, Anm. 2, mit dem Hinweis «am Ende der Hs». Daß das wahrscheinlich fol. 434^r ist, kann man nur mühsam aus den Angaben auf S. 36 schließen. Wenn man sich dann für die doppelte Angabe der Indiktion u. a. interessiert, muß man auf de Boor rekurrieren, auf den immerhin verwiesen wird.

3. So den Titel der Hs A auf S. 26 und S. 30, Anm. 1. Die Kaiserliste in ebendieser Hs wird auf S. 26, 28 und 29f. erwähnt, Einzelheiten aber über das hinaus, was der Editor braucht (z. B. Verwandtschaft mit edierten Listen), werden nicht mitgeteilt.

4. So wird das Epigramm auf Georg. Kedren. in der Hs F, fol. 1^r, vgl. S.

Die Ergebnisse, zu denen die Untersuchung führt, sind die folgenden:

Die Cont. ist, so wie sie heute vorliegt, unvollständig. Der Beweis dafür ist überzeugend. Daß aber der Text ursprünglich bis zur Ausrufung des Alexios I. ging, ist nur eine Möglichkeit. Bei der Ersetzung von Ἰσακίου durch Ἀλεξίου im Titel von A (S. 30) muß man als Möglichkeit einschließen, daß der Schreiber bei seiner Änderung möglichst wenig radieren wollte, also ἀναγόμεναι stehen ließ, obwohl die Ausrufung des Alexios nur ungefähr dem faktischen Schluß entsprach. Ob dabei das fehlende fol. *200 nun genau die Zeit bis zu dieser Ausrufung umfaßt hat (so Ts., S. 28) oder «kaum bis zur Ausrufung des Alexios reichen konnte» (so de Boor, o. l., S. 359)¹ oder vielleicht sogar noch weiter ging², ist unter den gegebenen Umständen nicht mehr zu klären.

Ein weiteres wichtiges Ergebnis ist, daß in allen erhaltenen Hss die Cont. ursprünglich einem anderen Überlieferungszweig angehörte als der eigentliche Skylitzes, daß also die Schreiber von erhaltenen Hss bzw. deren Vorbildern erst den Skylitzes abschrieben, dann auf andere Hss stießen, die sowohl Skylitzes als auch die Cont. enthielten, und dann letztere nachtrugen³. Ob aber diese Hss dann auch den Skylitzes als Verfasser der Cont. nannten (S. 31), scheint fraglich. Die Hs A mit der nachträglichen Änderung des Titels und die anderen, die Isaak als Ende der Erzählung nennen (F und V), lassen gerade auf das Gegenteil schließen, nämlich daß ihnen bzw. ihren Vorbildern Skylitzes eben nicht als Verfasser der Cont. bekannt war. Und die Hs aus Ochrid oder ihre Vorlage kann auch, ähnlich wie A, aus eigener Initiative den Titel dem Text angepaßt haben, ohne daß ursprünglich irgendwo Skylitzes als Verfasser des ganzen Werkes genannt war.

Zu dem Zwischentitel auf fol. 232^r der Hs F: ἀρχὴ τοῦ μεγάλου δρογγαρίου τοῦ Σκυλίτζη wird (S. 36) richtig interpretiert, daß der Schreiber Sabas oder seine Vorlage weiß, daß von Nike-

35 und Anm. 5, weder veröffentlicht noch angegeben, daß man es bei de Boor, Weiteres zur Chronik des Skylitzes, B. Z. 14 (1905) 426, lesen kann.

1. Warum Ts. de Boor in diesem Zusammenhang vorwirft, «ὅτι δὲν κατάλαβεν», versteht wiederum der Rezensent nicht. Für de Boors Ansicht könnte auch die verlorene Hs aus Ochrid sprechen (S. 26, Anm. 3), die im Titel von Nikephoros Botaneiates als Endpunkt spricht. Sie mag aber auch wie die heute erhaltenen F und V unvollständig gewesen sein und den Titel diesem Zustand angepaßt haben (s. unten).

2. Dafür könnte der Kaiserkatalog sprechen (S. 26).

3. Der theoretisch denkbare Fall, daß die Cont. ursprünglich als selbständiges Werk kursierte, ist wohl auszuschließen, weil sie tatsächlich als Fortsetzung entstanden ist (s. unten).

phoros I. an Kedrenos und Skylitzes identisch sind. Es ist aber dann nicht sicher, ob gesagt werden kann (S. 35), Sabas bzw. sein Vorbild habe eine Weltgeschichte vom Anfang der Welt bis zum Jahre 1079/80 schreiben wollen. Erst als unter unbekanntem Umständen und aus einer anderen Vorlage die Cont. hinzugetreten war, entstand in der Hs der in der Subskription genannte Chronographos. Ursprünglich aber sollte nur Kedrenos abgeschrieben werden, wie sich eindeutig aus dem Titel ergibt. Es bleibt auch Vermutung (S. 37), daß der Schreiber den Zwischentitel auf fol. 232^r nicht geändert hat, obwohl er in der Vorlage der Cont. die Ausrufung des Alexios als Endpunkt gefunden hat. Umgekehrt könnte man ebensogut schließen, daß daselbst weder besagter Endpunkt noch Skylitzes als Verfasser der Cont. angegeben war, so daß kein Grund bestand, den Zwischentitel (und auch nicht den Haupttitel) zu ändern.

Der Haupttitel der Hs F selbst hat eine sonderbare Form. Der eigentliche Titel scheint mit *κεδορη* [...] beendet zu sein. Das folgende sieht wie eine nachträglich falsch eingefügte, ursprüngliche Randnotiz aus, die an sich der genannten auf fol. 232^r entspricht, dazu aber noch Nikephoros I. und Isaak als Endpunkte nennt. Auffallend ist, daß die Erzählung bis zum dem «Mönchen in den Komnenen Konstantinos» gehen soll¹, was wohl nicht bedeutet «bis zur Mönchswerdung Isaaks», sondern daß der Vorlage von F die Tatsache, daß Isaak Mönch geworden ist, ziemlich wichtig erschien. Andererseits aber war der Vorlage der Cont. in derselben Hs Isaak eher suspekt. Als der Kaiser nach kurzer Zeit als Mönch in Studiu gestorben war und seine Frau Aikaterine ebenfalls dort begraben werden wollte, erwähnt die Cont., daß beide das Studios-Kloster so reich ausgestattet hätten, daß es eine Herkules-Arbeit sei, die Dinge alle aufzuzählen (110, 19). Und daran schließt sich in F (fol. 407^v; vgl. auch S. 38) eine Bemerkung an, die in der Vorlage wohl Randnotiz war: *Τὰ δὲ μελετώμενα παρ' αὐτοῦ τῆς βασιλείας ἀνάκλησιν παρήκας, ὃ συγγραφεὺς ὅτι τὰ ἱερὰ σκεύη ἀφελόμενος ἀπὸ τῆς περιβλέπτου μονῆς τῆς μονῆς τοῦ στουδίου προσεπεκώρωσεν.* Diese Animosität aus dem Munde eines Betroffenen läßt den Schluß zu, daß das Vorbild von F wohl im Peribleptos-Kloster entstanden ist oder zumindest dort gelesen wurde und daß auch der Schreiber Sabas entweder dorthin gehört oder aber die Hs von dort zum Abschreiben bezogen hat: für die Bibliotheksgeschichte ein mehr als bescheidener Hinweis.

Insgesamt aber ergibt sich aus den Hss, daß die Cont. zwar irgendwie mit dem eigentlichen Skylitzes zusammenhing (also

1. Die Deutung von Ts. (S. 35) auf Isaak ist unbezweifelbar.

als Fortsetzung konzipiert ist), daß sie aber nicht lückenlos mit dem Hauptwerk integriert war und auch Skylitzes nicht als Verfasser genannt wurde.

Die folgenden Ergebnisse von Ts. lassen keinen Zweifel aufkommen. Alle Hss gehen auf einen Archetypus zurück. Die Lücke nach *ἐνός* in 129, 9 scheint aber wesentlich größer zu sein, als Ts. (S. 41) vermuten läßt. Darin wird besonders die Einnahme von Hierapolis (vgl. 129, 12) gestanden haben, also alles, was Attaleiates 109, 6 - 111,7 entspricht, nur daß in der Cont. Petros Libellios schon zu Beginn der Eroberung eingeführt wird, während Attaleiates ihn erst nach Erstürmung der Akropolis als Helfer nennt (110, 19). Es scheint aber doch zu wenig Textverlust zu sein, als daß man den Ausfall eines folio im Archetypus postulieren könnte. Die Hss gliedern sich dann in zwei Gruppen (B und AFVU), von denen keine eindeutig den Vorzug verdient. Daher ergibt sich für die Textgestaltung das Prinzip, daß bei Differenzen jeweils diejenige Hss-Gruppe herangezogen wird, die dem Vorbild der Cont., nämlich Attaleiates, näher kommt. Das wird in etwa auch durch Zonaras bestätigt, der (S. 58) — soweit die wenigen möglichen Beispiele eine Kontrolle erlauben — auf eine Hs zurückgeht, die Lesarten beider Zweige vereinigte.

Daß Attaleiates die Hauptquelle für die Cont. ist, ist seit langem bekannt. Ts. (S. 61 - 64) gliedert an Beispielen diese Abhängigkeit in Stellen, die fast wörtlich übereinstimmen, die das Vorbild stark abkürzen und die es erweitern. Bei letzteren aber wäre eine Trennung wünschenswert, die ersichtlich macht, ob einfach rhetorische Ausschmückung vorliegt oder zusätzliche faktische Information. Anschließend (S. 64 - 72) gibt Ts. eine Tabelle der Stellen, die die Cont. aus Attaleiates hat, leider ohne Hinweis darauf (das hätte mit Siglen geschehen können), welche der geschilderten Arten von Abhängigkeit vorliegt. An zwei Stellen (118, 14 - 119, 4 und 154,25 - 155,3) läßt sich dann noch Psellos als Quelle auffindig machen.

Der letzte Abschnitt der Einleitung behandelt die Zeit der Entstehung der Cont. (sicher nach 1101) und die Frage nach dem Verfasser. Hier ist es unumstößlich, daß die Cont. bewußt als Fortsetzung des eigentlichen Skylitzes entstanden ist (S. 78, der Anfang: *τὸν μὲν οὖν τρόπον . . .*). Andererseits aber ist es sicher, daß im Prolog des eigentlichen Skylitzes Attaleiates nicht als Quelle genannt ist (die Erwähnung von *πρὸς τοῦτοις ἔτεροι* kann kaum die Hauptquelle für 25 Jahre bedeuten, wie Ts. S. 78 als Möglichkeit gelten läßt), vielmehr hat Skylitzes den Attaleiates bei seinem eigentlichen Werk nicht benützt (S. 79) und, wenn er die Cont. später verfaßt hat, dann eben den Prolog nicht geändert. Daß ihm besagtes *πρὸς τοῦτοις ἔτεροι* genügt gabe, auch Attaleiates zu

umfassen (S. 79), scheint bei der außerordentlichen Akribie des Skylitzes in seinen Quellenangaben zumindest unwahrscheinlich.

Bei den ganzen folgenden Überlegungen ist es wichtig zu unterscheiden, ob der Verfasser der Cont. nun wirklich Skylitzes war oder ob Skylitzes als Verfasser nur möglich ist. Daß sich (S. 81 - 88) der Verfasser der Cont. mehr oder weniger¹ an die Prinzipien hält, die Skylitzes selbst in seinem Prolog aufstellt, besagt also nicht, daß Skylitzes der Verfasser der Cont. ist, sondern nur, daß dieser als Verfasser einer Cont. zu Skylitzes eben versucht hat, sich an diese Prinzipien zu halten.

Daß (S. 88 - 90) Rückverweise von der Cont. auf den eigentlichen Skylitzes existieren, besagt nur, daß die Cont. in enger Anlehnung an Skylitzes als dessen Fortsetzung entstanden ist, was ja auch durch andere Überlegungen erhellt. Die gemeinsamen Zitate und Redewendungen (S. 91 - 95) sprechen auch für die gleiche rhetorische Bildung und für gleiche Florilegien, sind aber m. E. manchmal nicht typisch genug (vgl. z. B. S. 94 zu 169, 20), um die Verfasserschaft über die Absicht einer bewußten Fortsetzung hinaus abzusichern. Auch die feststellbaren Daten für Skylitzes und den Verfasser der Cont. können die Identität, die sie zwar nicht ausschließen, ebenfalls nicht beweisen. Umgekehrt, wenn die Cont. als Werk des Skylitzes überliefert wäre, könnten die Argumente von Ts. leicht denjenigen widerlegen, der die Cont. dem Skylitzes absprechen wollte. Nun aber gibt, wie gesagt, gerade die handschriftliche Überlieferung keine Anhaltspunkte in dieser Richtung. Ausgerechnet die Hs A mit ihrem erst nachträglich geänderten Titel kann nicht als Beweis benutzt werden. Es bleibt einzig die leider nicht mehr prüfbare Hs aus Ochrid, die auch die Cont. dem Skylitzes zugeschrieben hat. Weil sie aber Nikephoros Botaneiates als Endpunkt nennt, ist sie zumindest unter den Aspekten von Ts., der das Werk ja ursprünglich bis zu Alexios gehen läßt, nicht als Beweis geeignet. Sie enthielt sicher den Text im heute vorliegenden Umfang (etwa wie V) und hatte eher einen Titel, der diesem Umfang entsprechend harmonisiert war. Was aber das Zeugnis des Zonaras anbetrifft (S. 99), der tatsächlich die Cont. als Werk des Skylitzes anführt² und möglicherweise eine ziemlich ursprüngliche Hs vor sich hatte (s. oben), so ist das zwar äußerst gewichtig, kann aber auch nicht alle Zweifel beseitigen, daß eben auch Zonaras schon eine Hs mit harmonisiertem Titel las.

So ergibt sich aus den Untersuchungen von Ts., daß zwar eine

1. Es ist doch auch für Skylitzes nicht gerade typisch, daß er sich ausgerechnet in der jüngsten Zeit fast ausschließlich an eine Quelle, nämlich *Ataleiates*, hält.

2. XVIII, 7, 5, (III, 673, 5 Bonn).

gewisse Möglichkeit besteht, daß Skylitzes der Verfasser auch der Cont. war. Daß er es aber wirklich war, scheint bei den vielen Indizien, die dagegen sprechen, zumindest unbeweisbar.

Der Text der Ausgabe verdient alles Lob. Die Hss sind offensichtlich sorgfältig kollationiert, und die Auswahl der Lesarten unter den geschilderten Prinzipien überzeugt durchaus, wobei dem Editor durch den Vergleich mit Attaleiates auch gute Verbesserungen des Überlieferten gelingen (127, 17 *θαύματι*).

Nur gelegentlich kann man anderer Auffassung sein:

127, 22f.: Die — zugegebenermaßen — ungewöhnliche Stellung von *Τελούχ* wird durch beide Hss-Gruppen gestützt, mag also auch dem Verfasser gehören. Als Fehler wäre sie ein Fehler des Archetypus.

135, 1: In der entsprechenden Passage bei Attaleiates über den Plan des Krispinos gegen den Kaiser (125, 9) bedeutet *κατὰ τὴν οἰκείαν φυλὴν* wohl nicht «nach Art seines Geschlechtes» (S. 202 zur Stelle; n.b. in der folgenden Parenthese ist sowohl von Attaleiates als auch von der Cont. dafür *γένος* gebraucht), sondern «im Bereich seiner Leute» (vgl. die lat. Übersetzung: in ipsius centuria), also fast «mit seinen eigenen Leuten». Das eindeutig überlieferte *εἰς* in der Cont. braucht jedoch nicht entsprechend geändert zu werden. Es scheint nämlich, daß der Verfasser der Cont. Attaleiates entweder nicht verstanden und umgedeutet hat oder *κατὰ τῆς οἰκείας φυλῆς* irrtümlich las oder sogar andere Informationen hatte: Bei ihm wird Krispinos tatsächlich verdächtigt, daß er etwas Schlimmes gegen seine eigenen Leute unternommen habe, weil sie sich seinem Vorhaben nicht angeschlossen hätten (oder: die sich deshalb seinem Vorhaben [der Rückkehr in die Dienste des Kaisers?] nicht angeschlossen hätten). Daß die Cont. nicht an ein Unternehmen gegen den Kaiser denkt, ergibt sich auch daraus, daß sie weder wie Attaleiates (125, 12: *ἐπιθέσθαι τῷ βασιλεῖ*) ausdrücklich den Kaiser erwähnt noch von einem erneuten Anschlag spricht (Attaleiates 125, 8f.: *καὶ αὐθις*), sondern daß für sie mit *εἰς* das Objekt der Übeltat genügend gekennzeichnet ist. Auch die in der Cont. gegenüber Attaleiates sehr erweiterte Parenthese über den Wankelmut der Franken paßt in diese Deutung. Sie ist hier nicht im Sinne des Verfassers gesprochen, sondern von dem, der Krispinos verleumdet und seine Verleumdung begründet: So sind die Franken; ihnen kann man alles zutrauen. Die Konjekturen *κατὰ* aber ist in dem Sinne «entsprechend der Eigenart seines Volkes» durch das folgende *μὴ συναρμομένην αὐτῷ ἐν τοῖς βουλομένοις* ausgeschlossen. Wenn man aber *κατὰ* in dem Sinn nimmt, wie Attal. es verwendet, lautet die Stelle: Er habe etwas (gegen den Kaiser) im Bereich seiner Leute, mit seinen Leuten unternommen, die sich aber seinem Vorhaben widersetzt hätten. Das ist sicher nicht sinnlos, verlangt aber eben die Konjekturen von *κατὰ* und die Erklärung der gezeigten Abweichungen von Attaleiates, während *εἰς* in der Bedeutung gegen alles klar sein läßt, ja auch dem Zusatz *μὴ συναρμομένην αὐτῷ*... einen eher einleuchtenden Sinn gibt. Dazu ist kein Widerspruch, daß ausgerechnet die Leute des Krispinos sich über den Vorfall erbosen, abziehen und Mesopotamien plündern. Sie sind eben

(gleichgültig, ob man *εἰς* = gegen oder *κατὰ* = im Bereich von nimmt) über die Verleumdung und die Ausweisung aus dem Lager böse. Schließlich haben sie (wieder gleichgültig, welcher Version man den Vorzug gibt) ihren Brotgeber verloren und halten sich schadlos. Durch den erwähnten Zusatz *μη̄ συναγομένην ἀπ' αὐτῶν*... gibt übrigens die Cont. im Gegensatz zu Attaleiates ausdrücklich einen Grund dafür, warum Krispinos den Großteil seiner Leute nicht mit ins Lager brachte, wenn es auch wahrscheinlicher ist, daß Krispinos der Lage nicht traute und deshalb eine große Reserve im Hintergrund ließ, also wohl erst noch Bedingungen für seine weitere Mitarbeit aushandeln wollte.

154, 15f.: Nach der Regel wäre *προαχθεῖς* richtig, und warum *προσενεχθεῖς* die Nuance des aus Attaleiates nicht übernommenen *εἰλκετο* auch umfassen soll, ist nicht einsichtig.

173, 17: Das doppelte *ἐδφημία* ist unschön. Attaleiates 247, 17 hat an Stelle des ersten *ἀλουγγίδα*, das auch in der Cont. vorzuziehen wäre. Der Fehler *ἐδφημία* (statt *ἀλουγγίδα*) würde dem Archetypus gehören, und B hat die Unschönheit durch Weglassen des zweiten *ἐδφημίας καὶ* beheben wollen.

Ist somit der Text als solcher sehr befriedigend, so läßt seine Darbietung leider viele Wünsche offen. Wäre es zuviel gewesen, die Quellenstellen aus Attaleiates und Psellos auch unter dem Text anzugeben? In diesem Quellenapparat hätten dann auch Bibel- und Schriftstellerzitate einfacher als jetzt in den Noten untergebracht werden können. Auch würde man zumindest die gesicherten Daten gerne am Rand sehen¹. Da die Cont. bisher nach dem Bonner Corpus zitiert wurde, sollten diese Seitenzahlen ebenfalls am Rand stehen; so gerne blättert man als Leser nicht hin und her. Schließlich verlangt ein negativer Apparat, daß von Seite zu Seite die jeweils vorhandenen Hss genannt werden. Man kann nicht seitenlang im Gedächtnis behalten, daß z. B. die Hs A bei 133, 19 aufhört².

Die Hss haben alle Titel zu den einzelnen Abschnitten (=Regierungszeiten). Ts. nennt alle nur im kritischen Apparat, obwohl eine optische Auflockerung des Schriftbildes wünschenswert gewesen wäre. Die Form der Titel hätte dabei systematisiert werden können. Schließlich, auch wenn nur die Hs F und diese nur zwei Zusätze hat (vgl. S. 38), stünden auch diese besser nicht im Apparat, da dieser durch die zahlreichen Varianten sowieso schon so umfangreich ist, daß er kaum ganz mitgelesen wird. Die Noten schließlich sind gerechtfertigt, soweit der Hrsgb. seine Textgestaltung begründet oder Daten in Auseinandersetzung mit der bisherigen Literatur zu präzisieren sucht³. Aber was sollen die Verweise auf Janin bei Blachernen und Hebd-

1. Dazu aber wird hier dem Leser nicht einmal die Mühe des Kopfrechnens abgenommen, da überlieferte Daten auch in den Noten nicht umgerechnet werden (116, 9 u. ö).

2. Auch Ts. vergaß das und nennt in der Note zu 135, 1 A als Zeugen.

3. In der Kometenliste bei Grumel, Chronologie, S. 473, ist der Komet des Jahres 1061 zu streichen, den Grumel nach der falschen Angabe

mon, wo doch keineswegs alle vorkommenden Ortsnamen geklärt werden? Und Noten für Gymnasiasten (168, 12: ἀρμάτων Δέν πρόκειται φυσικά γιά ἄρματα, ἀλλά γιά σπλα) hätten zumindest dem Redaktor auffallen müssen.

Der Index schließlich ist eine Auswahl und beinhaltet wie alle Auswahlen die Gefahr, daß Dinge nicht genannt werden und Benutzer sich dann darauf verlassen. Hier wäre größere Ausführlichkeit von Vorteil gewesen: Ausdrücke, die zwar keine Termini sind, diesen aber nahe kommen, sollten erwähnt sein (z. B. 104, 4 δόσις; 104, 5 φειδωλία; 104, 6 προσθήκη; 104, 10 προσαφορίζω; 104,22 αἴτησις und παραίνεσις).

So kommt es, daß bedauerlicherweise ein guter und zuverlässiger Text in einer Ausgabe geboten wird, die viele, fast selbstverständliche Wünsche offen läßt. Und zum Abschluß noch eine Bemerkung, die leider auch die vorliegende Ausgabe betrifft. Seit einigen Jahren existiert ein neues Corpus byzantinischer Historiker. Und seit einigen Jahren werden auch byzantinische Historiker ediert. Und gelegentlich erscheinen diese dann auch in dem Corpus. Oft aber können beide auch nicht zusammen finden und erinnern dann mehr an die Ballade von den Königskindern als an koordinierte Wissenschaft.

PAUL SPECK

Herbert Hunger, Der byzantinische Katz-Mäuse-Krieg. Theodoros Prodromos, Katomyomachia, Einleitung, Text und Übersetzung. Graz-Wien-Köln (H. Böhlaus Nachf.) 1968, 134 S., 2 Taf. [Byzantina Vindobonensia, herausgegeben vom Kunsthistorischen Institut und dem Institut für Byzantinistik der Universität Wien, Bd. III.]

Die dramatische Parodie des Katz-Mäuse-Krieges hat sich vor langer Zeit einmal großer Beliebtheit erfreut und ist im 16. Jahrh. nicht weniger als 32 mal gedruckt worden. Doch wurde diese Zahl immer kleiner und erreichte im vorigen Jahrhundert mit nur zwei Drucken ¹ ihren Tiefstand. Unser Jahrhundert aber scheint dieses kritische Verdikt ², dem ja die ganze byzantinische

der 14. Ind. in der Bonner Ausgabe (= Hs V) notierte. Die richtige 4. Indiktion in 117,6 bestätigt auch in der Cont. den Halleyschen Kometen des Jahres 1066. — Zu 105,7 wäre auf V. L a u r e n t, La chronologie des patriarches de Constantinople, Échos d' Orient 35 (1936) 76f., Nr. 5: Michel Cérulaire, zu verweisen gewesen, dessen Absetzung am 2. November liegt, nicht am 8., wie aus Cont. und Attaleiates 63, 1f. zu entnehmen wäre und oft noch zu lesen ist.

1. Darunter die erste textkritische Ausgabe von R. H e r c h e r, Theodori Prodromi Catomyomachia, Leipzig 1873.

2. Sogar K r u m b a c h e r (GBL², S. 751 f.) fand nichts besonders

Literatur zum Opfer fiel, irgendwie wettmachen und zumindest in der Zahl der Editionen gleichziehen zu wollen; denn unabhängig von der vorliegenden Ausgabe wurde das Werk gleichzeitig auch von H. Ahlborn veröffentlicht und übersetzt¹. Diese Publikation war zwar sogleich durch die vorliegende Edition überholt², zeugt aber doch ebenfalls dafür, daß man dem Katz-Mäuse-Krieg wieder einräumt, ein Publikum finden zu können, auch wenn dieses sich überwiegend aus Byzantinisten zusammensetzen mag. Symptomatisch aber ist dieser Vorfall dafür, daß man von der pauschalen Aburteilung der byzantinischen Literatur als etwas Steifen und Erhabenen, Würdigen und Starren abgekommen ist, Werke und Dichter einzeln sieht und wertet und so zu einem natürlicheren Bild dieser Literatur und damit auch der byzantinischen Gesellschaft kommt. Was aber den Katz-Mäuse-Krieg anbelangt, so gibt die Ausgabe von H. nicht nur alle Möglichkeit dazu, daß die entsprechende Diskussion auf gesicherter Grundlage geführt werden kann, sondern sie hat selbst diese Diskussion bereits wesentlich gefördert.

17 Hss und die editio princeps des Aristobulos Apostoles werden klassifiziert und in ein Stemma gebracht, das in jeder Beziehung einleuchtet. Die Autorschaft des Theodoros Prodromos an der erst von Hercher so genannten Katomyomachia³ ist durch die beste Hs (M) gesichert und wird von H. durch viele Gemeinsamkeiten in Wortschatz und Stil mit anderen Werken des Prodromos unterbaut, wobei der Hrsgb. sehr vorsichtig von «einigermaßen charakteristischen Worten und Wendungen» spricht (S. 27).

Erwähnenswertes am Katz-Mäuse-Krieg und für den Humor des Prodromos überhaupt nur eine ziemlich gezwungene Anerkennung (ebd., S. 750).

1. Pseudohomer, Der Froschmäusekrieg. Theodoros Prodromos, Der Katzenmäusekrieg, griech. u. deutsch, Berlin 1968. [Schriften und Quellen zur Alten Welt 22].

2. Ahlborn übernimmt den Text Herchers (leider auch Druckfehler: Vers 55 *ἴσημαι*; dazu auch eigene Versehen: Hyp. 15 *νικέται*) und ersetzt nur gelegentlich Konjekturen Herchers durch Lesarten der Hss, die manchmal wohl zu verteidigen sind (s. unten zu Vers 58, 86 und 255). Seine Übersetzung ist Prosa, wodurch sie zwar genauer ist als die von H., aber notwendigerweise auch viel blasser. Seine kurze Einleitung verliert sich in Allgemeinplätzen über byzantinische Kultur und Literatur und hat über das Werk nichts Wichtiges zu sagen.

3. Der handschriftlich überlieferte Titel *Γαλεομωμαχία* ist ebenso falsch wie der in denselben Hss überlieferte Ersatz von *κάτα* durch *γαλή*, weil dieses gelegentlich dem Metrum widerspricht. Diese Ersetzung erfolgte aber nicht über die *Batrachomyomachia* und das darin (Vers 9) erwähnte Wiesel (S. 26f.), sondern weil im byzantinischen Griechisch bis in die heutige *καθαρεύουσα*

Einerseits ist nämlich gerade in Byzanz die Sprache so typisiert, daß sich die meisten Erscheinungen auch bei anderen Autoren mühelos finden lassen, andererseits aber liegt das Charakteristische eben in der Häufigkeit und der Kombination ebendieser Erscheinungen, die in den vorgeführten Beispielen die überlieferte Zuschreibung des Werkes nicht in Zweifel ziehen lassen¹.

Die Ausführungen über die Metrik, die in der Hoffnung auf ein breiteres Publikum ziemlich weit ausholen, gefallen besonders auch durch die Einstellung, nicht gewaltsam und auf jeden Fall das Metrum zurechtzubiegen, sondern nur da, wo analoge Fälle die Berechtigung dazu geben.

Auch die Sprache des Katz-Mäuse-Krieges erfährt eine ausführliche Analyse. Da das Werk eine Parodie der Tragödie ist und bewußt als Pendant zur *Batrachomyomachia*, die sich das Epos vorgenommen hatte, geschrieben wurde, kann H. zunächst diese Abhängigkeit mit zahlreichen Beispielen belegen, und zwar sowohl im Wortschatz als auch bei den Namen der Mäuse². Dann hat die Tragödie, und dabei vorzüglich die byzantinischen Triaden, zahlreiche Wendungen hergegeben, wie von H. sowohl im Vorwort als auch in den begleitenden Noten reichlich und überzeugend dargetan worden ist. Daß dann neben Epos und Tragödie die der byzantinischen Umwelt entnommenen Begriffe und Wörter wenig hervortreten (S. 47), ist einerseits richtig gesehen; andererseits aber übersieht diese Feststellung in ihrer sauberen Trennung der drei Bereiche (Epos, Tragödie, Byzantinisches) eine weitere Nuance der Interpretation. Bei genauerem Hinsehen erweisen sich nämlich manche Anspielungen auf die Tragödie als

γαλῆ die Katze ist (vgl. z. B. Christoph. Mytil. 103, 57 und 62 [Kurtz], das Sprichwort *γαλῆ στέαρ* [CPG, Indices s. v. *βατραχῶν ὄδωρ*] und s. überhaupt $\Delta \eta \mu \eta \tau \rho \acute{\alpha} \kappa \omicron \varsigma$, Μέγ. Λεξ. Ἑλλ. Γλώσσ. s. v. *γαλῆ*). Das Wiesel wurde im Altertum als Haustier zur Mäusevertilgung gehalten. Erst in der Spätantike wurde es durch die Katze verdrängt (vgl. z. B. Orth, Artikel Katze, RE XI, 52 - 57, bes. 53), sein Name aber wurde auf das neue Tier übertragen und hat sich — durch griechisches Altertum legitimiert — bis heute neben dem vulgärsprachlichen *κάτα* vel sim. halten können. Die Hss-Redaktion z ist also im Sinne einer Hochsprache überarbeitet.

1. Die flüchtige Durchsicht einiger Jambographen ergab zwar Belege, z. B. Vers 97: *ζῶρον πενιχρόν* — Eug. Panormit. 15, 6 (Gigante): *πενιχρῶ . . . ζωνφίω; ναί* am Versanfang — Christoph. Mytil. 6, 6; 13, 5; 128,9 (Kurtz); *ἰδοῦ* am Versanfang — ders. 76,1; 109, 65 (?); 124, 6; *ἴσως* am Versanfang — Theod. Stud., iamb. 13, 4 und 15, 7 (Speck); etc. etc., jedoch nicht die Gruppe insgesamt, die H. vorstellt. Doch s. auch unten S. 485 Anm. 2.

2. Aber Tyrokleptes ist nach der Hyp. kein Name, sondern eine *ἄξια*. Der Inhaber ist so etwas wie der *παραδυναστεύων* des Mäuseherrschers.

geläufige Wendungen byzantinischer Jambographen¹, und es ist m. E. von Bedeutung zu sehen, daß mit den Tragikeranspielungen nicht nur die Tragödie parodiert wird, sondern in dieser Parodie auch die Sprache von Hofpoeten und christlich-antiki-sierenden Dichtern² persifliert werden soll. Damit soll nicht gesagt sein, daß die festgestellten Entlehnungen etwa nicht bewußt waren — dazu ist der Katz-Mäuse-Krieg zu sehr als «Tragödie» angelegt —, sondern nur, daß das andere mitintendiert war und mitgehört wurde.

Dann aber ergeben sich als zeitbezogenes und gesellschaftliches Ziel der Satire nicht etwa politische Usurpatoren, die aus dem Untergrund zum Putsch aufrufen³, sondern die soziale Realität von Byzanz und besonders die prahlerische und hohlklingende Selbstdarstellung der Macht⁴, deren eigentliche Machtlosigkeit nur durch einen deus ex machina nicht offenbar wird. Dadurch aber trifft die Satire in viel weiterem Sinne, da sowohl die Bildung als auch die Herrschaft von Byzanz angesprochen sind, übrigens nicht eigentlich böse oder verletzend, sondern eingepackt in einen Humor, der alle direkte Schärfe wegnimmt.

1. Hauptbeweis sind vielleicht die zahlreichen Belege, die H. aus Pro-dromos selbst und anderen zeitgenössischen Autoren anführt. Vgl. ferner zu Vers 291: *πίπτω πτώμα ξέρον* des Rez. Kommentar zu Theod. Stud., iamb. 24, 7, und zu Vers 333: *περαιτέρω βάλω* vgl. Eug. Panormit. 2, 55 f. und 10, 45 (Gigante): *περαιτέρω χωρῶ*. Derartige Stellen ließen sich durch systematische Suche wohl vermehren. — Zum Byzantinischen gehören dann vielleicht noch die asynthetischen Adverbien in Vers 175 f. (s. auch S. 58), vgl. Kom-ment. zu Theod. Stud., iamb. 6, 6, und gelegentliche, vielleicht bewußte Assozia-tionen, so bei Vers 95 auf das häufige *φόβον γέμων* (z. B. Christoph. Mytil. 95, 13 und 114, 57), bei Vers 126 auf die Liturgie (eher als auf das AT) und bei Vers 211 liegt der häufige Versausgang *ἄνω κληρονομία* zugrunde (vgl. Kom-ment. zu Theod. Stud., iamb. 32, 10). Schließlich erweckt die mehrmalige Bezeichnung *παμφάγος* für die Katze Erinnerungen an Hades, Hölle und Grab, wofür das Adjektiv häufiges Attribut ist (vgl. Komment. zu Theod. Stud., iamb. 110, 2), wie ja in den *σχέδη τοῦ μύδος* 94 f. (Papademetriou) die Katze selbst ihr Maul als Grab der Maus bezeichnet, wo sie *τῶν προσευχῶν τὰ γέρα* erhalten wird.

2. Also auch von Pro-dromos selbst.

3. Sie müßten ja trotz aller Lächerlichkeit gesiegt haben, und diese Ana-logie wäre doch sehr offensichtlich. Die starke Betonung des «Untergrunds» bei den Mäusen ist so selbstverständlich, daß darin kaum eine Anspielung zu sehen ist.

4. Hier sei eigens hingewiesen auf H. s treffliche Charakterisierung der Rede des Kreillos (S. 57 f.) in Verbindung mit den Bemerkungen (S. 48 f.), daß gerade hierhin viel Byzantinisches seinen Weg gefunden hat.

Auch in diesem Sinne berührt sich aber dann die *Katomyomachia* mit den von H. ebenfalls zum Vergleich herangezogenen gleichzeitigen Satiren, den *σχέδη τοῦ μύου*¹ und dem *Timarion*. Zu letzterem schlägt übrigens H. mit berechtigtem Zögern — denn ganz ohne handschriftliche Grundlage sind die herangezogenen Wörter und Wendungen nicht über alle Zweifel beweiskräftig² — den *Prodromos* als Verfasser vor. In diesem Fall aber wäre auch der «namenlose Jambendichter» im *Timarion* identifiziert.

Bei den Vorbildern für den Katz-Mäuse-Krieg — nicht im Sinne einer direkten Abhängigkeit, sondern darin, daß literarische Motive schon vorhanden sind — könnte man auch *Christoph. Mytil.* 103 (*Kurtz*) nennen, wo immerhin die Mäuse, weil sie in riesiger Masse auftreten, jegliche Angst vor der Katze verloren haben (*Vers* 62f.) und nicht einmal den herunterfallenden Balken benötigen, um eindeutig überlegen dazustehen.

Quasi als Anhang der Einleitung liefert H. dann noch den Nachweis, daß das — trotzdem als Titelillustration gewählte — Fresko aus der *Johannes-Kapelle* in *Pürgg* nichts mit der *Katomyomachia* zu tun hat.

Der in der Ausgabe gebotene Text ist in jeder Hinsicht ein großer Fortschritt auch gegenüber *Hercher*, der schon seinerseits manches und gut emendiert hatte. Bemerkenswert ist, daß von den vielen Hss einzig M an zahlreichen Stellen die richtige und pointierte Lesart hat, so daß ein zufälliger Verlust dieser Hs auch nicht durch das *ingenium* vieler *Philologen* zu ersetzen wäre. Doch auch so bietet der offensichtlich nicht sehr sorgfältig überlieferte Text noch zahlreiche Tücken und Schwierigkeiten, auch wenn er ziemlich harmlos und einfach aussieht. Deshalb können die folgenden Bemerkungen, die mehr Fragen als Lösungen sind, nur als Anregungen zur Diskussion verstanden werden und H.s Textgestaltung in keiner Weise Abbruch tun.

1. Von denen soeben eine Neuausgabe erschienen ist: *J. - Th. Papademetriou*, *Τὰ σχέδη τοῦ μύου*: *New Sources and Text*, *Illinois Studies in Language and Literature* 59 (1969) 210 - 222.

2. Das gilt auch für die *σχέδη*, deren handschriftliche Bezeugung für *Prodromos* durch die Neuedition schwächer geworden ist — weshalb die Autorschaft des *Prodromos* von *Papademetriou* (o. l., S. 213) angezweifelt zu werden scheint —, in der aber H. (S. 60, *Ann.* 25) auch wieder typische Wendungen und Wörter findet. Jedenfalls haben die Vergleichslisten H.s den Vorzug, daß sie bei handschriftlicher Bezeugung die Frage über alle Zweifel erheben, bei deren Mangel aber immerhin doch so typisch sind, daß sie bei der Diskussion nicht übergangen werden können. Jedoch können besonders auch bei der Struktur der Sprache der byzantinischen Literatur Nachahmungen, Zufälle u. a. nicht völlig ausgeschlossen werden.

Vers 28: Der Sing. könnte bleiben (die Katze hat ständig das Mauseloch im Auge), da sowohl der Sing. (Vers 5), als auch der Plural (Vers 2 und 14) beim Mauseloch gebraucht werden.

Vers 47: Die bessere Lesart *πεφασμένοι* würde, von *φαίνω* abgeleitet, das zweite *καί* im folgenden Vers überflüssig sein lassen (wohl wegen dieses Anstoßes wurde in der Überlieferung das mißverständene *πεφασμένοι* in *εσφαγμένοι* geändert, wobei *καί* zwar nicht stört, aber Hiat entsteht). Ahlborn übersetzt: aufgefressen (als ob von *φαγείν*?). Richtig ist wohl: erschlagen (vgl. Liddell-Scott-Jones s.v. *θείνω* II).

Vers 58 f.: Das einzig überlieferte *ἦν* und Vers 59 mit *καί τήνδε μικροτάτω* (Hss M und P) ergeben den geschlosseneren Gedankengang: Vorher ist Tyrokleptes sehr skeptisch, was den Nutzen des Heldentodes angeht. Aber Kreillos sieht da weder Gefahren noch Schwierigkeiten: Weißt du es nicht? Wenn wir alle Kraft aufbieten, können wir auch ihr ein bitteres Ende bereiten¹. Wie?, fragt darauf Tyrokleptes, und bekommt es erklärt. So sind auch Tempora und Modi (*ἦν ἄρωμεν, δώσομεν*) ganz normal. Ob dagegen die metrische Unebenheit (*ω* in der zweiten Senkung des Metrums, vgl. S. 34) so schwer wiegt, darf deswegen bezweifelt werden, weil «einwandfreie» Metrik doch nicht erreicht werden kann.

Vers 86: H.s Konjektur (sicher pointierter als die Herchers) beseitigt zwar den Anstoß an der ungewöhnlichen Formulierung von M (und mittelbar auch aller anderen Hss), berücksichtigt aber nicht, daß mit dieser Konjektur die folgende Antwort des Kreillos bedeuten muß: durch meine Drohungen erschien er eingeschüchtert. Dabei aber ist das an sich kein Witz, der nämlich darin liegen würde, daß Zeus aus Angst vor diesen Drohungen nun nicht in seiner wahren Gestalt erschien. Vielmehr ist es ganz natürlich, daß Götter Menschengestalt annehmen, und Witz genug, wenn Zeus hier in «Mäusegestalt» auftritt. Die ganzen Drohungen aber gewinnen dann mehr Sinn, wenn Zeus durch sie aus seiner Reserve herausgeholt wurde und (Vers 87) «durch meine Drohungen eingeschüchtert erschien». Dann aber wird auch die Frage von Vers 86 einleuchtender: und warum erschien dir Zeus nicht schon früher (mit dem Nebengedanken: unsere Not besteht doch schon seit «Mäusegedenken»)? Ob man nun die Form von M *ἐπ' ἄλλων . . . τῶν χρόνων* (mit Ahlborn) für diesen Gedanken für ausreichend hält oder zur Konjektur greift, etwa: *πῶς δ' οὐκ ἐν ἄλλοις ὠράθη σοι τοῖς χρόνοις*, ist dann von sekundärer Bedeutung.

Vers 123: Die Gnome in dem Sinnu des Topos vom weisen Alter, vgl. z. B. die Zusammenstellung bei Stob., flor. V, 50 (=115).

Vers 208: *Ἄδη* wäre metri gratia eher ohne *ι* adscriptum zu schreiben (was haben die Hss? M — soweit die Tafel sehen läßt — nur Hyp. 9 *ἀντεξήεσαν*).

Vers 223: Die Konstruktion wäre glatter mit Infinitiv, etwa *κρατῆσαι* (vgl. Vers 91 den umgekehrten Fall).

Vers 235: Die Schreibung *ἀδδηφάγος* ist in Byzanz wohl die Regel.

Vers 243: Vor *τις* Komma; entsprechend wäre Vers 339 zu schreiben.

1. So auch Ahlborn, der allerdings im Text *καί μικροτάτω τήνδε* hat.

Vers 255: H.s bestechende Konjektur hat m. E. nur die Schwierigkeit, daß die Korruptel der Hss nicht zu erklären ist. Sollte man nicht doch (mit Ahlborn) die Lesart von M nehmen, aber dann in dem Sinne, daß Frau Krellu hier zu einem langen Klagemonolog mit den unwahrscheinlichsten und unsinnigsten Epitheta für Zeus anhebt, aber vom Chor unterbrochen wird?

Vers 323: Das in allen Hss außer M überlieferte *πολλάκις* und der sehr verkürzte Vers in M selbst lassen es möglich erscheinen, daß der Verfasser dieses *πολλάκις* als Randnotiz, sozusagen als Regieanweisung, gedacht hat. Beim Vortrag (und was schließt aus, daß dieses «Drama» wirklich vorgetragen werden sollte?) hatte Frau Fleischerl aus den Worten *ἄ, παῖ, παπαῖ* beliebig «viele» Verse zu machen. Das ist besonders witzig, weil sie gerade vorher ziemlich nüchtern zur Klage aufgefordert hatte (*τοιγαροῦν θρηνητέον*) und vom Chor, der die Etikette keineswegs vernachlässigt, gebeten worden war, selbst zu beginnen. Übrigens hört die Klage ebenso nüchtern, wie sie angefangen hatte, auch wieder auf: *ἀρκεῖ* stellt der Chor fest (Vers 333), als er einen Boten kommen sieht.

Vers 357: Die «aufrechten Ohren» gehören — bei Pferden — ebenfalls zur tragischen Diktion (Soph., El. 27; Eurip., Hippol. 1203); und wenn der Ausdruck später (z. B. Lukian, Tim. 23) oft auch von Menschen gesagt wird, hat er hier bei «Tieren» sicher komisch gewirkt.

Die Darbietung der Ausgabe¹ schließlich und die sehr ansprechende Ausstattung sollten dann die Hoffnung bestärken, daß der so vorzüglich edierte Katz-Mäuse-Krieg als Beispiel, und nicht einmal untypisches Beispiel für die byzantinische Literatur auch über Fachkreise hinaus gefallen wird, auch wenn es die Literatur immer schwer haben wird, neben der byzantinischen Kunst an der Gunst der Mode teilzuhaben. Dafür sorgt aber vor allem die Übersetzung in (wie sollte es anders sein?) Blankversen, die den guten Eindruck der Ausgabe aufs beste abrundet. Nicht nur die Namen (Fleischerl — aber so kann man nur in Österreich übersetzen; Schneidespeck, die dem Rezensenten besonders nahesteht), nein der ganze Duktus, der ganze Humor sind so wiedergegeben, daß von dem Werke kaum etwas verloren geht.

Und so sei als Abschluß der Rezension und als ihre Zusammenfassung ebendiese Übersetzung in leichter Abänderung zitiert:

Das hast du schön und klug und ordentlich,
besonnen, wie' s dem Werke ziemt, gemacht.

PAUL SPECK

1. An Druckfehlern fielen auf: S. 17: vor 14 und 19 schr. Hypoth. Statt 14 schr. 10 und statt 19 schr. 14. Vers 123: nach *ρουθετεῖ* Gedankenstrich.

Rudolf Riedinger, Pseudo-Kaisarios. Überlieferungsgeschichte und Verfasserfrage, München 1969. Σελ. 471, 19 Πίνακες [Byzantinisches Archiv, Heft 12].

Ἡ μελέτη, ἀποτέλεσμα ἐργασίας ἑξι χρόνων, ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο ἀνεξάρτητα μέρη. Τὸ πρῶτο, Die «Überlieferungsgeschichte», ἐκτείνεται σὲ 234 σελίδες καὶ ἀποτελεῖ μιὰ διεξοδικότατη μελέτη στὸ θέμα τῆς παραδόσεως τοῦ κειμένου τοῦ Ψευδο-Καισαρίου, «Προλεγόμενα σὲ κριτικὴ ἔκδοση» τὰ χαρακτηρίζει ὁ συγγρ. στὴν Εἰσαγωγή (σ. 2). Τὸ δεῦτερο ἐρευνᾷ λεπτομερέστατα τὸ πρόβλημα τοῦ συγγραφέα τοῦ ψευδεπίγραφου ἔργου, καὶ ἔχει τὸν τίτλο «Die Verfasserfrage».

Στὸ πρῶτο μέρος παρουσιάζονται, κρίνονται, κατατάσσονται καὶ καταρτίζονται σὲ στέμματα μὲ πολλὴ μεθοδικότητα καὶ γνώση 19 χειρόγραφα τοῦ ἔργου καθὼς καὶ οἱ μεταφράσεις στὰ σλαβικὰ καὶ ἀραβικά (σ. 1-98), ἐξετάζονται μαρτυρίες, ἀποσπάσματα καὶ παραφράσεις τοῦ Ψευδο-Καισαρίου ποὺ σώζονται σὲ ἄλλα ἔργα, σὲ ἀνθολογίες κλπ. (σελ. 99-119), καθὼς καὶ ἄλλα προβλήματα τοῦ κειμένου. Τέλος, στὸ ἴδιο μέρος (κεφ. 5, σ. 121-234) ἐξετάζονται τὰ ἐντυπα, τὰ ὁποῖα ἀντιπροσωπεύονται ἀρχικὰ μόνον ἀπὸ λατινικὲς μεταφράσεις, κατατάσσονται καὶ καταρτίζονται ἐπίσης σὲ στέμματα. Ὁ καταρτισμὸς τῶν δύο στεμμάτων καλύπτει τὸ τέταρτο κεφάλαιο (σ. 147-190), στὸ ὁποῖο κοντὰ στὴν ἄλλη ἐργασία συζητοῦνται λεπτομερέστατα προβλήματα μεθοδολογίας καὶ κριτικῆς κειμένου, ἔτσι ποὺ τὸ κεφάλαιο μπορεῖ νὰ χρησιμώσῃ γενικότερα καὶ ὡς βοήθημα γιὰ ἄλλες ἀνάλογες προσπάθειες. Τὰ δύο στέμματα χειρογράφων (καὶ μεταφράσεων) καὶ ἐντύπων βρίσκονται στὶς σ. 188-189.

Τὸ δεῦτερο μέρος (σ. 237-439) ἀσχολεῖται μὲ τὴν ταυτότητα τοῦ ψευδώνυμου συγγραφέα, τοῦ συμπλιτιῆ καλύτερα. Ὁ συγγρ. χρησιμοποιεῖ καὶ κρίνει ὅλες τὶς ὡς σήμερα ἔρευνες γύρω ἀπὸ τὸ θέμα αὐτὸ καὶ θέτει πάλι ὅλα τὰ ἐρωτήματα ποὺ ἀπασχόλησαν τοὺς ἐρευνητές. Τὸ τρίτο κεφάλαιο θέτει μεθοδολογικὰ προβλήματα (σ. 277-282) καὶ ἐξετάζει τὸν τρόπο καὶ τὶς συνθήκες ὑπὸ τὶς ὁποῖες συντάχθηκε τὸ ἔργο ποὺ φέρει τὸ ὄνομα τοῦ Καισαρίου, τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ Γρηγορίου Ναζιανζινοῦ, καὶ προσπαθεῖ νὰ ἔχη ἀληθοφάνεια στὴν ψευδωνυμία του. Στὸ τέταρτο κεφάλαιο (σ. 283-300) ἐξετάζονται μὲ λεπτομερέστατη παραβολὴ καὶ μὲ πίνακες οἱ πηγὲς τοῦ ἔργου, στὸ πέμπτο (σ. 301-320) τὸ πρόβλημα τῆς πατρίδας τοῦ συμπλιτιῆ. Στὸ ἕβδομο κεφάλαιο (ὁ Ψευδο-Καισάριος καὶ ἡ Βίβλος, σ. 330-357) ὁ συγγρ. ἐξετάζει σημεσιολογικὰ τοὺς ὅρους *τεῦχος-πτυκτὴ*, συμβάλλοντας ἔτσι καὶ στὴν ἐρευνα τῆς παλαιογραφικῆς ὀρολογίας. Ἄλλα θέματα: Ποίηση καὶ λειτουργία στὸν ΨΚ, Ἡ πολεμικὴ τοῦ ΨΚ κατὰ τῶν Ἰουδαίων, Ἰδιοτυπίες καὶ ἄπας λεγόμενα τοῦ ἔργου.

Τὰ συμπεράσματα τῆς ἐρευνας τοῦ δευτέρου μέρους ἐκθέτονται στὸ 12ο κεφάλαιο (σ. 439-459): Λύση στὸ πρόβλημα τῆς ταυτότητος τοῦ συγγραφέα δὲν μπορεῖ νὰ δοθῇ. Οἱ ἐρωταποκρίσεις εἶναι διασκευὴ διαφόρων παλαιότερων ἔργων, γραμμὴν σὲ μορφή διαλόγου.

Ὁ συμπεριληπτός ἔδρασε στὰ μέσα τοῦ βου αἰώνα, ἔζησε σὲ πολλές χώρες, πράγμα πὸν βοηθᾷ στὸ συμπέρασμα ὅτι πρέπει νὰ ταξίδεψε πολὺ, ἴσως μὲ αὐτοκρατορική ἀποστολή. Δὲν ἦταν θεολόγος, ἦταν μονοφυσίτης καὶ φαίνεται πὼς πέρασε ἀρκετὰ χρόνια στὴν Κωνσταντινούπολη, σὲ περιβάλλον μονῆς μὲ πλούσια βιβλιοθήκη, καὶ ὡς τέτοια προβάλλει ὁ συγγρ. τὴ μονὴ τῶν Ἀκοιμητῶν. Ἀπὸ τὸ ἔργο του διαφαίνεται καὶ ἡ μοναχική του ιδιότητα. Τελικὸ συμπέρασμα: Δὲν ὑπάρχει δυνατότητα νὰ ταυτιστῇ τὸ ὄνομα τοῦ ΨΚ μὲ τὸ ὄνομα κάποιου γνωστοῦ συγγραφέα. Σὲ μιὰ ἐποχὴ ὅπου οἱ μονοφυσίτες διώκονται ὁ συγγραφέας μπορεῖ μόνο μὲ ψευδώνυμο ἔργο νὰ παρουσιαστῇ.

Ἡ ἐργασία κλείνει μὲ εὔρετήριο ὀνομάτων. Ἐκτὸς κειμένου δίνονται σὲ 19 πίνακες, δείγματα ἀπὸ τὰ χειρόγραφα τοῦ ἔργου, καὶ ἐντὸς κειμένου πολλοὶ πίνακες ἀπὸ τὴν παραβολὴ ἀντίστοιχων χωρίων κλπ.

Μιὰ διόρθωση στὴν ἐνθύμηση τοῦ φ. 1^v τοῦ χφ τοῦ Ἱστορικοῦ Μουσείου τῆς Μόσχας ἀρ. 113: Τὸ συντομογραφημένο ὄνομα π θ ν ς ι ρ μ ν χ ο ς δὲν εἶναι πειθῆνιος, ἀλλὰ Παρθένιος Ἱερομόναχος, καὶ φυσικὰ δὲν πρόκειται γιὰ τὸν (πειθῆνιο) Ἱερομόναχο Ἱερεμία, γιὰ τὸν ὁποῖο γίνεται ἡ ἐνθύμηση, παρὰ γιὰ τὸν Ἱερομόναχο πὸν ἔγραψε τὴν ἐνθύμηση αὐτῇ (σ. 16).

Ε. Δ. ΚΑΚΟΥΛΙΔΗ

Constantin Papoulidis, Nicodème l'Agiorite (1749-1809), Athènes 1967 [Extrait de la revue «Théologie»], Σελ. 102.

Ὁ Νικόδημος Ἀγιορείτης, πὸν πρόσφατα (1955) ἀνακηρύχθηκε ἅγιος τῆς ὀρθόδοξης ἐκκλησίας, εἶναι μιὰ ἀπὸ τίς σημαντικότερες ἀγιορειτικές μορφές τοῦ 18ου αἰώνα. Τὸ συγγραφικὸ του ἔργο εἶναι τεράστιο, τὰ βιβλία του ἐκδίδονται καὶ σήμερα, καὶ πολλὰ εἶναι ἀκόμη τὰ ἀνέκδοτά του. Ἀλλὰ καὶ ὡς ἀγωνιστῆς πῆρε θέση στὰ θεολογικά καὶ ἐκκλησιαστικά προβλήματα τοῦ καιροῦ του καὶ ἐπηρέασε μὲ τὴ διδασκαλία του τὴν πνευματικὴ κίνηση στὴν Ἑλλάδα καὶ στὸν ὀρθόδοξο σλαβικό κόσμο. Γιὰ τὴν πολὺπλευρὴ αὐτὴ προσωπικότητα δὲν ἔχει γραφτῇ ἀκόμη μιὰ πλήρης καὶ ἐκτεταμένη μονογραφία. Ἡ πλούσια βιβλιογραφία πὸν ὑπάρχει δὲν καλύπτει σὲ ἕκταση καὶ βάθος τὴν ἀνάγκη μιᾶς πιὸ ἐμπεριστατωμένης παρουσιάσεως τοῦ λογίου, τοῦ πνευματικοῦ, τοῦ δασκάλου.

Ἡ παραπάνω μελέτη προσθέτει μερικὰ ἀκόμη στοιχεῖα στὰ γνωστά, τοποθετεῖ τὸν ἅγιο Νικόδημο μέσα στὰ ἱστορικά καὶ πνευματικά πλαίσια τῆς ἐποχῆς του καὶ δίνει συστηματικὸν κατάλογο τῶν ἔργων του. Κοντὰ στίς ἄλλες πηγές του ὁ συγγρ. χρησιμοποιοῖ καὶ ἓνα ἀνέκδοτο ἔργο τοῦ Ἀθνασίου Παρίου ἀπὸ τὸ χφ ἀρ. 1815 (Ω 6) τῆς Μεγίστης Λαύρας¹, ἀπὸ ὅπου ἀντλεῖ πληροφορίες γιὰ τὰ γεγονότα γύρω ἀπὸ τὴν

1. Ὁ συγγρ., σ. 8 σημ. 16, κοντὰ σὲ ἄλλες πληροφορίες γιὰ τὸ χφ, τὸ χαρακτηρίζει «ἀνέκδοτον, μὴ καταλογηθέν». Παράλειψη νὰ μὴ συμβουλευτῇ τὸν Κατάλογο

κίνηση τῶν Κολλυβάδων, τῆς ὁποίας θεωρητικὸς ὑποστηρικτὴς ἦταν καὶ ὁ Νικοδήμος ὁ Ἁγιορείτης.

Ἡ ἐργασία χωρίζεται σὲ τρία μέρη. Τὸ πρῶτο (σ. 8-14) ἀσχολεῖται μὲ βιογραφικά, τὸ δεύτερο (σ. 15-64) περιέχει τὴν ἱστορία τῶν πνευματικῶν κινήσεων τῆς ἐποχῆς (ἔριδες περὶ μνημοσύνων, συζητήσεις περὶ συγγῆς θείας κοινωνίας κλπ.). Στὸ τέταρτο κεφάλαιο τοῦ δευτέρου μέρους ἐξετάζονται οἱ ἐπιδράσεις τῶν Κολλυβάδων τοῦ Ἄθω στὴν ὑπόλοιπη Ἑλλάδα, στὰ νησιά τοῦ Αἰγαίου κυρίως (ἐδῶ θὰ συναντήσουμε καὶ τὶς μορφές τῶν δύο Ἀλέξανδρων τῆς Σκιάθου, τοῦ Παπαδιαμαντή ἰδιαίτερα, γιὰ τὸν ὁποῖο ἀφιερώνονται σχεδὸν τέσσερις σελίδες), οἱ ἐπιδράσεις στὸν σλαβικὸ κόσμον τῶν Βαλκανίων καὶ στοὺς Ρώσους. Μέσα στὰ πλαίσια αὐτὰ δίνονται σχετικὰ ἐκτεταμένες βιογραφίες καὶ ἀναγραφές ἔργων τοῦ Μακαρίου Νοταρᾶ καὶ τοῦ Ἀθανασίου Παρίου, ποὺ ἦταν ὁμοιδεάτες καὶ συνεργάτες τοῦ Νικοδήμου, καὶ συγχρόνως νέα στοιχεῖα σχετικὰ μὲ τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Καποδίστρια γιὰ τὴν ἐκδοσὴ τῶν ἔργων τοῦ Νικοδήμου καὶ μὲ τὴν ἀνώνυμη οἰκονομικὴ ὑποστήριξη τοῦ τσάρου Ἀλεξάνδρου Α' (ἀπὸ ἀνέκδοτη ἐπιστολὴ τῶν ἀδελφῶν Σκουταραίων πρὸς τὸν Καποδίστρια — 2 Φεβρουαρίου 1820 — ποὺ ἐκδίδεται σὲ μετάφραση). Ἀσύνδετο ἔρχεται τὸ 5ο κεφάλαιο, ποὺ σὲ μισὴ σελίδα συμπληρώνει τὰ βιογραφικά γιὰ τὰ τελευταῖα χρόνια τοῦ Νικοδήμου καὶ γιὰ τὸ θάνατό του, καὶ ἀποτελεῖ φυσιολογικὰ τὴ συνέχεια τοῦ πρώτου μέρους καὶ ὄχι τοῦ δευτέρου.

Στὸ τρίτο μέρος (σ. 65 κέ.) γίνεται ἡ παρουσίαση τῶν ἔργων τοῦ Νικοδήμου κατὰ εἶδη: α) Ἑρμηνευτικά, β) κανονικά, γ) ἀσκητικά, μυστικά καὶ ἠθικά, δ) ἀγιογραφικά, ε) λειτουργικά καὶ ὑμνολογικά, ς) ἀλληλογραφία, — μὲ ἀνάλυση καὶ κριτικὴ γιὰ ὀρισμένα ἀπὸ αὐτά, καθὼς καὶ ἀναγραφὴ τῶν μεταφράσεων σὲ ἄλλες γλώσσες. Ἡ ἀλληλογραφία μνημονεύεται ἀπλῶς χωρὶς καμιά πληροφορία, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ὅτι ἀποτελεῖται ἀπὸ γνωστὰ καὶ ἀπὸ ἄγνωστα ἀκόμη γράμματα. Στὸ δεύτερο κεφάλαιο ἀναγράφονται τὰ ἀνέκδοτα ἔργα, χωρὶς πάλι καμιά ἄλλη πληροφορία γιὰ τὰ χειρόγραφα τους κλπ. Τὸ κεφάλαιο τελειώνει μὲ τὴν παρατήρηση ὅτι σίγουρα ὑπάρχουν καὶ ἄλλα ἔργα τοῦ Νικοδήμου ἄγνωστα ἀκόμη καὶ προσθέτει τὴν πληροφορία ὅτι στὴν οἰκογένεια Καλλιβοῦρτζη¹ στὴ Νάξο σώζονται χειρόγραφα καὶ οἰκογενειακὴ ἀλληλογραφία του, ποὺ παραμένουν ἀπρόσιτα λόγῳ κληρονομικῶν διαφορῶν τῶν κατόχων τους, καὶ ὅτι ὁ Λάμπρος εἶχε ἐπισημάνει στὴ μονὴ Προυσοῦ ἕναν κατάλογο ἀπὸ ἔργα ἀνέκδοτα καὶ ἐκδεδομένα, καθὼς καὶ ἐπιστολές του.

Ἐνδιαφέρον εἶναι τὸ τρίτο κεφάλαιο, ὅπου ὁ συγγραφέας συζητεῖ τὸ

χειρογράφων τῆς Λαύρας τῶν Σπ. Λαυριώτου καὶ Σ. Εὐστρατιάδου, ἀφοῦ ἡ πηγὴ του (προφανῶς ὁ Μ. Γεδεών, ὁ Ἄθως κλπ. 1885) εἶναι παλαιότερη ἀπὸ τὴν ἐκδοσὴ τοῦ Καταλόγου (1925).

1. Τὸ οἰκογενειακὸ ὄνομα τοῦ ἀγίου.

θέμα τῶν ἐπιδράσεων τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας στὸ ἔργο τοῦ ἁγίου Νικοδήμου, ὁ ὁποῖος, παρ' ὅλες τὶς συντηρητικὲς τάσεις του, δὲν ἐδίστασε νὰ παρρησιάσῃ καὶ νὰ μεταφράσῃ ἔργα καθολικῶν συγγραφέων καὶ κατηγορήθη καὶ κατηγορεῖται καὶ σήμερα γι' αὐτό.

Ἡ μελέτη κλείνει μὲ χρονολογικὸ πῖνακα τῶν πρώτων ἐκδόσεων τῶν ἔργων, μὲ πληροφορικὸ σημείωμα γιὰ τὴν ἀνακήρυξή του ὡς ἁγίου στὶς 31 Μαΐου 1955 ἀπὸ τὸν πατριάρχη Ἀθηνᾶγόρα, καὶ μὲ τὸν Ἐπίλογον, ποὺ ἀνακεφαλαιώνει τὰ βασικὰ σημεῖα τῆς μελέτης καὶ τονίζει τὴ συμβολή της στὴν ἔρευνα.

Πλούσια σὲ ποικίλες πληροφορίες ἡ ἔργασία αὐτὴ, μελετᾷ καὶ σχολιάζει πολλὰ θέματα γύρω ἀπὸ τὸν ἅγιο Νικόδημον καὶ ἀπὸ τὰ προβλήματα τῆς ἐποχῆς του. Μία ἀνιστότητα στὴ διάταξη τῆς ὕλης, στὴ διαίρεση τῶν μερῶν καὶ τῶν κεφαλαίων θὰ μπορούσε νὰ διορθωθῇ καὶ νὰ συνδέσθῃ μετὰ τοὺς ὁρισμὲνα θέματα: Μποροῦσαν τὸ πρῶτον καὶ τὸ δευτέρον νὰ μὴν ἔχουν τὸν ἴδιον τίτλον: «La personnalité de St Nicodème» μὲ τὴ διάκριση (biographie) στὸ πρῶτον, (historique) στὸ δευτέρον. Περιττεῖται ἡ ἀρίθμηση τοῦ μόνου κεφαλαίου τοῦ πρώτου μέρους σὲ 1ο, μὲ ὑποδιαίρεσεις ABCD, χωρὶς νὰ ἀκολουθῇ ἄλλο κεφάλαιον. Γιὰ τὸ 5ο κεφάλαιον τοῦ δευτέρου μέρους, «Les dernières années et la mort de St Nicodème», ποὺ καλύπτει μόλις μισὴ σελίδα καὶ εἶναι τελειῶς ἀποκομμένο ἀπὸ τὴ βιογραφίαν, μιλήσαμε παραπάνω.

Ἡ ἔκτασις τῶν βιογραφικῶν καὶ τῶν ἄλλων πληροφοριῶν γιὰ τὸν Πάριον καὶ τὸν Παπαδιαμάντη, ἡ ἐκτεταμένη ἀνάλυσις εἰδικότερα ἐνὸς μόνου ἔργου τοῦ Νικοδήμου (σελ. 75-79) διασποῦν κάπως τὴν ἐνότητα τῆς ἐργασίας. Γιὰ ἄλλες οὐσιαστικὰ καὶ μεθοδολογικὰ παρατηρήσεις σχετικὰ καὶ μὲ τὰ νέα στοιχεῖα ποὺ δίνει γιὰ τὴν προώθησις τῆς ἔρευνας ὁ συγγραφεὺς παραπέμπει στὴ βιβλιοκρισίαν ποὺ δημοσιεύτηκε στὸν 1ο τόμον (Α' τεῦχος) τοῦ περ. «Κληρονομία», Θεσσαλονίκη, Ἰανουάριος 1969, σ. 175-177. Κοντὰ σ' αὐτὰς ἄς προστεθῇ ἡ διόρθωσις (σ. 60): *Λογγοβάδοδα* ἀντὶ *Lombarda* (ἡ μονὴ τῆς Πάρου).

E.Δ. ΚΑΚΟΥΛΙΔΗ

Venezia e l'Oriente fra Tardo Medioevo e Rinascimento, a cura di *Agostino Pertusi*, Firenze - Venezia 1966. Σελ. XV, 593.

Οἱ πολιτιστικὲς ἀλληλεπιδράσεις Βενετίας καὶ βενετοκρατούμενης, ἰδίως ἐλληνικῆς, Ἀνατολῆς εἶναι ἓνα θέμα μὲ πολλὰς ἀνεξιχνίαστες ἀκόμη φάσεις. Λύσεις ἐξἄλλου ποὺ πικραιότερα εἶχαν δοθῇ σὲ ποικίλα σχετικὰ προβλήματα ἀναθεωροῦνται σήμερα ριζικὰ κάτω ἀπὸ τὸ φῶς νέων πηγῶν, ἐνῶ παράλληλα καινούρια ζητήματα δημιουργοῦνται καὶ ἀπαιτοῦν ἐξονυχιστικὴ ἔρευνα. Ἡ ἐμβάθυνσις στὰ θέματα αὐτὰ εἶναι ἀπαραίτητη γιὰ τὴν κατανόησις τοῦ σημερινοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ. (Ἄρκει νὰ σκεφθοῦμε ὅτι στὴ Βενετία δὲν ἔφταναν μόνο τὰ ὕλικά προϊόντα, ἀλλὰ καὶ τὰ πνευματικὰ ἀγαθὰ τόσο τοῦ Βυζαντίου ὅσο καὶ τῆς μακρινῆς Κίνας, καὶ ὅτι στὴν πόλιν τῶν δόγηδων ἀναχωροῦνταν τὰ

πολιτιστικά στοιχεία και απ' εκεί διαδίδονταν στον κεντρικό κορμό της Ευρώπης). Σοβαρή προσπάθεια για την αντιμετώπιση των παραπάνω προβλημάτων σε διεθνές επίπεδο καταβάλλεται από το Ίδρυμα Giorgio Cini που έδρευε στο νησάκι San Giorgio Maggiore της Βενετίας. Η οργάνωση διεθνών συνεδρίων από το επιστημονικό αυτό Ίδρυμα και η έκδοση των εισηγήσεων ή των μαθημάτων που έδωσαν ειδικοί μελετητές αποτελούν την πιο σημαντική συμβολή στα χρόνια μας για τη βαθύτερη γνώση του πολιτισμού μας.

Μια τέτοια αποστολή εκπληρώνει ο ογκώδης τόμος Venezia e l'Oriente fra Tardo Medioevo e Rinascimento που εξέδωσε το Cini με την επιμέλεια του καθηγητή Agostino Pertusi. Το βιβλίο αυτό περιέχει τις εισηγήσεις του δμώνυμου διεθνούς συνεδρίου που οργανώθηκε από τις 9 έως τις 28 Σεπτεμβρίου 1963. Τα κείμενα των μελετών χωρίζονται σε δυο μέρη: το πρώτο περιλαμβάνει όσα έχουν σχέση με τη Βενετία και τα ελληνικά πολιτιστικά ρεύματα, είτε κατά τον 8ο αιώνα Μεσαίωνα (σ. 1 - 155) είτε κατά την Αναγέννηση (σ. 157 - 371), και το δεύτερο (σ. 373 - 594) τις αμοιβαίες μορφωτικές επιδράσεις ανάμεσα στη Βενετία, την Εγγύς και Άπω Ανατολή και την Ανατολική Ευρώπη.

Στον τόμο προτάσσεται πρόλογος (σ. IX - XII) του κ. Pertusi, ο οποίος σε άδρες γραμμές προσδιορίζει τη συμβολή της Ανατολής και ιδιαίτερα του Βυζαντίου στη διαμόρφωση του βενετικού πολιτισμού και γενικότερα του πνευματικού ανθρώπου. Παρατίθεται το αναλυτικό πρόγραμμα του συνεδρίου (σ. XII - XV) και έπειτα ακολουθούν οι 34 μελέτες - εισηγήσεις, γραμμένες από δόκιμους έρευνητές ή γνωστούς πανεπιστημιακούς καθηγητές, όπως είναι οι Paul Lemerle, Paul Oskar Kristeller, Agostino Pertusi, Σοφία Αντωνιάδη, Μ. Ι. Μανούσικας, Λίνος Πολίτης, Giuseppe Schirò, Roberto Weiss, Otto Demus, Deno Geanakoplos, Mikhail Alpatov κ.ά. Ένδιαφέρουσες είναι οι μελέτες που προσπαθούν να προσδιορίσουν την προσφορά του βυζαντινού κόσμου στον Ιταλικό ανθρωπισμό και γενικότερα στον δυτικό πολιτισμό. Θεμελιώδη από την άποψη αυτή είναι τα όσα γράφει ο P. Lemerle (σ. 1 - 17) για το Βυζάντιο και τις αρχές του πολιτισμού μας, καθώς επισημαίνει τους σπουδαιότερους σταθμούς στην ιστορία της έλληνοχριστιανικής παιδείας και υπογραμμίζει τη συμβολή στον δυτικό πολιτισμό των βυζαντινών κέντρων αντιγραφής κωδίκων αρχαίων συγγραφέων. Νέα στοιχεία εξάλλου για τις σχέσεις Έλληνοϊταλών και Βυζαντινών ή για τη διάδοση των δραμάτων του Εϋριπίδη ανάμεσα στους Ευρωπαίους ανθρωπιστές του 15ου και 16ου αι. συναντά κανείς στις δυο εισηγήσεις του A. Pertusi (σ. 35 - 52, 205 - 224). Άλλα ή Ιταλική Αναγέννηση και το Βυζάντιο, ο βυζαντινός και ο φλωρεντινός Πλατωνισμός, ή φιλοσοφική διαμάχη για τον Πλάτωνα και τον Άριστοτέλη θέτουν βασικά προβλήματα που με προσοχή εξετάζονται από τον Paul Oskar Kristeller (σ. 19 - 33, 103 - 116). Ειδικότερες είναι οι δυο μελέτες του Otto Demus για την επίδραση στη βενετική τέχνη της βυζαντινής ζωγραφικής και γλυπτικής κατά τον 13ο αι. (σ. 125 - 139, 141 - 155).

Σε κάπως διαφορετικά πλαίσια και σε θέματα πιο πρόσφατα άνη-

κουν οι μελέτες που αναφέρονται άμεσα στις σχέσεις 'Ελλήνων και Βενετίας κατά τα τελευταία χρόνια του Βυζαντίου και ιδίως μετά την άλωση τής Κωνσταντινουπόλεως. Έτσι η σημαντική δωρεά 900 τόμων χειρογράφων του Βησσαρίωνος στά 1468 προς τη Δημοκρατία του Άγίου Μάρκου και η ίδρυση τής Μαρκιανής Βιβλιοθήκης παρουσιάζουν ξεχωριστό ενδιαφέρον στο άρθρο τής Lotte Labowsky (σ. 159 - 182), ενώ η συμβολή τής ελληνικής κοινότητας τής Βενετίας στην 'Αναγέννηση είναι ένα σοβαρό ζήτημα που με όξυδέρκεια τό διερευνά ό Γιαννακόπουλος (σ. 183 - 203). Τα ιταλικά θεατρικά έργα έξάλλου και ιδιαίτερα η βενετική κωμωδία είχαν άσκήσει σημαντική επίδραση στην πνευματική ζωή τής βενετοκρατούμενης Κρήτης, όπου σημειώνεται η σπουδαιότερη λογοτεχνική άκμή σέ ελληνικό χώρο μετά την "Άλωση. Τό θέμα αυτό, που σήμερα άπασχολεί δεκάδες "Έλληνες και ξένους επιστήμονες, τό διαπραγματεύεται με πειστικά επιχειρήματα ό Α. Πολίτης (σ. 225 - 240). 'Αξιοσημείωτη επίσης είναι η εργασία του G. Schirò σχετικά με την παραμονή του Μάξιμου Μαργουνίου στην Πάδοβα και στη Βενετία (άπό τό 1572 ως τό 1602), και τις σχέσεις του με την καθολική και όρθόδοξη Έκκλησία (σ. 241 - 265). 'Ιδιαίτερη σημασία άκόμη άποκτά η μελέτη τής Σ. 'Αντωνιάδη, καθώς συνεξετάζει πληροφορίες βενετών χρονικογράφων και βυζαντινών ιστορικών του 15ου αί. για την τουρκοβενετική ναυμαχία τής Καλλιπόλης στά 1416 (σ. 267 - 281). 'Από την άλλη μεριά τό ενδιαφέρον των μελετητών προσελκύει η πολυκύμαντη ζωή και τό έργο του Κρητικού Λεονάρδου Ντελλαπόρτα, δραστήριου διπλωμάτη στην ύπηρεσία τής Βενετίας, αλλά και αξιόλογου ποιητή του τέλους του 14ου - άρχών του 15ου αί., όπως μάς τόν παρουσιάζει με άύθεντικό και πρωτότυπο τρόπο ό Μ. Ι. Μανούσακας (σ. 283 - 307). Τό άρθρο επίσης του R. Weiss για τόν γνωστό ταξιδιώτη Κυριακό 'Αγκωνίτη και τις περιηγήσεις του στην ελληνική 'Ανατολή (σ. 323 - 337) προσφέρει αξιοπρόσεκτες ειδήσεις ιδίως για την άρχαιολογική έπιστήμη¹.

Ποικίλες άλλες μελέτες αναφερόμενες στον Δομήνικο Θεοτοκόπουλο και τη Βενετία, στον Μάρκο Πόλο και τόν κινέζικο πολιτισμό, στους Βενετούς ταξιδιώτες στην Άπω 'Ανατολή, στις σχέσεις Βενετίας και Μαμελούκων τής Αιγύπτου, στά δυτικά ίπποτικά ποιήματα τής πρώιμης 'Αναγέννησης και στις σχέσεις τους με τόν άνατολικό χώρο, στον Μωάμεθ τόν Πορθητή και τις έπαφές του με 'Ιταλούς άνθρωπιστές, στη ρωσική ζωγραφική του 15ου αί. κλπ. προβάλλουν καινούριες άπόψεις και καλούν τους ειδικούς σέ νέες έρευνες και βαθύτερες άναζητήσεις.

Z. N. ΤΣΙΡΙΑΝΑΗΣ

1. 'Ανασκευή έσφαλμένων άπόψεων για τη ζωή του Κυριακού 'Αγκωνίτη βλ. στού Χ. Γ. Πατριλέλη, Κυριακός ό 'Αγκωνίτης. 'Η δ'ήθεν ύπηρεσία του εις την άλλην του σουλτάνου Μωάμεθ του Πορθητού και ό χρόνος του θανάτου του, ΒΕΒΣ 36 (1968) 152 - 160.

Νικολάου Ι. Πανταζοπούλου, *Κοινοτικός Βίος εις τὴν Θετταλομαγνησίαν ἐπὶ Τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1967. Σελ. 103, 6 πίν. [Ἀριστ. Παν. Θεσσαλονίκης. Ἐπιστ. Ἐπετηρὶς Σχολ. Νομ. κ. Οἴκον. Ἐπιστημῶν, τόμ. Γ', Χαρμόσυνον Δ. Ι. Καρανίκαι].

Ἡ ἔργασία αὐτὴ τοῦ κ. Ν. Ι. Πανταζοπούλου ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο μέρη: τὴν καθαυτὴ μελέτη καὶ τὸ Παράρτημα, ποὺ ἀντικατοπτρίζουν μὲ εὐκρίνεια τὶς δύο πλευρὰς τοῦ δημιουργικοῦ του ἔργου: τὴν ἔρευνα καὶ τὴ σύνθεση. Ἡ συνάρτηση τοῦ συνθετικοῦ μέρους πρὸς τὸ ἐρευνητικὸ εἶναι ἄμεση καὶ πειστικὴ, γιατί ἡ ἔρμηνεία βασίζεται σὲ ἔγκυρα στοιχεῖα (37 ἔγγραφα ποὺ ἐκδίδει ὁ ἴδιος στὸ Παράρτημα), ἡ σύνθεση ὅμως δὲν μένει μόνο στὸ ἐπίπεδο τῆς συναγωγῆς ὀρισμένων συμπερασμάτων σχετικὰ μὲ τὸ εἰδικὸ θέμα, ἀλλὰ παίρνει ἓνα ἰδιαίτερο βάθος, ἀπὸ τὸν ἐννοιολογικὸ ὀρίζοντα τοῦ συγγραφέα, ὁ ὁποῖος εἶναι εὐρὺς καὶ ἐπιτρέπει προεκτάσεις σὲ πεδία ποὺ φτάνουν ὡς τὴν ὑποδομὴ τῶν ἱστορικῶν φαινομένων. Ἐνα ἐπὶ μέρος θέμα, ὅπως εἶναι ὁ κοινοτικὸς βίος στὴ Θετταλομαγνησία, ἐξετάζεται σὲ συνάρτηση μὲ τὶς «ομάδωσεις», φαινόμενο κατ' ἐξοχὴν κοινωνιολογικὸ, σχετιζόμενο μὲ ὅλη τὴν κοινωνικὴ δομὴ, ἀπὸ τὶς εὐρύτερες ἐνότητες, ὅπως εἶναι τὰ κράτη, ἕως τὶς μικρὰς κοινοτικὰς ομάδες, γιὰ τὶς ὁποῖες γίνεται ἐδῶ λόγος. Ὁ συγγραφεὺς προσπαθεῖ νὰ καθορίσῃ ἀκριβῶς τὶς ἀρχὲς βάσει τῶν ὁποίων ἐπιτυγχάνονται αὐτὲς οἱ ομάδωσεις καὶ νὰ ἀποκαλύψῃ τὴ διαλεκτικὴ σχέση μεταξὺ τῶν παραγόντων ποὺ τὶς ἐδημιούργησαν. Ἡ συμβολὴ του στὸ πεδίο αὐτὸ δὲν γίνεται μὲ θεωρητικὰ ἀναζητήσεις, ἀλλὰ μὲ τὴν ὑποδειγματικὴ μέθοδο ὀργανώσεως τοῦ ὕλικου του, καθὼς καὶ μὲ τὰ κριτήρια ποὺ χρησιμοποιοῦ κατὰ τὴν ἔρμηνεία τῶν φαινομένων.

Στὸ πρῶτο κεφάλαιο (σελ. 3-9) ἐξετάζονται σύντομα οἱ ἱστορικὲς προϋποθέσεις τῆς δημιουργίας τοῦ θεσμοῦ σὲ συνάρτηση μὲ τὴν κατάστασι ποὺ ἐπικρατοῦσε στὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τὴν τουρκικὴν κατάκτηση καὶ ὕστερα. Ὡς βασικὴ συνέπεια τῆς κατακτήσεως θεωρεῖ ὁ συγγραφεὺς τὴ διάσπασι τῆς «ὀργανικῆς συνεργασίας μεταξὺ τῶν διαφόρων συσσωματωμένων ομάδων (θηρησκευτικῶν, πολιτικῶν, οἰκονομικῶν, στρατιωτικῶν), αἱ ὁποῖαι ἀπήρτιζαν τὸ κράτος προστατευόμεναι ὑπ' αὐτοῦ». Ἀπ' αὐτὲς ὁ κατακτητὴς, γιὰ εἰδικούς ἱστορικούς λόγους, ἀναγνώρισε τὶς θρησκευτικὰς, οἱ πολιτικὰς καταλύθηκαν, ἐκτὸς ἀπ' ὅσες ὑποτάχθηκαν οἰκιοθελῶς, οἱ οἰκονομικὰς ἐξαρθρώθηκαν, ἐνῶ οἱ στρατιωτικὰς ἐπιβίωσαν εἴτε ὑπὸ τῆ μορφῆ τῶν ἀντιτιθεμένων (κλέφτες) εἴτε τῶν τυπικὰ συνεργαζομένων μὲ τοὺς Τούρκους (ἀρματολοί): εἰδικὰ ὡς πρὸς τὸ Πήλιο δὲν ὑπῆρχε ἐκεῖ ἀξιόλογη ὀργάνωσι κατὰ τὴν ἐποχὴ αὐτὴ, ἐπειδὴ δὲν εἶχαν ἀκόμη συγκροτηθῆ μεγαλύτεροι συνοικισμοί. Ἀπὸ τὸν 17ον ὁμοῦ αἰῶνα ἡ περιοχὴ ἀρχίζει νὰ ἀποκτᾷ γιὰ τὸν κατακτητὴ δημοσιονομικὸ ἐνδιαφέρον, καὶ τότε ἐκδίδονται τὰ πρῶτα αὐτοκρατορικὰ διατάγματα ποὺ παρέχουν διαφορὰς φορολογικὰς διευκολύνσεις στοὺς κατοίκους.

Βασικὴ προϋπόθεσι γιὰ τὴν ἀνάπτυξι τῶν κοινοτικῶν θεσμῶν ὑπῆρξε ἡ σχέση τῶν ὑποδούλων μὲ τὴ γῆ, θέμα ποὺ ἐξετάζεται στὸ κε-

φάλαιο II: «Ἡ γῆ ὡς διαμορφωτικὸν στοιχεῖον τῆς προσωπικῆς καταστάσεως τῶν ὑποδοῦλων» (σελ. 10-19). Εἰδικότερα ὡς προϋπόθεσις γιὰ τὴν κατανόησι τῆς θέσεως τῶν κοινοτήτων ἀπέναντι τῶν κατακτητῶν, ὁ συγγρ. διακρίνει τέσσερις κατηγορίες γαιῶν, τίς δημόσιες, τίς ὑποδημόσιες, τίς ιδιόκτητες καὶ τίς ἀφιερωμένες σὲ ὀθωμανικὰ ἐκκλησιαστικὰ τεμῆνη (βακούφια), ἐφόσον ἡ θέση αὐτὴ καθοριζόταν κυρίως ἀπὸ τὸ εἶδος τῆς ἐγγείου ιδιοκτησίας, ὅπως εἶχε διαμορφωθῆ ἀπὸ τὴν ἐπίδραση πολλῶν παραγόντων: τοῦ ἰσλαμικοῦ δικαίου, τῶν αυτοκρατορικῶν διαταγμάτων, γιὰ εἰδικές περιπτώσεις, καὶ τῶν σχέσεων ιδιοκτησίας πού ἀπέρρεαν ἀπὸ τὸ βυζαντινὸ καὶ τὸ τοπικὸ ἐθιμικὸ δίκαιο. Ἀποφασιστικὴ ἐπίδραση γιὰ τὴν περιοχὴ πού μᾶς ἐνδιαφέρει ἄσκησε καὶ τὸ εἶδος τῶν γαιῶν, γιὰ τὸ Πήλιο ὡς ὄρεινὴ περιοχὴ δὲν διέθετε ἀρόσιμες γαῖες καὶ ἔτσι δὲν παρουσίαζε ἐνδιαφέρον, ὅπως π.χ. ἡ Θεσσαλία.

Στὸ κεφάλαιο III: «Οἱ ὑπόδουλοι ὡς διαπλαστικὸς παράγων ἐλευθέρων κοινοτικῶν θεσμῶν» (σελ. 21-29) ὁ συγγρ. προσπαθεῖ νὰ καθορίσῃ, μὲ βάση τίς πηγές πού ὁ ἴδιος ἐκδίδει, τίς διαφορὲς κατηγορίες στὶς ὁποῖες ὑπάγονται οἱ κοινότητες τοῦ Πηλίου ἀπὸ τὴν ἀποψη τῆς ἐγγείου ιδιοκτησίας, καθὼς καὶ τὴν ἐξάρτησή τους ἀπὸ τὴν κεντρικὴ ἐξουσία. Πρόκειται κυρίως γιὰ δημόσιες γαῖες (χάσια) καὶ γιὰ ἀφιερωμένες σὲ ἐκκλησιαστικὰ τεμῆνη (βακούφια), πράγμα πού ἐξηγεῖ καὶ τὴν εὐνοϊκὴ μεταχείριση τῆς περιοχῆς ἀπὸ τὴν Ὄθωμανικὴ ἀρχή. Ἡ εὐνοϊκὴ μεταχείριση συνίστατο στὴν παροχὴ κυρίως φορολογικῶν διευκολύνσεων, οἱ ὁποῖες συνέτειναν στὴν ἀνάπτυξη αὐτόνομης κοινοτικῆς ζωῆς. Ἐκεῖνο ὅμως πού ἐπαιξε ἀποφασιστικὸ ρόλο γιὰ τὴ γέννηση τοῦ θεσμοῦ τῆς τοπικῆς αὐτοδιοικήσεως εἶναι ἀφ' ἐνός τὸ φορολογικὸ καὶ ἀφ' ἑτέρου τὸ κοινοτικὸ σύστημα, τὰ ὁποῖα ἐξετάζονται στὰ ἐπόμενα δύο κεφάλαια. Αὐτὰ τὰ δύο φαινόμενα ἀποτελοῦν κατὰ τὸν συγγρ. τίς ἐξωτερικὲς καὶ ἐσωτερικὲς προϋποθέσεις, ἀπὸ τὴ διαλεκτικὴ σχέση τῶν ὁποίων μπόρεσε νὰ δημιουργηθῆ ὁ θεσμὸς αὐτός. Ἐνδιαφέρον ὡς πρὸς τὴ μέθοδο τοῦ συγγρ. ἀπὸ θεωρητικὴ ἀποψη εἶναι ὅτι ἔννοιες μορφολογικῆς, ὅπως οἱ ὅροι «ἐξωτερικῆς» καὶ «ἐσωτερικῆς προϋποθέσεις», συνδέονται διαλεκτικὰ, κι αὐτὸ γιὰ τὸ ἕνα ἀπὸ τὰ βασικὰ προβλήματα τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν εἶναι πῶς νὰ καθορισθοῦν οἱ δομές (Strukturen) τῶν φαινομένων χωρὶς νὰ παραγνωρισθῆ ἡ δυναμικὴ τους πλευρὰ πού ρυθμίζει τὴν ἐξέλιξη. Τὸ πρόβλημα δὲν ἔχει βρῆ ἀκόμα ἱκανοποιητικὴ λύση, πού θὰ ἦταν ἴσως μιὰ σύνθεσις τῆς δομικῆς θεωρίας (Strukturalismus) μὲ τὴ διαλεκτικὴ, κάθε βῆμα ὅμως πρὸς μιὰ συνθετικὴ ἀντιμετώπιση τῶν φαινομένων ἀπὸ μεθοδολογικὴ ἀποψη εἶναι μιὰ σημαντικὴ συμβολὴ πρὸς τὴν κατεύθυνσι αὐτή. Μιὰ τέτοια ἀντιμετώπιση εἶναι κατὰ τοῦτο ἐνδιαφέρουσα, ὅτι παραμερίζει καὶ τὸ πρόβλημα ὡς πρὸς τὸ ποιοὶ παράγοντες εἶναι πρωταρχικοὶ γιὰ τὴν ἱστορικὴ ἀνέλιξη, ἀκριβῶς μὲ τὸ νὰ δίνεται ἰδιαίτερη σημασία στὶς δομικὲς σχέσεις μεταξὺ τῶν διαφορῶν παραγόντων, ὁ καθορισμὸς ὁποίων ὁδηγεῖ καὶ στὴν ἀποκάλυψι τῆς βαθύτερης ἐνότητος πού διέπει τὰ φαινόμενα.

Στὸ κεφάλαιο IV «Ἐξωτερικαὶ προϋποθέσεις ἀναπτύξεως τοῦ θεσμοῦ τῆς τοπικῆς αὐτοδιοικήσεως (φορολογικὸν σύστημα)» (σελ. 30-40) ἐξετάζονται εἰδικότερα οἱ φορολογικὲς ὑποχρεώσεις τῶν κατοίκων πρὸς τὸν κατακτητὴ. Μεταξὺ τῶν φόρων αὐτῶν ἀναφέρεται καὶ ἡ «σπέντζα», εἶδος κεφαλικοῦ φόρου, ὁ ὁποῖος κατὰ τὸν συγγρ. καταβαλλόταν ἀρχικὰ γιὰ τὴν ἐξαγορὰ τοῦ παιδομαζώματος. Αὐτὸ τὸ τελευταῖο δὲν εἶναι ἐξακριβωμένο, ὅπως ἀβέβαιη εἶναι ἀκόμα καὶ ἡ γλωσσικὴ προέλευση τοῦ ὄρου ἀπὸ τὸ «Penġik». Ἀπὸ κανουν-ναμὲ μάλιστα τοῦ ἔτους 1498 φαίνεται ὅτι ἡ «σπέντζα» δὲν ἦταν μόνον κεφαλικὸς φόρος ἀλλὰ καὶ κτηματικὸς, καὶ στὸ ἴδιο ἔγγραφο ἀναφέρεται ὅτι τὸ «İspenġe» ἦταν λέξη τῶν ἀπίστων¹. Ὡς πρὸς τὸ παιδομάζωμα ἔχομε περιπτώσεις ἐξαγορᾶς, ἀλλὰ δὲν νομίζομε ὅτι ἡ παροχὴ ἐνὸς τακτοῦ κεφαλικοῦ φόρου μπορούσε νὰ ἔχη τὴ σημασία ἀπαλλαγῆς ἀπὸ τὴν ἀναγκαστικὴ αὐτὴ στρατολογία παιδιῶν. Ὁ κεφαλικὸς φόρος εἶχε τὴν ἔννοια ὅτι οἱ ὑποτελεῖς ποὺ ἀνῆκαν στοὺς λαοὺς τῆς Βίβλου (Ahl al-Kitâb) ἐξαγόραζαν μὲ αὐτὸν τὸ δικαίωμα ζωῆς καὶ περιουσίας καθὼς καὶ τὴν προστασίαν τοὺς ἀπὸ κάθε ἐχθροῦ, ἐφόσον αὐτοὶ ὡς ἄπιστοι δὲν μπορούσαν, σύμφωνα μὲ τὸν θρησκευτικὸ νόμο νὰ στρατευθοῦν. Ἐκεῖνο ποὺ κάθε φορὰ ὀριζόταν μὲ ἰδιαίτερη συνθήκη ('aqd) ἦταν τὸ ποσὸ τῶν φόρων ποὺ ἔπρεπε νὰ καταβληθῆ. Τὸ παιδομάζωμα ἀφ' ἑτέρου εἶναι μιὰ ἐντελῶς εἰδικὴ περίπτωσις, ποὺ ὄχι μόνον δὲν προβλεπόταν ἀπὸ τὸν θρησκευτικὸ νόμο, ὅπως ὁ κεφαλικὸς φόρος, ἀλλὰ ἦταν καὶ ἀντίθετη πρὸς τὴν ἀρχὴν του. Ἡ ἐπιβολὴ ἐνὸς κεφαλικοῦ φόρου ὡς ἐξαγορὰ τοῦ παιδομαζώματος δὲν εἶχε νόημα, γιὰ τὸ σκοπὸς τῶν κατακτητῶν δὲν ἦταν νὰ αὐξήσουν τὰ εἰσοδήματά τους—οἱ ἔκτακτες εἰσφορὲς δὲν εἶναι ἀπὸ τὴν νεώτερες ἐπινοήσεις καὶ οἱ Τούρκοι κατεῖχαν καλὰ τὸν τρόπο τῆς ἐπιβολῆς των—ἀλλὰ ἡ στρατολογία χριστιανοπαίδων. Αὐτὸ τὸ μέτρο θὰ ἐσήμαινε τὴν κατάρρευση τοῦ παιδομαζώματος, ἀφοῦ σχεδὸν ὅλοι, ἐφόσον ἦταν σὲ θέση, θὰ ἦταν πρόθυμοι νὰ πληρώσουν τὸ μᾶλλον μικρὸ ποσὸ τῶν 25 ἀκτσέ, ποὺ ἀποτελοῦσε τὴ σπέντζα. Ἀλλὰ ἡ στρατολογία τῶν χριστιανοπαίδων ἦταν κατὰ τοῦτο ἰδιαίτερα ἐπαχθὴς, γιὰ τὸ ἐκτὸς ἀπὸ ὀρισμένες ἐξαιρέσεις καὶ παραβάσεις, δὲν ὑπῆρχε τρόπος νὰ τὴν ἀποφύγῃ κανεὶς. Γι' αὐτὸ καὶ κάθε ἀπαλλαγὴ εἶχε πάντα τὴ μορφή προνομίου. Ὁ βασικὸς τρόπος ἀπαλλαγῆς, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν περιπτώσεως ποὺ ἡ ἀπαλλαγὴ περιλαμβανόταν ὡς ὅρος στὴ συνθήκη παραδόσεως, ἦταν ἡ δωροδοκία (ἀπὸ δημεύσεις ξέρομε ὅτι τὰ ποσὰ ποὺ μάζευαν οἱ ἀξιωματοῦχοι οἱ ἐπιφορτισμένοι μὲ τὴ διενέργεια τοῦ παιδομαζώματος ἦταν τεράστια), καθὼς καὶ ἡ παροχὴ βοηθητικῶν στρατιωτικῶν ὑπηρεσιῶν. Ἡ ἐξαγορὰ τῆς βίαιης στρατολογίας, ἀντὶ χρηματικῆς καταβολῆς πρὸς τὸ κράτος θὰ μπορούσε νὰ εἶχε εἰσαχθῆ σὲ μεταγενέστερη κυρίως ἐποχῇ, ὅταν γιὰ πολλοὺς λόγους ἀρχίζε νὰ ἐγκαταλείπεται ἀπὸ τὸ κράτος ἡ στρατολογία τῶν χριστιανοπαίδων. Φαίνεται ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ἀπέκτησαν κατὰ τὸν 17ο αἰ. τὸ δικαίωμα τῆς

1. P. Wittek, *Devshirme and Shari'a*, Bulletin of the School of Oriental and African Studies 17 (1955) 272 κτ.

έξαγοράς αλλά τούτο δὲν νομίζομε ὅτι μπορεῖ νὰ ἔχη σχέση με τὴν καταβολὴ κεφαλικοῦ φόρου ὅπως ἡ «σπέντζα», ἐκτὸς τῶν ἄλλων καὶ γιατί ὁ ὅρος εἶναι παλαιότερος. Θὰ ἦταν ἐξαιρετικὰ ἐνδιαφέρον ἂν ὁ συγγρ. ἔφερνε μελλοντικὰ στὸ φῶς κείμενα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα νὰ διαφαίνεται ὅτι ἡ καταβολὴ τοῦ φόρου αὐτοῦ ἐσήμαινε ἀπαλλαγὴ ἀπὸ τὸ παιδομάζωμα. Ἡ ἐπιφύλαξη πάντως ποὺ ἐκφράζει ὁ συγγρ. ὅτι ἡ «σπέντζα» συγγεόταν με τὸ χαρατὸς δείχνει ὅτι δὲν τὸν θεωρεῖ ὡς τὸν «κατ' ἐξοχὴν» κεφαλικὸ φόρο, ὁ ὁποῖος, κατὰ τὸν συγγρ., εἶχε συμβολικὴ κυρίως σημασία.

Γιὰ τίς φορολογικὲς ὑποχρεώσεις τῶν χωριῶν τοῦ Πηλίου ἰδιαίτερα διαφωτιστικὸ εἶναι ἓνα φερμάνι τοῦ Ἀμπντοῦλ-Χαμίτ τοῦ 1781, τὸ ὁποῖο ἐκδίδεται στὸ Παράρτημα. Τὸ φερμάνι, ἐκτὸς ἀπὸ τίς διοικητικὲς καὶ τίς φορολογικὲς διατάξεις, παρέχει καὶ σημαντικὲς πληροφορίες σχετικὰ με τὴν προσπάθεια τῶν ὑποδούλων νὰ ὑπαγάγουν τίς κοινότητες σὲ διαφορετικὲς δικαιοδοσίες (διοικητικὲς, φορολογικὲς, δικαστικὲς), ὥστε νὰ ἐπιφέρουν ἔτσι διάσπαση στὴν ἐνότητα τῆς κυριαρχικῆς ἐξουσίας τοῦ κατακτητῆ καὶ με τὸν τρόπο αὐτὸν νὰ μειώσουν τίς ἐπεμβάσεις τῶν Τούρκων στὰ ἐσωτερικὰ τῶν κοινοτήτων (σελ. 38). («Τοιοῦτοτρόπως», γράφει ὁ συγγρ., «ἐνῶ ἡ αὐτοτέλεια καὶ αὐτονομία ἐνισχύετο ἐσωτερικῶς, ἡ ἑτερονομία, ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς ὑποχρεωτικῆς ἐπιβολῆς ἐκ μέρους τῆς τουρκικῆς ἐξουσίας ἐνιαίας διοικητικῆς ἢ δικαστικῆς ρυθμίσεως, περιστέλλετο») (σελ. 40). Πάντως, ὅπως ἐξάγεται ἀπὸ τὸ ἴδιο τὸ ἔγγραφο, παρ' ὅλες τίς ἀντιθέσεις ὑπάρχει ἓνα σημεῖο ὅπου συνέπιπταν οἱ ἐπιδιώξεις τῆς τουρκικῆς διοικήσεως καὶ τῆς τοπικῆς αὐτοδιοικήσεως: ἡ ἐξασφάλιση οἰκονομικῆς, πολιτικῆς καὶ κοινωνικῆς σταθερότητος στὶς αὐτοδιοικούμενες περιοχές.

Ἄν ὡς πρὸς τὴν ἐξάρτηση τῶν κοινοτήτων ἀπὸ τίς τουρκικὲς ἀρχὲς ὑπῆρξε ἑτερομορφία, ἡ ὁποία περιορίζε τὴν ἑτερονομία, ὁμοιόμορφη ἐμφανίζεται ἡ ἐσωτερικὴ διοίκησις τῶν χωριῶν τοῦ Πηλίου «συγχροτοῦσα ὁμοσπονδιακὴν διακυβέρνησιν ὑπὸ μορφήν ἐπαρχίας» (σελ. 40).

Στὸ κεφάλαιο V «Ἐσωτερικαὶ προϋποθέσεις τῆς ἀναπτύξεως τοῦ θεσμοῦ τῆς αὐτοδιοικήσεως (κοινοτικὸν σύστημα)» (σελ. 41-48) δίνονται τὰ γενικὰ χαρακτηριστικὰ αὐτοῦ τοῦ ὁμοσπονδιακοῦ συστήματος διακυβερνήσεως, ἡ διαμόρφωσις τοῦ ὁποῖου ὀφείλεται κυρίως σὲ ἀρχὲς ποὺ ἐπήγασαν ἀπὸ τὸ λαϊκὸ τοπικὸ δίκαιο. Ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ δικαίου αὐτοῦ συνετέλεσε στὴν ἀναβίωσις καὶ τὴν ἐξέλιξη μερικῶν ἀπὸ τίς σημαντικότερες γενικὲς ρῆτρες τοῦ ἑλληνικοῦ δικαίου, ὅπως ἔδειξε ὁ συγγρ. καὶ σὲ ἄλλη προηγούμενη ἐργασία του¹. Εἶναι σαφὲς ὅτι οἱ ἀρχὲς αὐτὲς ὑπῆρξαν σοβαρὸς παράγων ὀλοκληρώσεως γιὰ τὴ δημιουργία πολιτικῶν ὁμαδώσεων ὑπὸ τὴ μορφή ποὺ παρουσιάζονται στὴν τουρκοκρατούμενη Ἑλλάδα· γιατί αὐτὲς οἱ ἀρχὲς καθόριζαν, ἐκτὸς ἀπὸ μερικὲς ἀνώμαλες περιπτώσεις, τὴ συμπεριφορὰ τῶν κατοίκων ἀλλὰ καὶ τῶν προεστῶν κατὰ τὴν ἀσκήσις τῶν καθηκόντων τους. Ὅπως παρατηρεῖ ἐπιγραμματικὰ ὁ συγγρ. «παρὰ τὴν ἔλλειψιν γραπτῆς κωδικοποιή-

1. Ν. Πανταζοπούλου, Ἡ πτώσις τοῦ Βυζαντίου ὡς ἀφετηρία ἀναγενήσεως τοῦ ἑλληνικοῦ δικαίου, Ἀθ. 1953.

σεως, ή περί του δικαίου ιδέα είναι προηγμένη, σφυρηλατουμένη από την λαϊκήν περί δικαίου συνείδησιν, ή όποία προσέβλεπεν εις τό δίκαιον ως πρός έννοιαν υποκαθιστώσαν αυτήν ταύτην την έλευθερίαν» (σελ. 45). Υπογραμμίζομε ιδιαίτερα την έξαιρετική αυτή σύλληψη του συγγρ., ή όποία αποκαλύπτει μιá από τις βασικές ήθικες δυνάμεις που έμψυχωναν τους υποδούλους στην αντιμετώπιση των δυσχερειών που τους επέβαλλε ή δουλεία και έδινε νόημα στη δράση τους πέρα από την άπλη κάλυψη των βιοτικών των αναγκών. Στο ίδιο κεφάλαιο εξετάζονται και τá τής διοικήσεως των κοινοτήτων. Η δικαιοδοσία των προεστών, που εκλέγονται με καθολική φανερή ψηφοφορία, ήταν εύρεια, διοικητική και δικαστική (για άστικές κυρίως διαφορές), και οι ίδιοι αντιπροσώπευαν την κοινότητα και ένώπιον των άλλων κοινοτήτων και ένώπιον των τουρκικών άρχων. Είναι χαρακτηριστικό ότι, για να αποκλεισθή ή ανάμιξη των Τούρκων στην καταβολή των φόρων, προσφέρονταν από τις κοινότητες μεγαλύτερα ποσά άπ' όσα απαιτούσε ή τουρκική διοίκηση. Οι έπιβαρύνσεις αυτές, και όσες κατά καιρούς επέβαλλαν οι Τούρκοι, ήταν ιδιαίτερα έπαχθεις, συνετέλεσαν όμως στη διατήρηση και τή διάπλαση του θεσμού τής τοπικής αυτοδιοικήσεως, «ό όποιος ως στερεός θώραξ διεφύλαξε και διέσωσε τά τρία βασικά έλληνικά πολιτιστικά στοιχεία: την θρησκείαν, την γλώσσαν και τό δίκαιον» (σελ. 45). Η αυτοτέλεια και ή αυτόρκεια τής ομάδας είναι έξαιρετικά συμπαγή, ή άσκηση του κοινωνικού έλέγχου ιδιαίτερα άυστηρή, κάθε πράξη που μπορούσε να έπιφέρει τή διάσπαση τής ομάδας τή χτυπούσαν άποτελεσματικά, έκδηλώσεις που δείχνουν ότι οι κοινότητες άποτελοΰσαν ομάδες με όργανική ένότητα.

Στό τελευταίο κεφάλαιο «Χαρακτήρ και φύσις του κοινοτισμού ως πολιτιστικού κυτάρου» (σελ. 49-60) ό συγγρ. συγκρίνοντας τις κοινότητες με τις άλλες ομάδωσεις (οικονομικές, στρατιωτικές, θρησκευτικές) διαπιστώνει ότι καμιά άλλη μορφή ομάδωσεως δέν έπαιξε τόσο σημαντικό ρόλο για την ανάπτυξη των υποδούλων όσο οι κοινότητες. Παρόλο ότι και οι άλλες είχαν αυτοτελή δράση, δέν έπηρεασαν άποφασιστικά την κοινοτική ζωή, ένώ αντίθετα οι πολιτικές ομάδωσεις συντόνιζαν τή δράση των άλλων, που «έξέφραζαν την πολιτικήν και κοινωνικήν ιδεολογίαν και κοσμοθεωρίαν των υποδούλων» (σελ. 49). Πάντως, κατά τον συγγρ. μόνο με την αξιολόγηση του συνόλου του άνέκδοτου υλικού θα μπορούσε να διαπιστωθή ως ποιό σημείο οι άλλες συσσωματώσεις ταυτίζονταν με τις πολιτικές, ή αν παρείχαν τό αναγκαίο έμψυχο υλικό για την άσκηση τής τοπικής αυτοδιοικήσεως. Νομίζομε ότι για τό τελευταίο δέν μπορεί να ύπάρχη εύλογη άμφιβολία, γιατί κάθε πολιτική αυτοδιοίκηση προϋποθέτει μιá κοινωνική διαφοροποίηση, ή όποία προέρχεται από επαγγελματική εξειδίκευση περισσότερο ή λιγότερο προηγμένη. Είναι χαρακτηριστικό ότι ή εμφάνιση των έλευθερων πόλεων και στην άρχαιότητα και στην Αναγέννηση συμπίπτει με τή δημιουργία μιáς τάξεως άστών και με την άνθιση των επαγγελματών και των τεχνών. Με την αυτοδιοίκηση έπιτυγχάνεται άκριβώς μιá εξισορρόπηση των επιδιώξεων περισσότερων ομάδων. Οι

δυνατότητες ανάπτυξεως κατά την Τουρκοκρατία ήταν γενικά περιορισμένες, ή δημιουργία πάντως πολιτικών ομάδωσεων δεν είναι παρά μία πλευρά ενός γενικότερου φαινομένου.

Στό ίδιο κεφάλαιο εξετάζεται ή εξέλιξη τών θεσμών τῆς τοπικῆς αὐτοδιοικήσεως μετὰ τὴν ἐπανάσταση τοῦ 1821 ἕως τὴν ἀπελευθέρωση τῆς Θεσσαλίας. Ὁ συγγρ. τονίζει ιδιαίτερα τὴν ἐκδήλωση τῆς συλλογικῆς ἀλληλεγγύης καὶ εὐθύνης μετὰ τῶν μελῶν καὶ ἀντιπροσώπων, οἱ ὁποῖες, ὅπως ἐξάγεται ἀπὸ τὰ ἔγγραφα ποῦ παραθέτει, ἦταν πολὺ ἰσχυρές. Πολὺ ἐνδιαφέρον εἶναι τὸ ἔγγραφο 9 τοῦ ἔτους 1816, ποῦ περιβάλλει τοὺς ἀντιπροσώπους μετὰ αὐξημένες δικαιοδοσίαις γιὰ τὴν καταστολὴ ἀντικοινωνικῶν ἐνεργειῶν δύο μελῶν, τὰ ὁποῖα χαρακτηρίζονται ὡς κοινοὶ ἐχθροὶ τῆς πατρίδος. «Θὰ ἔλεγε κανεῖς», παρατηρεῖ ὁ συγγρ., «ὅτι ἡ περὶ τοῦ δικαίου συλλογικῆ συνείδησις τῶν ραγιάδων τείνει νὰ ἀνασυνδέσῃ τὴν συνεπέα τῶν ξενικῶν κατακτήσεων διακοπεῖσαν ὁμολῆν ἐξέλιξιν τοῦ ἐθνικοῦ ἡμῶν βίου» (σελ. 57). «Ὅπως κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἡ πολιτικὴ ἀνεξαρτησία ἦταν θεμελιωμένη στὴν ἐλευθερία τῶν πολιτῶν, ποῦ ἀποτελοῦσαν ὀργανικὰ μέρη τῆς ομάδας, ἔτσι καὶ τώρα ἡ αὐτοτέλεια καὶ ἡ αὐτονομία τῆς κοινότητος ἦταν ἐξαρτημένη ἀπὸ τὴν ὀργανικὴ ἔνταξιν κάθε «χωρικοῦ» στὴ «χώρα» του, ὁ ὁποῖος ἔτσι συμμετέχει στὴ διοίκηση τῶν κοινῶν. Γιὰ τὸ λόγο αὐτὸν θεωρεῖ ὁ συγγρ. ὡς μεγάλη βλάβη γιὰ τὸν ἐθνικὸ μας βίον ὅτι ἐξαιτίας ἐνός «λογοιωτατισμοῦ», ὁ ὁποῖος ἐπικράτησε καὶ στὸ δίκαιο, καταργήθηκε τὸ κοινοτικὸ σύστημα καὶ ἐφαρμόστηκαν πρότυπα ὑπὸ τὴν ἐπίδραση «ἐνός ξενοφίλου μιμητικοῦ παραληρήματος» (σελ. 58).

Στὰ «Συμπεράσματα» (σελ. 61-62) ἐξάγει ὁ συγγρ. τὴ σημασία τοῦ κοινοτικοῦ θεσμοῦ γιὰ τὴν πνευματικὴ ἀνθιστὴ τῆς περιοχῆς τοῦ Πηλίου. Δὲν εἶναι τυχαῖο ὅτι ἀπὸ τὴν περιοχὴ αὐτὴ κατάγονται σπουδαῖες προσωπικότητες, ὅπως ὁ Ρήγας, ὁ ὁποῖος δὲν συνέλαβε μόνον τὸ δράμα τῆς ἀπελευθερώσεως τῆς Ἑλλάδος, ἀλλὰ καὶ λύσεις συνεργασίας μετὰ τῶν λαῶν τῆς Βαλκανικῆς Χερσονήσου· οἱ λύσεις αὐτὲς δὲν ἦταν μόνον ἐπαναστατικὲς, ἀλλὰ καὶ βαθιὰ ἀνθρωπιστικὲς, γιὰτὶ ἀναγνώριζαν πολιτικὰ καὶ κοινωνικὰ δικαιώματα ὄχι μόνον στὰ ἄτομα, ἀλλὰ καὶ στὶς ομάδες, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴ φυλετικὴ ἢ τὴ θρησκευτικὴ τους προέλευση. Ἡ δύναμις τῆς συλλήψεως τοῦ Ρήγα φαίνεται καὶ ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι μετὰ ἀπὸ δύο περίπου αἰῶνες, τὸν Δεκέμβριον τοῦ 1948, τὰ δικαιώματα αὐτὰ ἀπετέλεσαν τὸ περιεχόμενον τῆς Διακηρύξεως τοῦ Ὁργανισμοῦ τῶν Ἠνωμένων Ἐθνῶν. Ἔτσι ἡ ἀνάπτυξις τοῦ κοινοτικοῦ βίου στὸ Πήλιον δὲν εἶχε σημασίαν μόνον γιὰ τὸν ἑλληνικὸν χῶρον. «Ἀπὸ τὴν ἀκαίαν κοινοτικὴν παράδοσιν τοῦ Πηλίου», καταλήγει ὁ συγγρ., «ἐξεπήγασαν σπουδαῖα πολιτιστικὰ ἐπιτεύγματα. Ταῦτα δὲν εἶναι τοπικῆς ἢ ἀπλῶς πανελληνίου σημασίας, ἀλλ' ἀν κρίνωμεν ἀπὸ τὴν σύγχρονον προέκτασιν τῶν ρωμαλέων ὄνειροπολήσεων τοῦ μεγάλου τέκνου τῆς Θεσσαλίας Ρήγα, αὐτόχρονον πανανθρωπίνης σημασίας καὶ ἀξίας».

Ἡ ἐκδοσις τῶν 37 ἐγγράφων στὸ Παράρτημα (σελ. 63-103) εἶναι ὑποδειγματικὴ. Οἱ λεπτομερεῖς σημειώσεις, οἱ συνοπτικοὶ τίτλοι, καθὼς καὶ οἱ διάφοροι πίνακες διευκολύνουν πολὺ τὴ χρῆσιν τοῦ ἔργου, τὸ

όποιο αποτελεί μιὰ σημαντικὴ συμβολὴ ὄχι μόνο στὴν ἔρευνα τοῦ κοινοτικοῦ βίου τῆς Θεσσαλομαγνησίας, γιὰ τὴν ὁποία τώρα κατέχομε συγκεκριμένα καὶ ἀσφαλῆ στοιχεῖα, ἀλλὰ καὶ στὴν ἔρευνα καὶ στὴν ἐρμηνεία ὀρισμένων κοινωνικῶν φαινομένων τῆς Τουρκοκρατίας γενικότερα.

ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΠΑΠΟΥΛΙΑ

Βασιλείου Μπαρᾶ (1887-1964), Τὸ Δέλβινον τῆς Βορείου Ἡπειροῦ καὶ οἱ γειτονικὲς του περιοχὲς Ἀργυροκάστρου, Χειμάρρας, Πωγωνίου, Φιλιατῶν, Παραμυθιάς κλπ. Πρόλογος καὶ ἐπιμέλεια Λ. Ι. Βρανούση, Ἀθ. 1966. Σελ. 14 καὶ 352.

Τὸ βιβλίον τοῦτο, ὅπως ἀναφέρεται στὸν Πρόλογο τοῦ Λ. Ι. Βρανούση (σ. 3), προέρχεται ἀπὸ τὰ κατάλοιπα τοῦ Ἡπειρώτη — εἶχε γεννηθῆ στὸ χωριὸ Ἄνω Λεσινίτσα τοῦ Δελβίνου — δασκάλου Βασιλείου Μπαρᾶ. Στὰ τελευταῖα του χρόνια ὁ Βασίλειος Μπαρᾶς καταπίεστηκε νὰ συγκεντρώσῃ τὸ ὕλικόν τῶν παλαιότερων δημοσιευμάτων του, ἀπὸ διάφορα ἐπαρχιακὰ κυρίως περιοδικὰ καὶ ἑφημερίδες, νὰ τὸ ταξινομήσῃ, καὶ πλουτίζοντάς το νὰ συνθέσῃ ἓνα γενικότερον βιβλίον γιὰ τὴν ἐπαρχία Δελβίνου. Πρὶν ἀπὸ τὴν ὀλοκλήρωσιν τῆς προσπάθειάς του τὸν πρόλαβε ὁ θάνατος. Τὴν ἐπεξεργασία, τὴ διαίρεσιν εἰς ἐνότητες καὶ τὴν ἐπιμέλειαν τῆς ἔκδοσης τῶν καταλοίπων τοῦ Ἡπειρώτη λογίου ἀνέλαβε τότε μὲ ἰδιαίτη φροντίδα ὁ Διευθυντὴς τοῦ Κέντρου Ἑρεύνης τοῦ Μεσαιωνικοῦ καὶ Νέου Ἑλληνισμοῦ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν κ. Λ. Βρανούσης. Ὅπως ὁ ἴδιος ἀναφέρει στὸν Πρόλόγον του, ἔθεσε ὡς σκοπὸν τὴν ἀξιοποίησιν τοῦ ὕλικου, χωρὶς νὰ ἀλλοιώσῃ τὴ μορφήν καὶ τὸ χαρακτῆρα τοῦ ἔργου, πού δὲν εἶναι βέβαια παρὰ μιὰ πατριδογνωστικὴ συναγωγὴ γραμμμένη ἀπὸ ἐρασιτέχνη μὲ ἐφόδια περιορισμένα. Μποροῦν ὅμως τὰ ἔργα αὐτά, ὅπως παρατηρεῖ, παρὰ τὶς ἀτέλειές τους, νὰ μᾶς χρησιμεύσουν ὡς ἀφετηρία γιὰ τὴν περαιτέρω ἐπιστημονικὴν ἔρευνα, καὶ γιὰ τὸ λόγον τοῦτο μᾶς εἶναι χρήσιμα (σ. 5).

Εἰσαγωγικὰ (σ. 3-14) στὸ βιβλίον δημοσιεύεται Πρόλογος τοῦ Λ. Βρανούση (σ. 3-6). Ἀκολουθεῖ ἡ ἀναδημοσίευσιν ἀπὸ τὸ περιοδικὸν «Ἡπειρωτικὴ Ἑστία» (14, 1965, 314-319) παλαιότερου ἀρθροῦ τοῦ ἴδιου γιὰ τὴν προσωπικότητα τοῦ Βασιλείου Μπαρᾶ μὲ τὴν ἀναγραφὴν τῶν δημοσιευμάτων του (σ. 7-12). Ἀναδημοσιεύεται τέλος ἀπὸ τὴν ἑφημ. «Ἡπειρωτικὸν Μέλλον» (22-7-1964) ἡ νεκρολογία τοῦ Ἀλ. Μαμμοπούλου.

Τὸ βιβλίον ἔχει διαιρεθῆ εἰς ἀκόλουθα μέρη: 1) Ἡ τοπαρχία Δελβίνου (σ. 1-67)· 2) Ὁ Κῶδιξ Δελβίνου (σ. 69-97)· 3) Ἐκκλησιαστικά (σ. 99-159)· 4) Ἐκκλησίαι καὶ μοναστήρια (σ. 161-248)· 5) Ἐκπαιδευτικά (σ. 249-347).

Στὸ πρῶτον μέρος ἔχει ταξινομηθῆ τὸ ὕλικόν πού εἶχε συγκεντρώ-

σει ο συγγραφέας για τη διοικητική περιοχή του Δελβίνου. Για τις αρχαίες πόλεις της περιοχής, Φοινίκη και Βουθρωτό, για την πόλη του Δελβίνου (κάστρο, συνοικίες). Δημοσιεύονται ή αναδημοσιεύονται αρχαίες επιγραφές της περιοχής. Ακολουθεί σε ιδιαίτερα κεφάλαια ή αναγραφή των Τούρκων διοικητών της τοπαρχίας Δελβίνου, των επιφανών ανδρών, των αγωνιστών και έθναποστόλων της (μοναχός Σαμουήλ, επίσκοποι Δρυϊνουπόλεως Ματθαῖος και Σοφιανός κλπ.). Ιδιαίτερο κεφάλαιο για τον Κοσμᾶ τον Αἰτωλό.

Στό δεύτερο μέρος ο επιμελητής της έκδοσης καταχωρεί την αναδημοσίευση από τον Βασίλειο Μπαρᾶ του Κώδικα της επισκοπής Δελβίνου με τὰ σχόλια και τις επεξηγήσεις του.

Στό τρίτο μέρος έχει συγκεντρωθῆ τὸ ὕλικὸ ἀπὸ τὰ κατάλοιπα τοῦ λογίου Ἡπειρώτη γιὰ τὴν ἱστορία τῶν ἐπισκοπῶν Χειμάρρας και Δελβίνου, Δρυϊνουπόλεως και ὀρισμένων παλαιότερων (Φοινίκης, Εὐροίας κλπ.). Σὲ ιδιαίτερα κεφάλαια κατάλογος πατριαρχικῶν ἐξαρχικῶν, ἀπολογισμοῦ τῶν ἐπαρχιακῶν ταμείων Ἀργυροκάστρου και Δελβίνου, πληροφορίες γιὰ τὴν προπαγάνδα τῶν καθολικῶν.

Στό τέταρτο μέρος έχει ταξινομηθῆ τὸ ὕλικὸ γιὰ τις ἐκκλησίες και τις μονές τῆς περιοχής (ἱστορικές πληροφορίες, περιγραφές κλπ.) και οἱ πίνακες ἐφημερίων και ἡγουμένων.

Στό πέμπτο τέλος μέρος ἔχομε συγκεντρωμένα τὰ κατάλοιπα τοῦ Βασιλείου Μπαρᾶ τὰ σχετικά με τὴν ἐκπαιδευτικὴ κίνηση στὴν ἐπαρχία Δελβίνου και στὶς γειτονικές της περιοχές. Μνημονεύονται ἐδῶ πλῆθος μοναστηριακές και κοινοτικές σχολές με τὴν ἐκπαιδευτικὴ τους δραστηριότητα και με πίνακες τῶν δασκάλων τους. Ἀναδημοσιεύεται σὲ ιδιαίτερο κεφάλαιο τὸ χφ ἀπὸ τὴ μονὴ Ἀγελάστου τῆς Ἄνω Λεσινίτσας τοῦ Δελβίνου. Ἀπὸ τὸ περιεχόμενό του μαθαίνομε τὴν ὕλη ποὺ διδασκόταν στὰ σχολεῖα κατὰ τὴ διάρκεια τῆς Τουρκοκρατίας. Δίνονται ἐπίσης πληροφορίες γιὰ διάφορα κληροδοτήματα σχετικά με τὴν ἴδρυσση και τὴ λειτουργία τῶν σχολείων και στοιχεῖα γιὰ φιλεκπαιδευτικές ἀδελφότητες.

Τὸ βιβλίον ποὺ παρουσιάζομε δὲν μπορεῖ νὰ ἀποτελέσῃ ἀντικείμενο ἐιδικότερης κριτικῆς. Ὁ ἐπιμελητής τῆς έκδοσης τὸ χαρακτήρισε ἤδη, ὅπως εἶδαμε, πατριδογενετικὴ συναγωγὴ γραμμὴ ἀπὸ ἐρασιτέγνη. Τὸ ὕλικὸ ὅμως, ποὺ χρόνια πολλά τὸ συγκέντρωνε με ὑπομονὴ και ξεχωριστὴ στοργὴ ὁ συγγρ., μᾶς εἶναι πολὺ χρήσιμο γιὰ τὴν ἔρευνα τοῦ ἱστορικοῦ παρελθόντος τῆς Ἡπείρου, ιδιαίτερα γιὰ τὰ χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας. Εἶναι βέβαια ἀπαραίτητη ἡ προηγούμενη ἀνασύνθεση τοῦ ὕλικου τούτου ἀπὸ τὸν ἐπιστῆμονα ἱστορικό.

Τὴ χρῆση τοῦ πρώτου τόμου ἀπὸ τὰ κατάλοιπα τοῦ Βασιλείου Μπαρᾶ τὴ δυσκολεύει ἡ ἔλλειψη εὐρετηρίου προσώπων και πραγμάτων. Δὲν τὸ ἐπισημαίνομε ὡς παράλειψη. Θὰ ὑπάρξῃ ἀσφαλῶς στὸν δεύτερο τόμον ποὺ μᾶς ὑπόσχεται ὁ ἐπιμελητής τῆς έκδοσης. Στὸν δεύτερο αὐτὸν τόμον θὰ συγκεντρωθῆ ὅ,τι ἀπομένει ἀκόμη χρήσιμο και δημοσιεύσιμο ἀπὸ τὰ κατάλοιπα τοῦ λογίου Ἡπειρώτη.

Γ. Χ. Παπαχαραλάμπος, *Κυπριακά ἤθη καὶ ἔθιμα*, Λευκωσία 1965. Σελ. 239+1 χάρτης. [Δημοσιεύματα Ἐταιρείας Κυπριακῶν σπουδῶν, ἀρ. 3].

Ἀπὸ τὴν ἐποχὴ πού πρωτοδημοσιεύτηκαν συλλογές λαογραφικοῦ ὕλικου, ἐδῶ καὶ ἑκατὸ περίπου χρόνια, δύο στάθηκαν κυρίως οἱ σκοποὶ τῶν συλλογῶν: ἀπὸ τὴ μιὰ ν' ἀποθησαυρίσουν ὅσο τὸ δυνατὸν περισσότερα ἔθιμα, τραγοῦδια, συνήθειες, πού σιγὰ σιγὰ λησμονιόνταν, καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη νὰ τὰ παραβάλουν μὲ τὰ ἀντίστοιχα ἀρχαῖα καὶ νὰ καταδείξουν τὶς ὁμοιότητες, ὥστε νὰ ἀποδείξουν ἀστήριχτες τὶς ἀπόψεις τοῦ Fallmerayer. "Ὅσο κι ἂν τὸ δεύτερο αὐτὸ σκέλος ἔχη πιά σήμερα ζεπεραστῆ, τὸ πρῶτο, ἢ συλλογὴ δηλαδή ὕλικου, δὲν μπορούμε νὰ ποῦμε πὼς ἀποπερατώθηκε. Γι' αὐτὸ εὐπρόσδεκτη εἶναι πάντα ἡ ἐκδοσὴ μιᾶς συλλογῆς λαογραφικοῦ ὕλικου, εἴτε ἡ συλλογὴ ἔγινε ἀπὸ τὸν ἴδιον τὸν ἐκδότη, εἴτε αὐτὸς ἐκδίδει μιὰ παλαιότερη συλλογὴ ἀπὸ κάποιον τοπικὸ ἀρχεῖο.

Αὐτὸν τὸ σκοπὸ ἔχει καὶ τὸ βιβλίον τοῦ συγγρ., νὰ μᾶς προσφέρῃ τὰ κυπριακὰ ἔθιμα πού συγκέντρωσε ὁ ἴδιος, ἀντλώντας εἴτε ἀπ' εὐθείας ἀπὸ τὸ λαό, εἴτε ἀπὸ ἀδημοσίευτες ἢ καὶ δημοσιευμένες παλαιότερες συλλογές, καὶ ἀκόμα νὰ δώσῃ ἀφορμὴ σὲ ὅσους μπορούν νὰ συμπληρώσουν τὰ τυχὸν κενὰ (Πρόλογος, σ. VII). Ὁ συγγρ. συσχετίζει ἐπίσης τὰ σημερινὰ ἔθιμα μὲ τὰ ἀρχαῖα. Στὴν εἰσαγωγὴ μάλιστα, παραθέτοντας παραδείγματα, προσπαθεῖ νὰ ἀποδείξῃ πὼς τὰ κυπριώτικα ἔθιμα, περισσότερα αὐτὰ ἀπὸ τὰ ἔθιμα τῶν ἄλλων ἑλληνικῶν περιοχῶν, παρουσιάζουν πιὸ χτυπητὲς ὁμοιότητες μὲ τὰ ἀντίστοιχα ἀρχαῖα. Ἀλλὰ καὶ σὲ ὀλόκληρο τὸ βιβλίον συχνὰ σημειώνονται οἱ τυχὸν ὁμοιότητες ἐθίμων μὲ τὰ ἀντίστοιχα ἀρχαῖα καὶ πότε πότε μὲ τὰ βυζαντινὰ ἢ μὲ τὰ σύγχρονα.

Ὁ ἀναγνώστης θὰ εἶχε νὰ παρατηρήσῃ ἀπὸ τὴν ἀρχὴ πὼς ὁ συγγρ. δὲν εἶναι πάντα πολὺ σαφὴς ὡς πρὸς τὴν πηγὴν του. Μερικὲς φορὲς δηλαδή δὲν ξεκαθαρίζει ποιά στοιχεῖα εἶναι ἀγνωστα ὡς τώρα, ποιά δανεῖζεται καὶ ἀπὸ ποῦ· οὔτε ἂν τὸ ὕλικὸ πού προσφέρει εἶναι ἀπόπειρα γιὰ ἓνα «corpus» ἢ ἀπλὸς ἕρως πληροφοριῶν ἢ ἐπιλογὴ. Ἐτσι δὲν ξέρουμε ἂν γιὰ κάθε ἔθιμο ἀναγράφει ὅλες τὶς πληροφορίες πού υπάρχουν δημοσιευμένες.

Ἀρχίζει μὲ τὴν περιγραφή ὀρισμένων παιγνιδιῶν καὶ μὲ τὴν ταίτισή τους μὲ τὰ ἀρχαῖα. Ἀκολουθοῦν ποικίλα ἔθιμα (σχετικὰ μὲ τὸ γάμο, τὴ γέννηση, τὶς ἐορτές κτλ.), ἔθιμα γεωργικά, λαογραφία τῶν μηνῶν, προλήψεις καὶ δεισιδαιμονίες καὶ λατρευτικὰ τραγοῦδια μὲ τὴ μουσική τους. Στὸ τέλος ὑπάρχει λεξιλόγιον, πίνακας ὀνομάτων καὶ πρᾶξιμάτων καὶ ἓνας χάρτης τοῦ νησιοῦ.

Ἐνα σημαντικὸ πλεονέκτημα πού παρουσιάζει ἡ ἐργασία εἶναι οἱ πλήρεις καὶ ἀκριβεῖς περιγραφὲς ὀρισμένων ἐθίμων (λ.χ. γιὰ τὰ σχετικὰ μὲ τὴν ἔγκυον γυναῖκα καὶ τὴ γέννηση). Γιατὶ τότε μόνο θὰ μπόρῃσουμε νὰ καταλάβουμε ὀρθὰ τὴ στάση τοῦ λαϊκοῦ ἀνθρώπου ἀπέναντι σὲ ὀρισμένα γεγονότα (στὴ γέννηση λ.χ., τὸ γάμο ἢ τὸ θάνατο), ὅταν

Θά ξέρουμε με όλες τις λεπτομέρειες κάθε πράξη του ή σκέψη του ή εὐ-
χή του σχετική μ' αὐτά. Χρειάζεται τὸ σύνολο τῶν ἀντιδράσεων καὶ
ὄχι μόνο μερικές χτυπητές ἢ ὅσες συσχετίζονται εὐκολα με ἄλλες πα-
ρόμοιες.

Ἄξιοσημείωτο εἶναι ἀκόμα πὼς ὁ συγγρ. παραθέτει ὅλους τοὺς
λαϊκοὺς ὄρους γιὰ τὸ κάθε ἔθιμο (λ.χ. γάμος, χαρές, στεφανώματα,
ἀομασταν σ. 91 πρβ. καὶ σ. 95). Ἡ λέξη με τὴν ὁποία ὀνομάζει ὁ λαὸς
ἓνα γεγονός ἔχει μεγάλη σημασία καὶ γιὰ νὰ κατανοήσουμε σωστά τὸ
γεγονὸς τὸ ἴδιο, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴ σχέση του με τὸν παραδοσιακὸ ἄνθρω-
πο. Γιατὶ παρατηροῦμε πρῶτα πρῶτα πὼς τὸ κάθε γεγονός εἶναι πολυώ-
νομο. Ἡ ποικιλία αὐτῆ τῶν ὄρων εἶναι ἀπὸ τὰ πιὸ σημαντικὰ χαρακτη-
ριστικὰ τοῦ παραδοσιακοῦ πολιτισμοῦ, ἀφοῦ φανερώνει ἀντίστοιχη ποι-
κιλία τρόπων με τοὺς ὁποίους ὁ λαϊκὸς ἄνθρωπος ἀντιμετωπίζει τὸ κα-
θετί: κάθε φορὰ κοιτάζει τὰ πράγματα καὶ ἀπὸ διαφορετικὴ ὀπτική
γωνία, ἀνακαλύπτοντας ἔτσι καινούριες σχέσεις, πού τις ἐκφράζει με
καινούριες ὀνομασίες. Καὶ ὄχι μόνο τοὺς ὄρους παρὰ καὶ τις κάθε εἴ-
δους ἐκφράσεις τις προσέχει καὶ τις καταγράφει ὅλες.

Ἄλλὰ καὶ ἓνα σημαντικό μειονέκτημα παρουσιάζει ἡ μελέτη: τὴν
ἐλλειψή μεθόδου στὴν κατάταξη τοῦ ὕλικου. Πρῶτα πρῶτα λείπει ἓνας
λεπτομερειακὸς πίνακας περιεχομένων (ὥστε ὁ ἀναγνώστης νὰ ξέρη
τί ἀκριβῶς περιλαμβάνει τὸ βιβλίον), καθὼς καὶ κάθε στοιχειώδης ὀργά-
νωσις τοῦ ὕλικου, τὸ ὁποῖο ὄχι μόνο δὲν διαιρεῖται παρὰ οὔτε κἀν ταξι-
νομεῖται. Λεῖπει δηλαδὴ ἀπὸ τὸ βιβλίον, φοβούμεσθε, ἡ σύνθεσις: ὁ συγγρ.
παραθέτει τις πληροφορίες χωρὶς ὀρισμένο σύστημα ἢ μᾶλλον με ὀδη-
γὸ τὸν συνειρμό. Ἔτσι παρατηρήσεις γιὰ τὴ μαγειρικὴ δίνονται στὸ
κεφάλαιο τοῦ δωδεκαήμερου (σ. 175, 176), ἐπειδὴ τότε ἀκριβῶς πα-
ρασκευάζονται ὀρισμένα ἐδέσματα: στὸ κεφάλαιο πάλι γιὰ τὴ γέννησις,
ἀκριβῶς μετὰ τις μεθόδους κατὰ τῆς στειρώσεως, ἀναφέρεται πὼς θεω-
ρεῖται καλὸ οἱ οἰκογένειες νὰ ἔχουν δύο ὡς τρία παιδιά. Τὰ κεφάλαια
ἐπίσης δὲν χωρίζονται σὲ μικρότερες ἐνότητες: οὔτε οἱ τίτλοι τῶν κεφαλαίων
ἀντιπροσωπεύουν τὸ περιεχόμενο (τὸ κεφ. Γέννησις λ.χ. περιέχει ὅλα
τὰ σχετικὰ με τὸ παιδί καὶ τὴν παιδικὴ ἡλικία).

Τὸ ὕλικὸ σὲ κάθε κεφάλαιο εἶναι πάλι ἄτακτα δοσμένο. Θά μπο-
ροῦσαν λ.χ. τὰ ἔθιμα γιὰ τὴ γέννησις νὰ χωριστοῦν σὲ δύο ὀμάδες: σὲ
ἔθιμα γιὰ τὴ σύλληψις καὶ σὲ ἔθιμα γιὰ τὴ γέννησις καθαυτῆ. Καὶ κα-
τόπιν νὰ διαιρεθοῦν τὰ ἔθιμα σὲ πράξεις (π.χ. νὰ πιῆ ἡ γυναίκα μιὰ σκό-
νη), σὲ συνήθειες (νὰ μὴν παντρευτῆς δίδυμες ἀδερφές κλπ.), καὶ σὲ πί-
στεις (λ.χ. ὅταν ἡ γυναίκα κἀν ἔμετό).

Καὶ δευτερεύουσες παρατηρήσεις θά εἶχε νὰ κἀν κανεὶς, πού ἀφοροῦν ἐπίσης
τὴν ταξινόμησις τοῦ ὕλικου. Π.χ. στὶς σ. 49, 50, 51 ἀναφέρονται οἱ «καλὲς γυ-
ναῖκες», ἀλλὰ ποιὲς ἀκριβῶς εἶναι αὐτὲς ἐξηγεῖται μόνο στὴ σ. 53. Ὑπάρχουν
λέξεις πού δὲν ἐρμηνεύονται στὸ γλωσσάρι (βλ. π.χ. στὴ σ. 32. *Βλάφτεται, ἀλώ-
πως, κατὰβαρη*). Ἐπίσης μερικές πληροφορίες ἀναγράφονται δύο φορές: π. χ. ὅτι
τὸ μικρὸ παιδί δὲν πρέπει νὰ καθαλιεῖται γάδαρο προτοῦ βγάλῃ δόντια (σ. 63, 71).
Βλ. καὶ σ. 74, 77 «πὼς γυναίκα ἡ ὁποία εὕρσκεται στὰ ἔμμηνά της δὲν πρέπει νὰ
διασκελίζῃ παιδί».

Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἐσωτερικὴ ὀργάνωση τοῦ ὕλικου λείπει ὁμως καὶ κάποια συστηματοποίηση κατὰ γεωγραφικὲς περιοχάς. Εἶναι ἀλήθεια πὼς ὁ συγγρ. ἀναφέρει πολλὰς φορές τὸ χωριό, ὅπου ἀπαντᾷ τὸ ἔθιμο—καὶ αὐτὸ εἶναι κιόλας σημαντικόν—, ἀλλὰ δυστυχῶς ἔχι σὲ κάθε περίπτωσι οὔτε καὶ μὲ σύστημα. Εἶναι ὁμως γνωστὸ πὼς τὰ κυπριακὰ ἔθιμα δὲν παρουσιάζουν ἀπόλυτη ὁμοιογένεια σὲ ὅλη τὴν ἔκτασι τοῦ νησιοῦ, ἀπὸ περιοχὴ σὲ περιοχὴ διαφέρουν. Θὰ περιμέναμε λοιπὸν μιὰ κατάταξι τῶν χωριῶν σὲ συγγενικὰς ομάδας (βουνίσια, καμπίσια κτλ.) σύμφωνα μὲ τὰ κοινὰ ἔθιμά τους.

Παρ' ὅλη ὁμως τὴν ἔλλειψιν ὀργάνωσης ποὺ παρατηρήσαμε, εἶναι ἀναμφίβολο πὼς τὸ βιβλίον τοῦ κ. Παπαχαραλάμπους μᾶς προσφέρει ἄφθονο λαογραφικὸ ὕλικόν, καὶ πρέπει νὰ χρωστοῦμε χάρις στὸν συγγρ. ποὺ ἔσωσε τόσες πλευρὰς τοῦ νεοελληνικοῦ πολιτισμοῦ ἀπὸ τὴ λησμονιά. Ὅτι ὁμως πιδὸν πολὺν χρειάζεται ἡ λαογραφικὴ ἐπιστῆμη σήμερον δὲν εἶναι ἡ προσφορὰ ἀπλὰ καὶ μόνο λαογραφικοῦ ὕλικου, παρὰ—ὅσο καὶ ἂν αὐτὸ φανῆ παράδοξο—ὁ περιορισμὸς του. Ἐκεῖνο ποὺ κυρίως ἔχουμε ἀνάγκη εἶναι οἱ συνθετικὰς ἐργασίαις ποὺ θὰ ἐρμηνεύσουν τὰ φαινόμενα καὶ θὰ μᾶς βοηθήσουν ἔτσι νὰ καταλάβουμε καλύτερα τὸν νεοελληνικὸν παραδοσιακὸν πολιτισμόν. Καὶ τὸ πρῶτον βῆμα πρὸς τὴν ἐρμηνείαν εἶναι ἡ ὀργάνωση τοῦ ὕλικου, ἡ ὑποταγὴ του δηλαδὴ σὲ ομάδας καὶ ἔχι τὸ ἀπλωμα τῆς βιβλιογραφίας.

ΛΑΒΕΝΗΣ ΠΟΛΙΤΗΣ

Κυριάκου Π. Χατζηϊωάννου, Τὰ ἐν διασπορᾷ, Τόμος τιμητικός, Λευκωσία, Κύπρος, 1969. Σελ. 583.

Ἀνάμεσα στοὺς πνευματικὸς ἡγέτες τοῦ Κυπριακοῦ Ἑλληνισμοῦ, ποὺ συντηροῦν τὴν ἑλληνικὴν συνέχειαν καὶ προάγουν τὴν παιδείαν καὶ τὴν ἐπιστῆμιν τῆς Μεγαλονήσου, ἐξέχουσα θέσι κατέχει ὁ Κυριάκος Π. Χατζηϊωάννου. Ἀπόφοιτος καὶ διδάκτωρ τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, σπούδασε κοινωνικὴν ἀνθρωπολογίαν στὴν Ὁξφόρδην (1945 - 1946) καὶ διετέλεσε καθηγητὴς καὶ γυμνασιάρχης σὲ ἐκπαιδευτήρια τῆς Κύπρου, μέλος διαφόρων ἑλληνικῶν καὶ ξένων ἐπιστημονικῶν ἰδρυμάτων καὶ Πρεσβευτὴς τῆς Κύπρου στὸ Κάιρο (1960-1963).

Νεώτατος ἔγινε γνωστὸς στὴν ἑλληνικὴν ἐπιστῆμιν μὲ τὴν λαμπρὴν ἐργασίαν του «Περὶ τῶν ἐν τῇ Μεσαιωνικῇ καὶ Νεωτέρᾳ Κυπριακῇ ξένων γλωσσικῶν στοιχείων» (Ἀθῆναι 1936), καὶ μὲ μακρὰ σειρά ἄλλων λαογραφικῶν, ἐθιμολογικῶν καὶ διαλεκτολογικῶν μελετῶν. Τὸ ἐρευνητικὸν καὶ τὸ διδασκτικὸν ἔργον του βρῆκε τέτοια ἀναγνώριση καὶ ἀγάπην στὴν Κύπρον, στὴν Ἑλλάδα καὶ στὸ Ἐξωτερικόν, ὥστε οἱ συνάδελφοι, οἱ μαθητὲς καὶ φίλοι του καὶ πολλὰ ἐπιστημονικὰ καὶ πνευματικὰ ἰδρύματα ἀποφάσισαν, ἐορτάζοντας τὰ ἐπιστημονικὰ σαραντᾶχρονα του, νὰ

συγκεντρώσουν ανατυπωμένα σὲ ἓνα τιμητικὸ τόμο μερικὰ ἀπὸ τὰ μικρότερα δημοσιεύματά του ποὺ εἶναι σκορπισμένα σὲ δυσκολόβρετα ἑλληνικὰ καὶ ξένα περιοδικά, καὶ νὰ τὰ καταστήσουν προσιτὰ στὴν ἐπιστημονικὴ ἔρευνα. Ἔτσι, μὲ μεγάλῃ μας χαρὰ, εἶδαμε νὰ κυκλοφορήσῃ ἐφέτος ὁ ὡραῖος καὶ ἐπιβλητικὸς τόμος «Γὰ ἐν διασπορᾷ», κτῆμα πολῦτιμο τῆς ἑλληνικῆς ἐπιστήμης καὶ βοήθημα ἀπαραίτητο τῆς διαλεκτολογικῆς, λαογραφικῆς καὶ ἱστορικῆς ἔρευνας τῆς Κύπρου.

Στὰ περιεχόμενα τοῦ τόμου προτάσσονται ὁ ἐπᾶξιος Πρόλογος τῆς Ἐπιτροπῆς Ἐκδόσεως γιὰ τὴ σταδιοδρομία καὶ τὸ ἔργο τοῦ τιμωμένου, Πίνακας τῶν Συγχαυρόντων (Tabula Gratulatoria) καὶ χρονολογικὴ ἀναγραφὴ τῶν δημοσιευμάτων του ἀπὸ τὸ 1929 ὡς σήμερα, καθὼς καὶ πίνακας τῶν ὑπὸ ἐκτύπωση ἐργασιῶν του. Ἀκολουθεῖ ἡ ἐπιλογὴ τῶν ἀναδημοσιευμένων πραγματειῶν: Α' λαογραφικῶν καὶ γλωσσικῶν, ὅπως τὰ Γεωργικὰ καὶ Ποιμενικὰ τῆς Κύπρου, - Σύμμεικτα Λαογραφικὰ ἀπὸ τοὺς Κυπριῶτες χρονογράφους, - Ἡ Μεσαιωνικὴ καὶ Δημώδης Κυπριακὴ ποίησις, - Κριτικὰ καὶ Ἑρμηνευτικὰ, - Σύμμεικτα Ἑτυμολογικὰ, - Τὸ γλωσσικὸν ἰδίωμα τῆς Πιτσουλῆς Κύπρου, - Γλωσσικὰ καὶ λαογραφικὰ σταχυολογήματα, - Ἡ ἑλληνικότης τῆς Κύπρου βάσει τῶν γλωσσικῶν κριτηρίων, - Γενικὴ ἐπισκόπησις τῆς κυπριακῆς διαλέκτου ἀπὸ τῶν ἀρχαίων χρόνων μέχρι σήμερον κ.ἄ. Β' Κριτικὰ διάφορα. Γ' Βιβλιογραφία τῆς κυπριακῆς Λαογραφίας καὶ Γλωσσολογίας μεσαιωνικῆς καὶ νέας διαλέκτου, μὲ πίνακες πραγματίων τῆς βιβλιογραφίας καὶ μὲ εἰκόνες λαογραφικοῦ περιεχομένου. Ὁ τόμος τελειώνει μὲ τρεῖς ἑμιλίαι ποὺ ἔδωσε ὁ κ. Κ. Π. Χατζηϊωάννου σὲ ἀγγλικὴ γλώσσα στὸ Γλωσσολογικὸ Ἰνστιτοῦτο τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Βόννης, μὲ τοὺς τίτλους: 1) Language, Race and Nationality, 2) The Cypriot Dialect historically studied, καὶ μὲ τὴν ἐργασίαν The Beginning of the Modern Greek Cypriot Dialect as it appears in the Greek Text of the Assizes, in the 13th century A. D., ποὺ εἶναι ἀνακοίνωσή του στὸ Α' Διεθνὲς Διαλεκτολογικὸ Συνέδριον τῆς Louvain, καὶ μὲ ἄλλα ἀξιόλογα ξενόγλωσσα δημοσιεύματά του.

Ὁ γνωστὸς ἀπὸ ὀλόκληρην τὴν ἐπιστημονικὴν προσφορὰ τοῦ κ. Κ. Π. Χατζηϊωάννου ἀκάματος ἐρευνητικὸς ζῆλος, ἡ φιλολογικὴ του ἐνημερότητα καὶ ἡ κριτικὴ ὀξύνοιά του, προβάλλουν ἀνάγλυφα σὲ ὅλες τὰς ἐργασίας ποὺ μᾶς προσφέρει ὁ τιμητικὸς τόμος. Τοῦ εὐχόμεσθε ὅλη τὴν ὑγείαν καὶ δύναμιν ποὺ θὰ τοῦ χρειαστοῦν γιὰ νὰ συνεχίσῃ τὴν πολῦτιμην προσφορὰν του στὴν ἐπιστήμην.

N. II. ANAPRWTHS

Sekimoto Itaru, Gendai girishago bunpō, 'Osaka 1968.
Σελ. VIII, 221. [Γραμματικὴ τῆς νέας ἑλληνικῆς γλώσσας].

Νομίζω πὼς δὲν μπορεῖ νὰ ἀρνηθῇ κανεὶς ὅτι ἀφορμὲς δυνατῶν

συγκινήσεων μᾶς ἔρχονται ποῦ καὶ ποῦ ἀπὸ τὴν Ἄπω Ἀνατολὴ (π.χ. ὁ ἰαπωνικὸς κινηματογράφος). Μιὰ τέτοια εὐχάριστη ἐκπληξὴ ἀποτελεῖ γιὰ μᾶς τοὺς Ἑλληνας καὶ ἡ γραμματικὴ τῆς νέας ἑλληνικῆς τοῦ I. Sakimoto. Ὁ συγγρ. εἶναι καθηγητὴς στὸ πανεπιστήμιο τῆς Χιροσίμα καὶ τὰ ἐνδιαφέροντά του, ὅπως μᾶς λέει ὁ ἴδιος (σ. IV), στρέφονται στὴ συγκριτικὴ γλωσσολογία καὶ τὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα, ἰδιαίτερα στὰ νέα ἑλληνικὰ (ἔχει δημοσιεύσει μελέτες γιὰ τὴ γλωσσικὴ γεωγραφία στὴν Ἑλλάδα, τὶς δραβιδικὲς γλῶσσες, τὴ μαθηματικὴ γλωσσολογία κτλ.). Ἀποτέλεσμα τοῦ θαυμασμοῦ του γιὰ τὴ γλῶσσα μας εἶναι, ὅστερα ἀπὸ πολὺ χρόνον μελέτης, ἡ γραμματικὴ αὐτὴ, ἡ πρώτη ποὺ δημοσιεύεται στὴ χώρα του. Στὴ συγγραφή τὸν βοήθησαν ἄμεσα καὶ ἔμμεσα πολλοὶ συνάδελφοί του. Ὅταν τὸ βιβλίο του ἦταν ἔτοιμον ὡς χειρόγραφο, ὁ συγγρ. ἐπισκέφθηκε τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴ Δ. Εὐρώπη, ὅπου εἶχε τὴν εὐκαιρίαν νὰ κατατοπιστῇ σὲ προσωπικὲς ἐπαφὰς μὲ ἑλληνιστὲς (ὁ καθ. κ. Κριαρᾶς διάβασε τὰ τυπογραφικὰ δοκίμια καὶ ἔκανε ποικίλες ὑποδείξεις).

Τὸ βιβλίο, μιὰ καλαισθητὴ ἔκδοση I - VIII, 1 - 221 σελίδων, παρόλο ποὺ ἔχει στὸ ἐξώφυλλο καὶ τὸν ἀγγλικὸ τίτλο «A Modern Greek Grammar», εἶναι γραμμένο ἀποκλειστικὰ στὰ ἰαπωνικὰ, ἐκτὸς ἀπὸ ἐλάχιστες ἀγγλικὲς λέξεις (ὄρους κ.ἄ. γιὰ διασάφισιν ἰαπωνικῶν λέξεων), τὸ λατινικὸ φωνητικὸ ἀλφάβητο στὸ κεφάλαιον τῆς προφορᾶς, συστηματικὰ ἑλληνικοὺς γραμματικοὺς ὄρους καὶ φυσικὰ ὅλα τὰ παραδείγματα κλίσεων, φράσεων καὶ λέξεων τῆς νέας ἑλληνικῆς (ὀρισμένοι γραμματικοὶ ὄροι ἀποδίδονται μὲ τὸ συλλαβικὸ ἀλφάβητο katakana κατὰ συνήθειαν ἰαπωνικὴν, π.χ. σιγματικὸς ἀόριστος, προπαροξύτονα, augment, aspect). Προορίζεται λοιπὸν γιὰ τὸ κοινὸ τῆς χώρας του.

Ἐνῶ, ὡς τῶρα ἀκόμη, γνώση τῆς ἑλληνικῆς σημαίνει στὴν Ἰαπωνίαν γνώση τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν, ὁ συγγρ. πιστεύει ὅτι καὶ τὰ νέα ἑλληνικὰ ἔχουν ἀξία γιὰ τὴν ἐπιστήμην ὡς προπρασκευαστικὸ στάδιον γιὰ τὰ ἀρχαῖα ἑλληνικὰ, γιὰ τὴ μελέτη τοῦ Βυζαντίου καὶ τῶν μέσων χρόνων τῆς Α. Εὐρώπης, καὶ γιὰ τὸ ἐνδιαφέρον ποὺ παρουσιάζει ἡ ἐνότηता καὶ ἡ ἐξέλιξις μιᾶς γλώσσας μὲ τόσο μεγάλῃ ἱστορίᾳ (σ. III). Σκοπὸ του λοιπὸν ἔθεσε τὴ συγγραφή μιᾶς γραμματικῆς τῆς νεοελληνικῆς δημοτικῆς γλώσσας, περιλαμβάνοντος στὸ περίγραμμά αὐτὸ μιὰ σύγκρισιν μὲ τὴν καθαρῆσαν καὶ συχνὰ μιὰ ἀντιπαράθεσιν τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς (σ. IV). «Μὲ τὸ παρὸν βιβλίο, λέει ὁ συγγρ. (σ. 4), περιγράφεται ἡ γραμματικὴ τῆς δημοτικῆς γλώσσας ποὺ βρίσκεται σὲ χρῆσιν ἀπὸ τὸν μέσον ἄνθρωπον τῆς Ἀθήνας καὶ ποὺ χρησιμοποιεῖ τὸ μεγαλύτερον μέρος τῶν σύγχρονων συγγραφέων. Σύγχρονα δίνονται ὅσα εἶναι ἀναγκαῖα γιὰ τὴν καθαρῆσαν».

Ὁ συγγρ. διαπραγματεύεται μαζὶ τὴ μορφολογίαν καὶ τὴ σύνταξιν κάθε μέρους τοῦ λόγου. Τὸ βιβλίο του περιλαμβάνει καὶ 19 σύντομας ἀσκήσεις (ποὺ κάποτε ἐπιβάλλουν τὴ μνηστὴν γραμματικῶν φαινομένων ἔξω ἀπὸ τὴν ἐνότητά τους), συγκεντρωμέναις χρήσιμας γνώσεσι (χαιρετισμοὶ κτλ.), πίνακες μέτρων κτλ., δὲν μπορεῖ ὅμως νὰ χαρακτηριστῇ

ὡς ἐγχειρίδιο γιὰ τὴν ἐκμάθηση τῆς νέας ἑλληνικῆς, ὅπως εἶναι π.χ. τῆς Moser - Philtsu.

Περιεχόμενα: Πρόλογος (τοῦ συγγραφέα καὶ παρουσίαση τοῦ βιβλίου ἀπὸ ἄλλον καθηγητῆ), Περιεχόμενα, Εἰσαγωγή (ἱστορία τῆς γλώσσας, δημοτικὴ - καθαρῆουσα), Βιβλιογραφία, Γράμματα καὶ φθόγγοι (ἀλφάβητο, προφορά, τόνοι, πάθη φθόγγων, στίξις, ὀρθογραφία, φωνητικὴ ἐξέλιξις), Μέρη τοῦ λόγου (γραμματικοὶ ὄροι), Ἄρθρο, Οὐσιαστικὸ (διαιρέση κατὰ γέννη μὲ ὑποδιαίρέσεις κατὰ τὸν ἀριθμὸ τῶν συλλαβῶν: ἄρσ. -ος, -ας, -ης, -ες, -ους, θ. -α, -η, -ι, -ε, -ο, -ου, οὐδ. -α, -ας, -ι (-ν), -ο (-ου), -ο (-ατος), -ος, ἀνωμαλίες, λόγια κλίση, στασιτικὴ ζένων λέξεων. συντακτικὴ χρῆση, φρασσιολογία), Ἐπίθετο (ἰσοσύλλαβα - ἀνισοσύλλαβα: (α) -ος (-οι) -η (-ες) -ο (-α), -ος (-οι) -α (-ες) -ο (-α), -ος (-οι) -α (-ες) -ικο (-ικα), -υς/-ης (-ιοι) -ια (-ιες) -υ/-ι (-ια), -υς (-οι) -η (-ες) -υ (-α), (β) -ης/-ις (-ηδες) -α (-ες) -ικο (-ικα), -ης (-ηδες) -ισσα (-ισσες) -ικο (-ικα), -ης (-ηδες) -ου (-ουδες) -ουδικο, -(ι)αυικο (-ουδिका, -(ι)αυικα), -ας (-ηδες) -ου (-ουδες) -ουδικο, -αυικο (-ουδिका, -αυικα), χρῆση, παραθετικά), Ἀντωνυμία, Ἀριθμητικὰ, Ρῆμα (πίνακες καταλήξεων, κανόνες σχηματισμοῦ, ἀξίση, ἀόριστος, τρέπος, ἔγκλιση, ἀπαρέμφατο, μετοχές, ἰδιορρυθμίες κ.ἄ.), Ἄκλιτα. Φράση, Παραγωγή καὶ σύνθεση, Πίνακες κλίσεων, Ἑλληνοϊαπωνικὸ λεξιλόγιο (μὲ παραπομπές συχνὰ στὸ σῶμα τοῦ βιβλίου), Πίνακας πραγμάτων.

Ἡ γραμματικὴ αὐτὴ ἔχει καθαρὰ πρακτικὸ σκοπὸ καὶ δὲν πρωτοτυπεῖ σὲ ἐπιστημονικὴ μέθοδο. Εἶναι προσηλωμένη στὰ πρότυπα τῆς, κυρίως στὴ γραμματικὴ τοῦ Mirambel, 1949 (M) καὶ τὸ ἐγχειρίδιο τῆς Moser - Philtsu (MP), καὶ λιγότερο στὴ Γραμματικὴ τοῦ Τριανταφυλλίδη (T) καὶ τοῦ Pring, κάποτε σὲ βαθμὸ πού νὰ ἀντλή ὅλα σχεδὸν τὰ παραδείγματά τῆς ἀπὸ αὐτὰ¹. Αὐτὸ βέβαια συνηθίζεται ἀπὸ τοὺς γραμματικούς, ἀλλὰ περιέχει τὸν κίνδυνον νὰ μὴ διαλέξῃ κανεὶς τὸ καλύτερο πρότυπο ἢ τὸ καταλλήλοτερο παράδειγμα. Αὐτὸ, νομίζω, συμβαίνει συχνὰ στὴν περίπτωσιν πού μᾶς ἀπασχολεῖ. Μιὰ γραμματικὴ τῆς νέας ἑλληνικῆς γιὰ ξένους θὰ πρέπει νὰ τοὺς πληροφοροῖ, ὅπως συμβαίνει καὶ μὲ τὴ γραμματικὴ πού ἐξετάζουμε, γιὰ τὸ τί εἶναι δυνατόν νὰ συναντήσουν στὴν ἑλληνικὴ γλωσσικὴ πραγματικότητα (ἰδίως στὸν γραπτὸ λόγον), ἀλλὰ νὰ ἔχη ὡς βάση τὴν κοινὴ νεοελληνικὴ (ὅπως ἔχει κωδικοποιηθῆ στὴ Γραμματικὴ τοῦ Τριανταφυλλίδη καὶ τὸ συντακτικὸ τοῦ Λ. Τζάρτζανου) ξεχωρίζοντας πάντα μὲ σαφήνεια τίς ἄλλες μορφές καὶ ἀναλύοντας τὴ λειτουργία τους. Οἱ γραμματικὲς πού γράφονται ἀπὸ ξένους

1. Π.χ. § 199 = M σ. 160-1, § 200 = M σ. 161-2, § 202 = M σ. 164 -5, § 145-6 = M σ. 121-2 πίνακες χωρισμένοι, § 259 = M σ. 220-3, § 235 = M σ. 178-9, § 90 = M σ. 85 κτλ., § 167 = MP σ. 77-99, § 195 = MP σ. 124, § 178 = MP σ. 131-3, § 160-2 = MP σ. 41-4, § 186 = MP σ. 154-6, 158, κλίση ἐπιθέτου κατὰ MP κτλ., § 144 = T § 838 πίνακας μὲ διάφορη διάταξη, φωνητικοὶ καὶ γραμματικοὶ ὄροι κτλ., στὴν προφορὰ δάνεια ἀπὸ Pring κ.ἄ.

μπορεί να υπερτερούν κάποτε σε μέθοδο, δεν αποφεύγουν όμως συνήθως όρισμένες κακοτοπιές υστερώντας σε γλωσσικό αίσθημα. Έτσι π.χ. η γραμματική του Mirambel περιλαμβάνει (εκτός από μερικούς ανύπαρκτους ή λανθασμένους τύπους, βλ. παρακάτω) πολλά διαλεκτικά στοιχεία, που πιθανόν να χρησιμοποιούνται στη λογοτεχνία μας ή κάποτε και στον κοινό λόγο, αλλά συνήθως με κάποιον ιδιαίτερο συναισθηματικό χρωματισμό, με ξεχωριστή λειτουργία από τα συνώνυμά τους (π.χ. *δαῦτος*). Η διάκρισή τους από το ουδέτερο λεξιλόγιο είναι βασικής σημασίας ιδίως για έναν ξένο (βλ. τέτοιες διακρίσεις στο έγχειρίδιο της Moser - Phillips, π.χ. σ. 395), αλλά και για έναν Έλληνα πολλές φορές, εφόσον η σημασιολογική μελέτη του λεξιλογίου και της φρασεολογίας της κοινής νεοελληνικής παρουσιάζει ακόμη μεγάλα κενά.

Παρά τη μεγάλη εξάρτηση από τα πρότυπά του, η διάταξη και διπρωματεύση του ύλικού διαφέρει συχνά με αλλαγές στη σειρά κατηγοριών κλίσης, μεταφορά στοιχείων, συγχωνεύσεις κτλ. Κάποτε προσφέρει και νέα στοιχεία, όπως π.χ. μια στατιστική των ξένων λέξεων της νέας ελληνικής κατά το Έτυμολογικό Λεξικό του Ν. Ανδριώτη (§ 63, ποσοστό στο σύνολο των ξένων λέξεων: Ιταλ. 29,1%, τουρκ. 27,4%, γαλλ. 14,3%, λατιν. 12,3%, βεν. 5,8%, αγγλ. 3,3%, σλαβ. 2,2%, άλλ. 0,8% κ.β.).

Ακολουθώντας την επιθυμία που εκφράζει ο συγγρ. στον πρόλόγό του, προσθέτω τις ακόλουθες ειδικές παρατηρήσεις σε επιλογή:

1. Εισαγωγή. Η ιστορία της ελληνικής γλώσσας θα μπορούσε να αρχίσει με τις κρητομυκηναϊκές επιγραφές (σ. 1).

2. Βιβλιογραφία. Η βιβλιογραφία, χωρίς να αναφέρει τις λίγες μονογραφίες που υπάρχουν, κατά τον συγγρ., στα λαπωνικά, αποτελείται από δύο μέρη: γραμματικές και έγχειρίδια, λεξικά, μαζί με μερικούς πρόσθετους τίτλους στο τέλος κατά συμβουλή του καθ. Γ. Κουρμούλη (σ. 6). Η έκλογή των έργων, όπως λέει ο συγγρ. (σ. 5), έχει χαρακτήρα αντιπροσωπευτικό (λείπουν όνόματα όπως των Ψυχάρη, Φιλήντα, Roussel, λεξικό Βλάχου κ.β.), αλλά περιέχουν βιβλιογραφικά στοιχεία για περαιτέρω μελέτη. Κάποια ασάφεια παρατηρείται στο «Τριανταφυλλίδης Μ., Νεοελληνική γραμματική, I, 1938; II, 1941, Αθήναι» (σ. 5), όπου θα μπορούσε να νομισθεί κανείς ότι πρόκειται για τον I και II τόμο ενός έργου, παρόλο που σε παρένθεση χαρακτηρίζεται ο I «κυρίως ιστορική περιγραφή» και ο II «περιγραφική γραμματική». Στα λεξικά θα έπρεπε να προστεθί το Αντιλεξικό του Βοσταντζόγλου, έργο βασικό από πρακτική και θεωρητική άποψη (άφετηρία έρευνών).

3. Προφορά. Μπορούμε να διακρίνουμε στα παραδείγματα: (α) λάθη, π.χ. *ύγαινετε* [i]jenete] (σ. 156), (β) σπάνιες άτομικές παραλλαγές, π.χ. [domáti]o] (σ. 11), (γ) ξενική επίδραση χωρίς τους κοινούς τύπους, π.χ. [garaž] (σ. 8), [šokoláta] (σ. 9), (δ) ασάφεια φωνητικής καταγραφής, π.χ. [kaiménos] με δίφθογγο (σ. 10, όπου αναγνωρίζει διφθόγγους και στά: *τσάι, ναός, καίκι* κ.β.), (ε) δέχεται [z] πρό λ και [s] πρό μ (σ. 9, αλλά βλ. § 10).

4. Φωνητική. (α) φωνήματα: στά λαρυγγικά /k, g, x, ç, ç, ð/ θα έπρεπε να προστεθούν τὰ /k', g', (j)/ ή να αφαιρεθί το /ç/ ανάλογα με τη φωνολογική ανάλυση, τὸ /n/ από τὰ γλωσσικά θὰ έπρεπε να προστεθί στα ὕδοντικά κατά τὸ

χειλικό /m/ και λαρυγγικό /h/, αν τὸ τελευταῖο θεωρηθῆ φώνημα και ἔχει ἀλλόφωνο (σ. 12), (β) νὰ προστεθῆ στὸ μισόφωνο (σ. 11) τὸ γν (ἀλλὰ βλ. σ. 10), (γ) περιλαμβάνει στὰ σημεῖα τῆς στίξης και τοὺς τόνους, πνεύματα κᾶ.

5. Μορφολογία. α) οὐσιαστικό: στὴν § 27, 2 νὰ γραφῆ -ός ἀντὶ -ος, ἀπὸ τίς § 29, 33, 34, 36 λείπει ἡ κλιτική, στὴν § 38 νὰ προστεθῆ «γυναικ-ός», στὴν § 47 βρίσκουμε *Μαριό - Μαριόδες* (;, βλ. Μ σ. 79) κτλ., β) ἐπίθετο: *πανούργικο* (= Μ σ. 79) ἀντὶ *πανούργο* (§ 79), στὴν § 81 νὰ προστεθῆ και «πολύ», στὴν § 85 δίνει τὸν τύπο *εὐλαβήδισσα* ὡς θηλ. τοῦ *εὐλαβῆς* κτλ., (γ) ἀντωνυμίες: στὴν § 109 τοποθετεῖ στις αὐτοπαθεῖς τίς ἀτός μου, ἀπὸ λόγου μου (= Μ σ. 96), στὴν § 112 νὰ προστεθῆ και ὁ τύπος *των* = *τους* κτλ., (δ) ἀριθμητικά: δέχεται τοὺς τύπους *δισχίλιοι, τρισχίλιοι* (σ. 88), στὴν § 134 νὰ προστεθῆ και τὸ «πενηντάλεπτο» κτλ., (ε) ρῆμα: στοὺς πίνακες *καταλήξεων* ἔπρεπε νὰ ἀκολουθήσῃ τῆ Γραμματική τοῦ Τριανταφυλλίδη (§ 146, δίνονται τύποι ὅπως *-οῦμαστε* [ἐν. ἀ' πληθ. παθ. φ.], *-οντας* [μετ.] κτλ., λείπουν τύποι ὅπως *-όσασταν* και *συχνά* οἱ τόνοι τῶν *καταλήξεων* κτλ., πρβ. και *πίνακες κλίσεων*, τὸ *ἤθελα* θεωρεῖται ἀόριστος (σ. 115), ἔχει ἀΐζηση ἐκεῖ πού συνήθως δὲ λέγεται π.χ. *(ἐ)φαγώθηκα* (σ. 118), τὰ *καμένος - καημένος* θεωροῦνται ὅπως τὰ *δοσμένος, δομένος* (σ. 130) κτλ., (στ) ἄλγιστα: νὰ προστεθῆ τὸ *μωρὲ* (σ. 155) κτλ., (ζ) παραγωγὴ: τὸ *Πετρόπουλος* δίνεται ὡς *παράδειγμα ὑποκοριστικῶν* σὲ *-πουλος* (σ. 167), και ἄλλα.

6. Ἔφος. Τὰ ζητήματα ἕφους, λειτουργίας, κοινωνικῶν διαλέκτων κτλ. ἀποτελοῦν μιὰ ἀπὸ τίς μεγαλύτερες δυσκολίες πού ἀντιμετωπίζει ὁ ξένος σὲ ἕνα προχωρημένο στάδιο τῆς μελέτης του. Μὲ βάση τῆς γραμματικῆς τὴν ὁμιλία τῶν Ἀθηναίων (βλ. *παρχπάνω*) πολλὰ παραδείγματα και τύποι τοῦ βιβλίου πρέπει νὰ χαρακτηριστοῦν ὡς: (α) ἀνύπαρκτα ἢ λανθασμένα: *χίχιαδες* (σ. 34, = Μ σ. 52 *χαχιάδες*), *Σετέβηης* (σ. 92, = Μ σ. 110), *ἀμεταβατικό* (σ. 103), *περιμένω - περιμένω* (σ. 115, = Μ σ. 147), *πρέπισε* (σ. 131, = Μ σ. 161), *σὲ ποῦ* (σ. 135, = Μ σ. 182), *θὰ πῆγουναι* ἂν (θὰ) *μποροῦσα* (σ. 153, = Μ σ. 191), *ἔπαιζαν σάμπως ἦταν παιδιά* (σ. 154, = Μ σ. 511), *γὸι ἐπιφώνημα, πόσο πού τὸν ἀγαποῦσα!* (σ. 161), *ἔχω κανένα βιβλίον* νὰ σοῦ δώσω (σ. 83, = Μ σ. 101) κτλ., (β) ἀδόκιμα: *ἐσύ εἶσαι ὁ πατέρας ναί, εἶμαι* (σ. 39), *ἕνας τῶ(ν) φίλω(ν) μου* (σ. 55, = Μ σ. 72), *πιδ λίγο καλὸς* (σ. 70, = Μ σ. 89), *8.03 = ὀκτώ και μηδὲν τρία* (σ. 91, = Μ σ. 325), *ἔγγιξα* (σ. 107), *σκειδὸ* (σ. 139, = Μ σ. 182), *μοιάζει στὴ(ν) μητέρα του* . . . (σ. 142, = Μ σ. 487), *σερβέρω* (σ. 171, = Μ σ. 149), *ἀγαπειῶ* (σ. 195) κτλ., (γ) διαλεκτικά: *Πάσκα*, τὰ *κόπρια* (σ. 47, = Μ σ. 66), *Ἰγγλέζος* (σ. 63), *ὀρδοήρτα* (σ. 87), *ἄρχιξα* (σ. 110), *πριχοῦ* (σ. 151, = Μ σ. 190), *ἀγαπάεις* (σ. 189) κτλ., (δ) ἀχαρακτήριστα ὑφολογικά: *Σοβιετία* (σ. 63), *εἶναι καλὸς καλὸς* (σ. 71), *ὀδήγει* (σ. 123), *φοβεῖσαι* (σ. 193) κτλ., (ε) γλωσσικὴ ἀνάμειξη ἢ ποιικιλία τύπων, τὸ *γλωσσικὸν ζήτημα* (σ. 2), *μόνον πέντε λεπτά* (σ. 91), *Ἕλλην καθηγητῆς* (σ. 63, πρβ. Μ σ. 31) κτλ., (στ) τύποι τοῦ προφορικῶ λόγου: *κοσι ἕνα* (σ. 86, = Μ σ. 107), *γὼ, μείς* (σ. 73) κτλ., (ζ) ἀσαφῆ: στὸ *διάβασα ἕνα βιβλίον* (σ. 26) δίνονται και οἱ δυὸ δυνατὲς ἐρμηνεῖες ἀλλὰ δὲν ἀναφέρεται ὁ ρόλος τοῦ τόνου, *(ἐ)κέρδισα* ἀλλὰ *μοίρασα* (σ. 111), τὰ *δουλεία - δουλειά* ταυτίζονται σηματολογικᾶ (σ. 166), και ἄλλα.

7. Ὁρθογραφία, τυπογραφικά. Ὁ συγγρ. στὴν § 14 χαρακτηρίζει σύντομα τὴ νεοελληνικὴ ὀρθογραφία (παραλληλίζοντας τὴν μὲ τὴν Ἰαπωνικὴ), τίς πηγές, τὰ προβλήματα και τὴ σύγχυση πού τὴ διακρίνουν, ἀναγνωρίζοντας τίς δυσκολίες και

τῆ σημασία τῆς. Δὲν ἀκολουθεῖ ὁμως στὸ βιβλίον τοῦ ἕνα ὀρισμένο πρότυπο (π.χ. τῆ γραμματικῆ τοῦ Τρικυταφυλλίδου), ἀλλὰ ἀντλεῖ ἀπὸ διαφορετικὲς πηγὲς παρουσιάζοντας συχνὰ ποικιλία τύπων. Στὸ ζήτημα τῶν τόνων θὰ ἔπρεπε ἴσως νὰ ἀναφερθοῦν ὡς παράδειγμα ἄλλοι, πῶς σημαντικοί, ἀνακαινιστὲς ἀπὸ τὸν Καραγάτση. Δέχεται ὅτι ἡ ὀρθογραφία μας ἀντανάκλᾳ κάποτε μιὰ διακύμανση τῆς προφορᾶς καὶ φέρνει ὡς παραδείγματα: *ξηρός* - *ξερός*, *καρέγλα* - *καρέκλα*, *γεμάτος* - *γιομάτος*, ὅπου ὁμως συνήθως πρόκειται γιὰ ζεύγη μὲ διαφορετικὲς σημασίες καὶ λειτουργία. Λίγα παραδείγματα: (α) ὀρθογραφικά: *ἕνα* (σ. 16), *γείτωνες* (σ. 33, ἀλλὰ βλ. σ. 47), *πανούργος* (σ. 61), *ἀπ' ὅτι νομίζετε* (σ. 154) κτλ., (β) τυπογραφικά (κάποτε δύσκολα διακρίνονται ἀπὸ τὰ πρῶτα): *δυνάμης* (σ. 37), *ἀγόρασει* (σ. 121) κτλ., (γ) ποικιλία τύπων: *θὰ πεῖ* - *θὰ πῆς* (σ. 84), *σῶπα* - *σῶπα* (σ. 120 - σ. 125), *ἀγαπιῶντας* ἀλλὰ *-ώντας* (σ. 192 - σ. 128), *ἠδρα* - *ἠβρα* - *ἠβρα* (σ. 107 - σ. 115 - σ. 124) κτλ.

Στὴν ἐποχὴ μας, ὅπου ἡ ἐπικοινωνία ἀτόμων καὶ λαῶν ἀποκτᾷ ὀλοένα μεγαλύτερη ἔνταση, ποιὲς νὰ εἶναι ἄραγε οἱ προοπτικὲς γιὰ τὴ μελέτη τῆς νέας ἑλληνικῆς στὴν Ἰαπωνία; Πρὸς τὸ παρὸν παρατηρεῖται, ὅπως μᾶς λέει ὁ συγγρ. (σ. III), ἡ ἴδια κατάσταση μὲ τὴ λογοτεχνία μας, ἀπὸ τὴν ὁποία δὲν ὑπάρχουν παρὰ λίγες μεταφράσεις στὰ ἰαπωνικά τὰ τελευταῖα χρόνια. Εὐχόμαστε τὴ διάδοση τῆς χρήσιμης αὐτῆς γραμματικῆς καὶ τῆς μελέτης τῆς γλώσσας μας, στὴν ὁποία ἴσως θὰ μπορούσαμε νὰ συμβάλουμε μὲ δωρεὲς βιβλίων σὲ πανεπιστημιακὲς βιβλιοθήκες, ὥστε νὰ σχηματιστῆ ἕνας ἀρχικὸς πυρήνας γιὰ τὴν ἔρευνα τῆς γλώσσας καὶ τοῦ νεοελληνικοῦ πολιτισμοῦ.

Μ. ΣΕΤΑΤΟΣ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΑ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΤΙΚΑ ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ

Ἐπετηρὶς Ἐταιρείας Στερεοελλαδικῶν Μελετῶν, τόμ. Α', Ἀθ. 1968. Σελ. 473.

Πρῶτος τόμος τοῦ ἐπιστημονικοῦ ὄργανου τῆς Ἐταιρείας Στερεοελλαδικῶν Μελετῶν. Συνεργάζονται οἱ: Γεώργιος Τ. Κόλιας, Ἡ Στερεὰ Ἑλλάς ὡς παράδοσις καὶ ἱστορία (σ. 1 - 18), Κ. Μερντίτης, Ὁ «μηδισμὸς τοῦ Πινδάρου ἐν τῇ κλασσικῇ γραμματεῖᾳ (σ. 19 - 86), Ἀθαν. Δ. Κομίνης, Ἀνέκδοτος ἐπισκοπικὸς κατάλογος Θηβῶν (σ. 87 - 100), Κ. Σ. Κώνστας, Ἱστορικὰ ἔγγραφα Μεσολογγιτῶν τῆς «ἐξόδου» (1826 - 1833) (σ. 101 - 208), Β. Γ. Βαλάωρας, Μοριάς καὶ Ρούμελη, τὸ λίκνον τῶν Ἑλλήνων (σ. 209 - 226), Ἀρ. Δ. Σκιαδᾶς, Τέσσαρες ἀρχαῖοι ποιηταὶ τῆς κεντρικῆς Ἑλλάδος (σ. 227 - 236), Ἐλένη Χρ. Πολίτου, Μία σελὶς ἐκ τῆς δευτέρας πολιορκίας τοῦ Μεσολογγίου (σ. 237 - 239), Κ. Δ. Μέττζιος, Φιλόθεος ἐπίσκοπος Σαλῶνων (1698 - 1699) (σ. 241 - 244), Γερ. Ἡρ. Παπατρέχας, Ἐθνικὰ καὶ ἀνθρωπωνυμι-

κά Ξηρομέρου (σ. 245 - 255), Κωνστ. Ν. Τριανταφύλλου, 'Ο ἐν Βενετία λόγιος Κωνσταντῖνος Τριανταφύλλου (1832 - 1913) (σ. 257 - 275), 'Ιω. Γ. Γιαννόπουλος, Συμβολή εἰς τὴν βιβλιογραφίαν τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος κατὰ τὴν τουρκοκρατίαν (σ. 385 - 436) καὶ Παναγ. Φ. Χριστόπουλος, ὁ ὁποῖος παρουσιάζει τέσσερις συνολικὰ ἐργασίες (ἐκτὸς ἀπὸ τὰ βιβλιοκριτικὰ σημειώματα, σ. 437 - 446): Τινὰ περὶ τῆς Μονῆς τοῦ Προφήτου Ἡλιοῦ Ἀραχώβης Κραββάρων (σ. 240), Ἐπιτύμβιος ἐπιγραφή ἐκ Ναυπάκτου (σ. 256), Ἐπιγραφαὶ ἐκ τῆς Μονῆς τοῦ Προφήτου Προδρόμου Βομβοκοῦς Ναυπάκτου (σ. 276) καὶ Ἡ ἐβραϊκὴ κοινότης Ναυπάκτου (σ. 277 - 300). Τέλος, ἀπὸ ὁμάδα νεαρῶν ἐρευνητῶν συντάχθηκε Λαογραφικὴ καὶ γλωσσικὴ βιβλιογραφία τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος (σ. 301 - 384).

I. K. X.

Τριαντ. Δ. Θεοδωρίδου, Συμβολή εἰς τὸ ἀνατολικομακεδονικὸν ἀρχοντολόγιον, Ἀθήναι 1969. Σελ. 36. [Ἐκδ. τῆς Ἱστορικῆς καὶ Λαογραφικῆς Ἑταιρίας Σερρῶν - Μελενίκου].

Συλλογὴ ἱστορικῶν καὶ γενεαλογικῶν πληροφοριῶν γιὰ δυὸ μεγάλες ἀρχοντικὲς οἰκογένειες τοῦ Μελενίκου, τοὺς Χριστομάνους καὶ τοὺς Πέτροβιτς. Ὁ συγγρ. ἀντλήσῃ καὶ ἀγνωστὰ στοιχεῖα ἀπὸ τὸ ἰδιωτικὸ ἀρχεῖο τῶν Πέτροβιτς, προπάντων ἀπὸ ἰδιόχειρο γενεαλογικὸ σκαρίφημα τοῦ Κώστα Ἀναστ. Χριστομάνου (1867 - 1911). Ἡ ἔκδοσις συνοδεύεται ἀπὸ πολλὰς φωτογραφίες τῶν πιὸ διαπρεπῶν μελῶν τῶν δυὸ οἰκογενειῶν.

I. K. X.

Estudios Clásicos. Órgano de la Sociedad Española de Estudios Clásicos, τόμ. XII, τεύχ. 53, Μαδρίτη, Φεβρουάριος 1968. Σελ. 221, 56, πίν. 3.

Οἱ κλασικοὶ φιλόλογοι τῆς Ἰσπανίας ἀφιέρωσαν ἓνα ὁλόκληρο τεύχος τοῦ ἐπιστημονικοῦ τους ὄργανου στὴ νεώτερη Ἑλλάδα καὶ τὴ φιλολογία της. Τὸ τεύχος αὐτὸ, στὸ ὁποῖο παρουσιάζονται δέκα ἄρθρα, βιβλιοκριτικὰ καὶ βιβλιογραφικὰ σημειώματα γιὰ θέματα νεοελληνικὰ καὶ μιὰ συλλογὴ μεταφράσεων τοῦ Γιώργου Σεφέρη, ἀποτελεῖ δεῖγμα τοῦ ἐνδιαφέροντος ποὺ προκαλοῦν στὴ σημερινὴ Ἰσπανία οἱ νεοελληνικὲς σπουδὲς καὶ γενικὰ ἡ σημερινὴ Ἑλλάδα. Ἡ ἔκδοσις εἶναι ἔγινε μὲ τὴν ἐπιμέλεια τοῦ τακτικοῦ καθηγητῆ τῆς κλασικῆς φιλολογίας στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Μαδρίτης καὶ ἑνθερμου φιλέλληνα κ. Manuel Fernández Galiano, ὁ ὁποῖος παρουσιάζει στὸ τεύχος αὐτὸ τρεῖς συνεργασίες του, γιὰ τὸ πρόβλημα τῆς (φωνητικῆς ἢ ὄχι) μεταγραφῆς τῶν νεοελληνικῶν κυρίων ὀνομάτων στὰ ἰσπανικά (σ. 3 - 5), γιὰ τὶς ἀπηχῆσεις τοῦ κλασικοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου στὸ πεζογραφικὸ ἔργο τοῦ Νίκου Καζαντζάκη (65 - 70) καὶ γιὰ τὴ λογοτεχνικὴ προσφορὰ τοῦ Γιώργου Σεφέρη καὶ τὴν ἐντύπωση ποὺ προκάλεσε στὴν Ἰσπανία (85 - 99). Ὁ José S. Lasso de la Vega ἐρευνᾷ μερικὲς πτυχὲς τῆς ζωῆς καὶ τοῦ ἔργου τοῦ Καζαντζάκη, ὅπως τὴ ρωσοφιλία του, τὸ διδασκα-

λισμό και τὸν πατριωτισμό του, τὸ θέμα τοῦ Διγενῆ Ἀκρίτα, τοῦ Ὀδυσσέα καὶ τῆς Κρήτης κλπ. (6 - 65). Ἡ Goyita Núñez Esteban, ποὺ διδάσκει νεοελληνικὴ γλῶσσα στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Μαδρίτης, παρουσιάζει γενικὴ θεώρηση τοῦ καβαφικοῦ ἔργου, παραθέτοντας καὶ μερικὲς μεταφράσεις τῆς ἀπὸ ἀντιπροσωπευτικὰ ποιήματα τοῦ Ἀλεξάνδρινου ποιητῆ (71 - 83). Ὁ Carlos Miralles, ὑφηγητὴς τῆς κλασικῆς φιλολογίας στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Βαρκελώνης καὶ γνωστὸς δοκιμιογράφος τῆς Καταλωνίας, ἀναλύει τὸ ποιητικὸ ἔργο τοῦ Σεφέρη (91 - 104), καὶ σὲ δεύτερο μελέτημά του (135 - 141) ἀναζητεῖ τὶς μεταφράσεις νεοελλήνων ποιητῶν στὰ καταλανικὰ ἐπιστημιαίνοντας τὴν ἐπιτυχία τους — προπάντων τῶν καβαφικῶν ποιημάτων. Ὁ José Alsina Clota, καθηγητὴς τῆς κλασικῆς φιλολογίας στὸ ἴδιο Πανεπιστήμιο καὶ διευθυντὴς τοῦ Instituto de Estudios Helénicos τῆς καταλανικῆς πρωτεύουσας, γράφει μὲ ἐντυπωσιακὴ γιὰ ξένον ἐνημερότητα γύρω ἀπὸ τὴ σύγχρονον ἑλληνικὴ ποίηση καὶ τοὺς ἐκπροσώπους τῆς (117 - 133). Δεῖγμα τοῦ θαυμασμοῦ του γιὰ τὸν ἑλληνισμό καὶ ἰδιαίτερα γιὰ τὴν Κύπρο μᾶς προσφέρει ὁ ἰδιότυπος Ἴσπανὸς συγγραφέας καὶ βυζαντινολόγος Constantino Láscaris Comneno σὲ ἐκτενὲς ἄρθρο του γιὰ τὴν πρόσφατη κυπριακὴ ἱστορία (143 - 168). Τέλος, ἡ Goyita Núñez Esteban μεταφράζει γιὰ τοὺς Ἴσπανοὺς ἀναγνώστες τὴν παλαιότερη ἐργασία τοῦ Παναγιώτη Δ. Μαστροδημήτρη γιὰ τὴν ἀρχαία παράδοση στὴν ποίηση τοῦ Σεφέρη (Ἀθ. 1964 - πρβ. Ἑλληνικά 20, 1967, σ. 269 - 270). Σὲ βιβλιογραφικὸ παράρτημα τοῦ τεύχους ὁ José Alsina ἀναγράφει, σὲ συστηματικὸ βιβλιογραφικὸ του σημεῖωμα, τοὺς τίτλους τῶν βασικῶν ἐγχειριδίων, τῶν ἀνθολογιῶν καὶ τῶν εἰδικῶν μονογραφιῶν τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας, χωρὶς ὅμως νὰ ἀποφεύγει καὶ μερικὲς βασικὲς παραλείψεις ἢ λάθη (169 - 184). Ἀκολουθοῦν βιβλιογραφικὰ κείμενα καὶ βιβλιοκρισίαι τῶν Juan Sariol Diaz, Βικτωρίας Χατζηγεωργίου-Χασιώτη, Manuel Fernández-Galiano καὶ Goyita Núñez Esteban (184 - 203). Στὸ τέλος τοῦ τεύχους ἀκολουθεῖ τὸ ὑπ' ἀριθ. 3 Suplemento de «Estudios Clásicos», ποὺ τὸ καλύπτουν εἴκοσι ἐννέα ποιήματα τοῦ Σεφέρη, μὲ τὴν ἀντίστοιχη ἰσπανικὴ τους μετάφραση καὶ ἐλάχιστα ἐπεξηγηματικὰ σχόλια. Οἱ μεταφράσεις τῶν ποιημάτων αὐτῶν ἀναδημοσιεύονται ἀπὸ διάφορα περιοδικὰ καὶ ἐφημερίδες ὅπου εἶχαν τυπωθῆ γιὰ πρώτη φορὰ τὰ περισσότερα μὲ τὴν ἀφορμὴ τῆς ἐπίσκεψης τοῦ ποιητῆ στὴν Ἰσπανία. Οἱ μεταφράσεις αὐτὲς ἀνήκουν στοὺς José Alsina, Manuel F. Galiano, José R. Irigoyen, Emilio Lledó, Carlos Miralles, Goyita Núñez Esteban, Edelweiss Pacciotti καὶ Antonio Tovar. Τὸ τεῦχος συνοδεύεται καὶ ἀπὸ τρεῖς πίνακες ἐκτὸς κειμένου μὲ ἀντιπροσωπευτικὰ δείγματα τῆς κλασικῆς, τῆς βυζαντινῆς καὶ τῆς σύγχρονης ἑλληνικῆς τέχνης.

I. K. X.

B. E. Παστρέ, Ἑλληνικὴ βιβλιογραφία. Συμβολὴ στὴ δεκαετία

1791 - 1799, 'Αθ. 1969. Σελ. 69. [Βιβλιοθήκη 'Ιστορικῶν Μελετῶν, ἀριθ. 28].

Τὸ κενὸ τῆς δεκαετίας 1791-1799, ποὺ ἄφησαν οἱ βιβλιογραφίες τοῦ E. Legrand καὶ τῶν Δημ. Γκίνη καὶ Βαλ. Μέξα, ἐπιχειρεῖ νὰ τὸ καλύψῃ, ἔστω καὶ «προσωρινὰ» (ὡς τὴν ἔκδοση τῆς συστηματικῆς βιβλιογραφίας ποὺ ἐτοιμάζει ἀπὸ χρόνια τὸ Κέντρο Ἐρεύνης τοῦ Μεσαιωνικοῦ καὶ Νέου Ἑλληνισμοῦ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν) ἡ πολυγραφημένη αὐτὴ ἔκδοση. Παραθέτονται 238 (γιὰ τὴν ἀκρίβεια 236) τίτλοι ἐλληνικῶν βιβλίων καὶ φυλλαδίων ποὺ τυπώθηκαν στὰ 1791 - 1799. Ἀπὸ τὰ δημοσιεύματα αὐτὰ τὰ 80 περίπου περιγράφονται μὲ ὅλα τὰ στοιχεῖα τους, ποὺ προέρχονται ἀπὸ αὐτοψία τοῦ ἴδιου τοῦ βιβλιογράφου. Τὰ ὑπόλοιπα λήμματα εἶναι παρμένα ἀπὸ ἄλλες βιβλιογραφίες ἢ καταλόγους ἐκδόσεων καὶ εἶναι γι' αὐτὸ ἀνεξακρίβωτα καὶ λιγότερο ἔγκυροι οἱ τίτλοι καὶ τὰ στοιχεῖα τους. Ὁ βιβλιογράφος σημειώνει μὲ ἐπιμέλεια τίς βιβλιογραφικῆς του πηγῆς καὶ πότε πότε μερικῆς συμπληρωματικῆς πληροφορίας γιὰ τὸ περιεχόμενον τῶν βιβλίων ποὺ ἀποδελτίωσε. Ἡ ἔκδοση κλείνει μὲ εὐρετήριο κυρίων ὀνομάτων.

I. K. X.

Δ. Βικέλα, Λοικῆς Λάρας, Ἐπιμέλεια Ἰλέκου Παπαγεωργίου, Ἐκδόσεις «Γρηγόρη», Ἀθήναι [1967]. Σελ. 125.

Πρόκειται γιὰ ἐπανεκδόση τοῦ γνωστοῦ μυθιστορήματος τοῦ Βικέλα σὲ μικρὸσχημη ἔκδοση τσέπης. Τὸ κλασικὸ αὐτὸ ἔργο ἀναδημοσιεύεται ἀπὸ τὴ νεώτερη ἔκδοση «Γαλαξία» (1962), ὅπως τουλάχιστο διαπίστωσα ἀπὸ τὴν παραβολή του μὲ τίς παλαιότερες (1879, 1891, 1892) καὶ τίς νεώτερες (1953, 1962) ἐκδόσεις του. (Ὁ ἐκδότης σημειώνει ἀόριστα στὸ ἐσώφυλλο τὴ χρονολογία τῆς πρώτης μόνο ἐκδόσεως τοῦ μυθιστορήματος). Ἀνήκει σὲ σειρὰ ποὺ φιλοδοξεῖ νὰ παρουσιάσῃ τὰ πῦθ ἐκλεκτὰ ἔργα τῆς ἐλληνικῆς καὶ τῆς παγκόσμιας πνευματικῆς παραγωγῆς «ἄνευ διασκευῶν ἢ συντομεύσεων». Ὡστόσο μπορεῖ κανεὶς νὰ παρατηρήσῃ εὐκόλα ἀλλαγῆς σὲ γραμματικούς τύπους, σποραδικῆς παραλείψεως λέξεων καὶ γενικὰ κάποια προχειρότητα στὴν ἀναδημοσίευση τοῦ κειμένου. Ὁ Ἰλέκος Παπαγεωργίου, ποὺ ἐπιμελήθηκε τὸ βιβλίο, προτάσσει σύντομο βιογραφικὸ καὶ βιβλιογραφικὸ σημείωμα γιὰ τὸν Βικέλα καὶ τὸ πρωτότυπο ἢ μεταφραστικὸ του ἔργο (σελ. α' - ε'), ἀλλὰ μὲ μερικῆς ἀτέλειες (ὁ I. Ἐστεγαράκι π.χ. εἶναι ὁ γνωστὸς Βάσκος ρομαντικὸς José Echegaray). Βοηθητικὸ γλωσσάριο μιᾶς σελίδας κλείνει τὴν ἔκδοση τοῦ κειμένου.

B. X.

Γ. Βαλέτα, Ἡ σχολὴ τῶν Βορείων Σποράδων καὶ ὁ πατέρας τοῦ Νιρβάνου Κωνσταντῖνος Ἀποστολίδης Κουμμώτης, Ἀνέκδοτα κείμενα καὶ πληροφορίες, Ἀθήναι 1968. Σελ. 97 [Ἀνάπτυο ἀπὸ τὸ Ἄρχεῖον Εὐβοϊκῶν Σπουδῶν].

Ἡ μελέτη τῆς λογοτεχνίας μας κατὰ τοπικῆς λογοτεχνικῆς σχο-

λες ἀποτελεῖ μερικές φορές χρήσιμη καὶ πρακτικὴ μέθοδος. Ἐπειδὴ ὅμως δὲν ὑπάρχουν πάντοτε σταθερὰ κριτήρια ὡς πρὸς τὴ διάκριση ἰδιαιτέρων τοπικῶν χαρακτηριστικῶν στὴ λογοτεχνικὴ παραγωγὴ μιᾶς περιοχῆς, εἶναι παρακινδυνευμένο νὰ συγκροτῆ κανεὶς εὐκόλα τέτοιου εἶδους σχολές ξεκινώντας μόνο ἀπὸ τὸ γεγονός τῆς κοινῆς καταγωγῆς μιᾶς ομάδας συγγραφέων. Ἄλλωστε τὶς περισσότερες φορές οἱ λογοτέχνες ζοῦν καὶ γράφουν ἔξω ἀπὸ τὴ γενέτειρά τους, ἐπηρεασμένοι ἀπὸ τὸ περιβάλλον καὶ ξεκομμένοι ἀπὸ τὸν τόπο τῆς καταγωγῆς τους.

Ὁ συγγρ. ἀντίθετα πιστεύει «στὴν ἱστορικὴ νομοτέλεια τοῦ καταμαχισμοῦ τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας ἀπὸ τὰ χρόνια τῆς φραγκοκρατίας μέχρι πού ἡ Ἀθήνα ἔγινε κέντρο τοῦ ἑλληνισμοῦ, δηλαδὴ γύρω στὰ 1890» (Ἡ λογοτεχνικὴ σχολὴ τῆς Σίφνου, σ. 5 σημ. 1). Στὶς δύο ὅμως ἐργασίες του, πού παρουσιάζουμε ἑδῶ (βλ. ἀμέσως παρακάτω), ἐξετάζει τὴ συγγραφικὴ παραγωγὴ δύο περιοχῶν πού δὲν ἔχουν σαφεῖς ἰδιοτυπίες καὶ «τοπικὰ» χαρακτηριστικὰ ὥστε νὰ θεωρηθοῦν ἀνεξάρτητες σχολές. Στὴ «σχολή» τῶν Βορείων Σποράδων ὡς κύρια χαρακτηριστικὰ τῶν ἐκπροσώπων τῆς διακρίνει τὴ συντηρητικότητά, τὴν πνευματικότητα καὶ τὸ γεγονός ὅτι οἱ περισσότεροι ἀπ' αὐτοὺς ἦταν πολυταξιδευμένοι (σ. 12 - 13). Μὲ τὰ κριτήρια αὐτὰ ὑποστηρίζει ὅτι ἀπὸ τὸν Καίσαριο Δαπόντε, τὸν γενάρχη τῆς σχολῆς, ὡς τὸν Ἄλ. Παπαδιαμάντη καὶ τὸν Κώστα Φαλτάιτε μπορούμε νὰ διακρίνουμε χαρακτηριστικὰ ἑνὸς «ὀλότελα ξεχωριστοῦ καὶ ἰδιόμορφου ἀστερισμοῦ στὸ στερέωμα τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας», πού εἶχε μακράκινη ἐπιβίωση, πνευματικὴ συνέχεια καὶ διαδοχὴ. Ὁ συγγρ. ἀσχολεῖται κυρίως μὲ τὴ ζωὴ καὶ τὴ δράση, λογοτεχνικὴ καὶ ἐπαγγελματικὴ, τοῦ Κωνσταντίνου Α. Κουμιώτη, πατέρα τοῦ Νιρβάνου. Σὲ ἐπίμετρο παρουσιάζεται ἡ λογοτεχνικὴ του παραγωγὴ, πού ἀποτελεῖται ἀπὸ μερικὰ ἐρωτικά, πατριωτικά καὶ λυρικά στιχουργήματα, ἕνα ἀρχαϊστικὸ πεζοὺ μὲ τίτλο «Ἀφροδίτη καὶ Ἀθηνᾶ», ἕνα διάλογο θεατρικοῦ χαρακτήρα «Ὁ καλὸς φίλος τοῦ σπιτιοῦ», ἕναν ἔμμετρο «Διάλογο Ἀφροδίτης καὶ ἀγνώστου», δύο σύντομα ἀντικαίρικα κείμενα, μιὰ ἐπιστολιμαία διατριβὴ γιὰ τὴ θεολογικὴ διένεξη Οἰκονόμου καὶ Φαρμακίδου, καὶ μιὰ μικρὴ συλλογὴ «στοχασμῶν». Αὐτὰ ὅμως δύσκολα δικαιολογοῦν τὸ χαρακτηρισμὸ του ὡς «τοῦ γνησιότερου βλαστοῦ τῆς σχολῆς τῶν Βορείων Σποράδων».

B. X.

Γ. Βαλέτα, Ἡ λογοτεχνικὴ σχολὴ τῆς Σίφνου: Ἕνας ὀλόφωτος ἀστερισμὸς τῶν νεοελληνικῶν γραμμάτων, Ἀθήνα 1969. 16σ., Σελ. 40. [Ἀνατ. ἀπὸ τὴν «Σιφνιακὴ» Γ' 1969, τεύχ. 25].

Ἐφαρμόζοντας τὴν ἴδια σχεδὸν μέθοδος πού χρησιμοποίησε καὶ στὴν παραπάνω ἐργασία του, ὁ συγγρ. συγκροτεῖ ἀνάλογη λογοτεχνικὴ σχολὴ τῆς Σίφνου. Στὴ σχολὴ αὕτη κατατάσσει ὅχι μόνο τὸ λογοτεχνικὸ ἔργο αὐτῶν πού γεννήθηκαν, ἔζησαν καὶ ἔγραψαν στὸ κυκλαδίτικο νησί, ἀλλὰ καὶ ὅσων ἀπλῶς κατάγονταν ἀπὸ ἐκεῖ (Ι. Γρυπάρης, Κλ. Τριανταφύλλου, Ἀριστ. Προβελέρης, Ἀρ. Χαμπάνης). Περιλαμβάνει ἀκόμη

στους εκπροσώπους τῆς ἴδιας τοπικῆς σχολῆς καὶ μερικὰ ἐπίλεκτα τέκνα τῆς Σίφνου, πού δὲν ἄφησαν ἔργο λογοτεχνικό, ἀλλὰ πού ἦταν ἀπλῶς πνευματικοὶ ἄνθρωποι, δημοσιογράφοι (σ. 19 - 20), εκπαιδευτικοὶ (σ. 21 - 25), νομομαθεῖς καὶ νομολόγοι (σ. 25), ἱστορικοὶ καὶ ἱστοριοδίφες (σ. 36 - 39), λαογράφοι, τοπωνυμιολόγοι καὶ θεολόγοι. Χαρακτηριστικὸ ἀκόμη γιὰ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖον ὁ συγγρ. περιγράφει τὸ πνευματικὸ καὶ πολιτιστικὸ κλίμα μέσα στὸ ὁποῖο δημιουργήθηκε ἡ «σχολή» αὐτή, εἶναι τὸ ὅτι συγκαταλέγει καὶ πρόσωπα πού ἔδρασαν ὡς ὑποδηματοποιοί, μάγειροι, ζαχαροπλάστες κλπ. (σ. 10 - 12).

B. X.

Γεωργ. Ι. Καββαδία, Γεράσιμος Δόριζας, ἀρχιεπίσκοπος Κεφαλληνίας, Ἀθήναι 1969. Σελ. 74.

Σύντομη παρουσίαση τῆς ζωῆς καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς καὶ κοινωνικῆς δραστηριότητος τοῦ Κεφαλλονίτη κληρικοῦ τοῦ περασμένου αἰώνα Γερασίμου Δόριζα (1851 - 1901). Ὁ Δόριζας συγκαταλέγεται μεταξὺ τῶν πρὸ μορφωμένων καὶ προοδευτικῶν Ἑλλήνων ἱεραρχῶν τοῦ καιροῦ του. Ἀξιοσημείωτη εἶναι ἡ σθεναρὴ στάση του ἀπέναντι σὲ κρίσιμα κοινωνικά ζητήματα τῆς ἐκκλησιαστικῆς του ἐπαρχίας. Παραγωνίζοντας τὴν κοινωνικὴ κατακραυγὴ κατὰ τοῦ Ἀνδρέα Λασκαράτου (μετὰ τὴν ἐκδοσὴ τῶν «Μυστηρίων τῆς Κεφαλλονιάς» καὶ τὸν ἀφορισμὸ του ἀπὸ τὴν Ἱερὰ Σύνοδο) καὶ κρίνοντας ὅτι τὸ ἔργο καὶ οἱ ἀγῶνες τοῦ μεγάλου συμπατριώτη του σατιρικοῦ ἦταν βαθύτατα κοινωνικοὶ καὶ ἠθικοπλαστικοί, συνετέλεσε ἀποφασιστικὰ στὴν ἄρση τοῦ ἀφορισμοῦ του. Ὁ συγγρ. παραθέτει ἀποσπάσματα ἀπὸ βιογραφικὰ σημεῖωματα διαφόρων γιὰ τὸν Δόριζα καὶ ἐξάγει τὴν ἀξιόλογη ρητορικὴ του ἱκανότητα. Ὡς δεῖγμα τοῦ ρητορικοῦ του ὕφους δημοσιεύεται (σ. 40 - 46) ἓνας ἀπὸ τοὺς πρὸ χαρακτηριστικούς του λόγους, τὸ «Τετέλεσται».

B. X.